JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE

VERGELEKEN MET

JEZUS CHRISTUS IN HET OVERIGE N. T.

DOOR

A. F. H. BLAAUW.

GRONINGEN, — R. J. SCHIERBEEK.
1870.

HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

86

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE

VERGELEKEN MET

JEZUS CHRISTUS IN HET OVERIGE NIEUWE TESTAMENT.

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE

VERGELEKEN MET

JEZUS CHRISTUS IN HET OVERIGE NIEUWE TESTAMENT.

Academisch Proefschrift

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID,

AAN DE

HOOGESCHOOL TE GRONINGEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Mr. B. D. H. TELLEGEN,
Hoogleeraar in de Faculteit der Rechtsgeleerdheid,

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

Woensdag den 22 Juni 1870, te 2 uur,

DOOR

AUGUST FREDERIK HENDRIK BLAAUW,
GEBOREN TE DELFT.

GRONINGEN, — R. J. SCHIERBEEK.
1870.

Gedrukt bij R. J. Schierbeek, te *Groningen*.

AAN MIJNE OUDERS.

Het is mij een heerlijk voorrecht, bij het verlaten der Hoogeschool, dit proefschrift aan mijne innig geliefde Ouders te kunnen opdragen. Tevens is het mij eene behoefte hier een enkel woord te doen voorafgaan om mijn hartelijken dank te betuigen aan zoo vele anderen, die tot de gewenschte voltooiing mijner academische studiën, op verschillende wijzen hebben medegewerkt.

Ontvangt Gij allen de verzekering mijner dankbaarheid; uwe namen zal ik niet noemen, maar in mijn verder leven hoop

ik te toonen dat zij, wel verre van door mij te worden vergeten, mij steeds de aangename verplichting zullen herinneren om te beantwoorden aan de belangstelling die Gij mij hebt bewezen, aan het vertrouwen dat Gij in mij hebt gesteld, aan de liefde waarmede Gij mij hebt geholpen.

Aan U in het bijzonder mijn dank, Hoogleeraren wier lessen ik heb bijgewoond. Met groote ingenomenheid zal ik aan uw aller onderwijs en aan den vriendschappelijken omgang met velen uwer blijven denken.

Onder de aangenaamste herinneringen zal ik die uren stellen welke ik gedurende vier jaar met vele goede vrienden, op de vergaderingen van "Belgicis Litteris Sacrum," *in uw gezelschap heb doorgebracht, Hooggeleerde* MOLTZER! *Moge dat genootschap zich altijd in uwe voortreffelijke medewerking blijven verheugen.*

Gij bovenal Hoogleeraren der theologische faculteit HOFSTEDE DE GROOT, MUURLING *en* DIEST LORGION *hebt aan-*

spraak op mijne erkentelijkheid; hoog waardeer ik het voorrecht uw onderwijs en uwe welwillendheid te hebben genoten.

Wat ik aan U verschuldigd ben Hooggeachte HOFSTEDE DE GROOT, *in wien ik te gelijk een voortreffelijken leermeester, raadsman en vriend heb gevonden, laat zich niet onder woorden brengen. Ik hoop dat Gij er getuige van zult wezen niet aan een onwaardige uwen kostbaren tijd, uwe veelomvattende kennis en uwe heilzame vriendschap te hebben gewijd. In de laatste jaren, inzonderheid bij de bewerking van mijn proefschrift, heb ik aan uwe verstandige en vriendelijke leiding zeer veel te danken. De doctorale graad dien ik op uw aanraden en met uw hulp heb trachten te verkrijgen, zal mij aansporen om mijne zwakke krachten dienstbaar te maken, aan die wetenschap en aan die Kerk waaraan Gij uw geheele leven hebt gewijd. Dat moge U het bewijs zijn mijner dankbaarheid.*

Eindelijk vinde hier nog een enkel afscheidswoord zijn plaats: Ik neem de vrijheid mij aan te bevelen in de belang-

stelling en vriendschap, die ik gedurende mijn bijna vijfjarig verblijf aan de Groninger Hoogeschool van vele Hoogleeraren en Studenten, Predikanten en andere Stadgenooten heb mogen ondervinden. Daar mij het voorrecht is geschonken, in deze provincie te Wirdum *beroepen te zijn, en ik derhalve niet ver uit uwe omgeving wegga, troost ik mij met de hoop U nog dikwijls te zullen ontmoeten.*

INHOUD.

EERSTE DEEL.

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE OP ZICH ZELVE.

TWEEDE DEEL.

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE, VERGELEKEN MET JEZUS CHRISTUS IN HET GEHEELE NIEUWE TESTAMENT.

INLEIDING.

Onder de schoonste bladzijden van de nieuwtestamentische schriften moeten zonder twijfel die worden gerekend, welke ons in het midden eener schilderachtige landstreek verplaatsen, om onzen geest de koesterende stralen te doen genieten van een licht zoo zacht en liefelijk, zoo levenwekkend en versterkend, als er op aarde nergens weder een heeft geschenen. Ieder, voor wien het N. T. geen gesloten boek bleef, heeft zich altijd bijzonder aangetrokken gevoeld tot die eerste prediking van Jezus, waarin de heerlijke schatten van een nieuw leven voor de menschheid worden ontsloten. [1])

Die de Bergrede leest en herleest, zal telkens weder den diepen indruk gevoelen, welken haar rijke inhoud wel moet maken op ieder, wien het niet geheel aan godsdienstzin en zedelijken ernst, aan een streven naar het ideale ontbreekt.

Het verwondert ons dan ook niet, dat zij langen tijd in het geheugen der eerste Christenen bewaard is gebleven, gelijk

[1]) „Jedes Wort in dieser Rede Jesu ist geistig und Religion des Herzens." HERDER, *Reden und Homilien*, bl. 5, uitgave 1826.

blijkt uit verscheidene plaatsen in de brieven van het N. T. en in de oudste gedenkstukken der christelijke letterkunde. [1])

Evenmin bevreemdt het ons, dat zij, zoo als wij haar Matth. V, VI en VII vinden opgeteekend, reeds aan den kerkvader Augustinus aanleiding gaf tot het schrijven van een afzonderlijk werk, *De Sermone Domini in Monte* (T. III, ed. Bened.), aan Luther, *Auslegung des* 5, 6, 7 Cap. Mt. (B. VII, uitg. van Walch) en aan zoovele anderen tot in dezen tijd toe, onder welke vooral verdiend te worden genoemd Dr. A. Tholuck, *Ausführliche Auslegung der Bergpredigt Christi nach Mt.*, waarvan eene vierde uitgave in 1856 te Gotha het licht zag. Bij hem wordt een opgave van de meeste schriften over de Bergrede gevonden, derde uitg. bl. 51 v.v. [2]) Wij hebben er nog bij te voegen het werk van Dr. L. Proes, *De Bergrede des Heeren in hare toepassing op het christelijke leven verklaard*, nieuwe uitgave 1870 *te Leeuwarden bij Suringar*, en Prof. J. Heringa Ez., *Verklaring der Bergrede van Jezus*, 1814.

Hoe hoog de Bergrede staat aangeschreven zelfs ook bij de meest geachte woordvoerders der Nieuwe Richting, blijkt uit bijna al hunne geschriften, waar zij ter sprake komt. Dr. F. Chr. Baur noemt haar in zijn werk, *Das Christenthum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderte*, tweede uitgave 1860, bl. 25, 26: „Die die ganze öffentliche Wirksamkeit

---

[1]) Zie o. a. 1 Cor. IV: 12, VII: 10, 1 Petr. III: 9, IV: 14, Jac. IV: 9, V: 12. En, wat het gebruik betreft van de Bergrede door de apostolische vaders gemaakt, vergelijk de aanhalingen uit Matth. V—VII in de *Indices Locorum SSde*, gevoegd bij de uitgaven der *Patres Apostolici* van Hefele, Dressel en anderen.

[2]) Zie ook Dr. K. Hase, *Leben Jesu*, 1865, bl. 146.

Jesu so bedeutungsvoll eröffnende Bergrede." Het is, zegt hij verder, „das Inhaltsschwere der Rede, das die Person selbst erst in ihrem wahren Licht erscheinen lässt, es ist die Sache selbst die hier spricht, die innere, unmittelbar an die Herzen der Menschen dringende Macht der Wahrheit, die sich hier in ihrer weltgeschichtlichen Bedeutung ankündigt;" hij vindt daarin het „Principielle des Christenthums." In zijn *Neutestam. Theologie* bl. 64, 65, zegt hij: „Dieses sittliche Element, wie es in den einfachen Sätzen der Bergrede als der reinste und lauterste Inhalt der Lehre Jesu sich kund gibt, ist der eigentlich substanzielle Kern des Christenthums, zu welchem alles andere, so grosse Bedeutung es haben mag, in einem mehr oder minder secundären und zufälligen Verhältniss steht, die Grundlage, auf welche erst alles andere gebaut werden kann, die, so wenig sie auch noch die Form und Farbe des geschichtlich gewordenen Christenthums hat, doch an sich schon das ganze Christenthum ist."

Zoo ook zegt, H. Lang, *Ein Gang durch die christliche Welt*, wanneer hij bl. 11 v.v. op de Bergrede wijst: „Wann werden die christlichen Confessionen dazu gelangen, in dieser einfach-praktischen Frömmigkeit, welche die Religion Christi selbst ausmachte, ihren Einigungspunkt zu finden?" Renan schrijft in zijn *Vie de Jésus*, als hij de Bergrede bespreekt, bl. 82: „Toutes les vertus d'humilité, de pardon, de charité, d'abnégation, de dureté pour soi-même, vertus qu'on a nommées à bon droit chrétiennes, si l'on veut dire par là qu'elles ont été vraiment prêchées par le Christ, étaient en germe dans ce premier enseignement. Il n'y avait pas encore de chrétiens; le vrai

christianisme cependant était fondé, et jamais sans doute il ne fut plus parfait qu'à ce premier moment. Jésus n'y ajoutera plus rien de durable." D. F. STRAUSS betuigt, *Das Leben Jesu, fur das deutsche Volk bearbeitet, Leipz.* 1864, bl. 204: „Als den Kern der synoptischen Christusreden hat man mit Recht von jeher die Bergrede angesehen, in deren Eingange schon die neue christliche Weltanschauung wie ein befruchtender Frühlingsregen sich ausschüttet." FÉLIX PÉCAUT noemt in zijn werkje, *Le Christianisme libéral et le miracle*, bl. 65, Jezus „l'homme nouveau, l'homme du sermon sur la montagne, de l'oraison dominicale."

Zulke uitspraken, waarin hooge waardeering van het eene bijna tot geringschatting van het andere overslaat, gaven mij aanleiding, om, ten einde het wezen des Christendoms uit eene door allen als zuiver geëerbiedigde bron beter te leeren kennen, na te gaan, wat die Bergrede bevat, vooral in 't geen de persoonlijkheid van Jezus Christus betreft, en het gevondene te vergelijken met den overigen inhoud van het N. T.

Is er toch veel over de Bergrede geschreven, voor zoover ik weet, is zij op die wijze nog niet beschouwd. [1]) Welkom

---

[1]) Het is toch iets anders, dan hetgeen gedaan is door M. N. RINGNALDA, *Diss. Theol. de Orat. Montana, Traj. ad Rhenum* 1858. Hij heeft in de eerste vijf hoofdstukken van zijne verhandeling over de bezwaren gesproken, welke de Bergrede in hare samenstelling oplevert, en getracht die op te lossen. En na in het zesde hoofdstuk een schets te hebben gegeven van den gang der gedachten in de Bergrede, heeft hij in hoofdstuk VII het verband tusschen haar en het Mozaïsme aangewezen. Eindelijk in het laatste hoofdstuk (slechts zeventien bladzijden) heeft hij getracht, „praecipua doctrinae religionis placita exponere, ut pateat, haec placita omnino contineri oratione montana."

is mij dit, omdat mijn proefschrift nu geen gevaar loopt het afschijnsel van een meer degelijk onderzoek te worden, en ik word genoodzaakt meer zelfstandig te werk te gaan. Evenwel is mijn doel niet, iets nieuws te leveren of voor anderen licht te verspreiden, waar het vroeger nog niet recht helder was, of de gevoelens van sommige theologen aan te prijzen, die van anderen te bestrijden; neen, mijn onderzoek beschouw ik vooral als eene nieuwtestamentische studie, ten dienste van mijne eigene ontwikkeling en vorming. Het bezwaar aan den aard van mijn onderwerp verbonden, van subjectief te zijn en eigene meeningen op den voorgrond te stellen, heb ik niet voorbij gezien. Wel zal ik trachten zooveel mogelijk het te overwinnen, maar in het bewustzijn mijner zwakheid, roep ik de toegevendheid in van allen die weten, hoe moeilijk het is, zoo iets te vermijden.

Kan ik door mijne studie wellicht anderen eenigen geringen dienst bewijzen, dit zal mij eene aangename toegift zijn.

Even als in bovengenoemde werken en over het algemeen onder de benaming *Bergrede*, wat wij Matth. V, VI en VII vinden, wordt bedoeld, zoo zal ook ik mij geheel daaraan houden, zonder in eene opzettelijke vergelijking met de redactie van een gedeelte er van in Lucas VI te treden; zonder de mogelijkheid te overwegen, dat een of ander misschien niet zóó op den berg of waarschijnlijk bij een andere gelegenheid door Jezus is gesproken; ook zonder mij aan tekstcritiek en conjecturen te wagen. Neen, ik onderstel met vele godgeleerden van elke richting, dat Jezus eene rede van min of meer dezen inhoud niet zeer lang na zijn optreden zal hebben gehouden; verder stel ik mij voor,

de Bergrede en ook het overige van het N. T. zoo te nemen, als wij ze volgens de beste codices kennen. Zoo zal althans ééne, zeker niet minder gevaarlijke, klip van subjectiviteit door mij worden ontweken.

De wijze, waarop ik mijn onderwerp wil behandelen, kan over 't geheel duidelijk genoeg uit de inhoudsopgave worden afgeleid.

Eerst beschouw ik Jezus Christus, gelijk hij in de Bergrede spreekt en is, alleen en op zich zelve, om, na gezien te hebben, hoe hij zich hier doet kennen, voorts te onderzoeken, in hoeverre deze Jezus Christus der Bergrede overeenstemt met dien van het overige N. T., opdat, zoo hij hier in de Bergrede en ginds in het overige N. T. mocht blijken dezelfde te zijn, aldus eene bijdrage te leveren tot hoogere waardeering van de oorkonden des Christendoms.

EERSTE DEEL.

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE OP ZICH ZELVE.

§ 1. Overzicht van den inhoud der Bergrede.

Jezus begint zijne rede met eene negen maal herhaalde zaligspreking van hen, die door verschillende eigenschappen geschikt zijn en behoefte gevoelen, om opgenomen te worden in het koninkrijk der hemelen, tot welks stichting hij reeds sinds eenigen tijd openlijk was opgetreden, en 't welk als eene blijde boodschap door hem in de synagogen den Joden was aangekondigd. [1]) Telkens voegt hij er kort maar kernachtig enkele woorden bij, vol vertroosting, opwekking en bemoediging. In het elfde vers heeft hij zich meer bepaald tot zijne apostelen gericht, en toont nu v. 13—16 in enkele beelden aan, dat zij tot heil hunner medemenschen en ter verheerlijking van den Vader werkzaam moesten zijn. — Van v. 17—48 stelt Jezus zijne verhouding tot Israëls wet en profeten en die van het rijk zijner

[1]) Zie Matth. IV: 17—25.

stichting tot de joodsche theocratie voor, als die van innerlijke zedelijkheid tot uitwendige rechtvaardigheid, van waren godsdienstzin tot wettischen vormendienst. Hij spreekt dit eerst uit in het algemeen en stelt het daarna in zes voorbeelden voor oogen, terwijl hij tegenover de aanhalingen uit de wet en hare inachtneming zijne eigene voorschriften en zienswijze doorgaans in korte spreuken [1]) verkondigt, en met het: "weest gij dan volmaakt, gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is," eindigt.

In h. VI: 1—18 zet Jezus zijne inzichten uiteen omtrent de ware mededeelzaamheid, omtrent het gebed [2]) en het vasten tegenover het misbruik, dat daarvan bij Joden en Heidenen bestond. Hij wekt v. 19—34 op tot hemelsgezindheid, tot onbezorgd vertrouwen op den hemelschen Vader en tot het streven naar de rechtvaardigheid, die het koninkrijk der hemelen eischt. De waarde van het eeuwige tegenover die van het vergankelijke wordt daar in levendige kleuren geschilderd.

Verder toont Jezus h. VII: 1—20 aan, hoe wij ons te gedragen hebben jegens den naaste, die het een of ander heeft misdaan; spreekt daarna over den vasten grond der gebedsverhooring, over den breeden weg, die ten verderve, den smallen, die ten leven leidt, en doet uitkomen, hoe het karakter van den

---

[1]) Enkele spreuken, die in de Bergrede voorkomen, vinden wij elders in Mattheus en in de overige Evangeliën bij andere gelegenheden terug. Gaarne onderschrijf ik, wat HASE daaromtrent opmerkt, bl. 144: „Dass Jesus einzelne Sprüche zu verschiedenen Zeiten wiederholt habe, widersteht zwar auf den ersten Anblick der Vorstellung von seiner Geistesfülle, ist aber hinsichtlich sprüchwörtlicher Reden unleugbar, und liegt in der Stellung eines Lehrers, der nicht sich sondern andern predigt."

[2]) Aan den samenhang, waarin het „Onze Vader" bij Luc. XI: 1 v.v. voorkomt, wordt doorgaans, zoo ook door HASE, de voorkeur gegeven. BRUNO BAUER daarentegen zegt: „Der Anlass, von dem Lukas spricht, ist *gemacht* und *sehr unglücklich* gemacht." Hij geeft aan Marcus de voorkeur, die „von der ganzen Angelegenheit noch gar nichts weiss."

mensch uit zijne daden wordt gekend. Eindelijk h. VII: 21—27 geeft hij te kennen, dat het uiterlijke noch nu, noch in den dag des gerichts waarde zal hebben, en besluit met eene gelijkenis, waarin elk, die zijne woorden hoort en er naar handelt, bij een verstandig man, die dit niet doet, bij een dwaas wordt vergeleken.

Over het geheel komt de inhoud der Bergrede, die door Hase „ein wohlgegliedertes, durch Einen Gedanken zusammen gehaltnes Ganze" wordt genoemd, hierop neder: „Zalig de mensch, die in vertrouwen op Jezus burger wordt van het koninkrijk der hemelen; zal hij zich lijden en vervolging daarvoor moeten getroosten, na dit leven wacht hem een heerlijk loon; God is zijn Vader. Staan de zedelijke eischen van het nieuwe koninkrijk veel hooger dan die der oude theocratie, God is vergevingsgezind; door het gebed in Gods gemeenschap te leven en onvermoeid te streven naar zijne volmaaktheid, zie daar de rechtvaardigheid, welke Jezus verlangt van hen, die door hem zonen willen worden van God, dien hij als Vader van alle menschen aankondigt; gelukkig, die daarop vertrouwt en daarnaar handelt; het fundament van zijn godsdienstig en zedelijk leven staat vast als eene rots."

In vijf afdeelingen splitst Hase, bl. 145, puntig den inhoud:

„Im 1 Theile [bis V: 48] ist das Verhältniss des Gottesreichs zur jüdischen Theokratie allgemein und nach einzelnen Beispielen als das der innern Sittlichkeit zur äusseren Gerechtigkeit dargethan. Im 2 Theile [bis VI: 18] der Gegensatz dieser sittlichen Erfüllung des Gesetzes zur pharisäischen Auffassung desselben als Werkheiligkeit in Almosen, Fasten und Gebet. Im 3 Theile [bis VI: 34] die Scheidung des Vergänglichen und des Ewigen, der alleinige Werth von diesem, aber nach der vollen Hingabe an dasselbe die heitere Bewegung in jenem.

Im 4 Theile [bis VII: 12] vereinzelte Sentenzen des Sittengesetzes und der Lebensweisheit. Im 5 Theile [bis VII: 27] mit erschütternder Mahnung die Zurückführung aller Theorie auf That und Gesinnung."

§ 2. Doel van de Bergrede.

Om over haar doel te kunnen spreken, moeten wij vooraf weten, waar, wanneer en voor wie de rede werd uitgesproken.

Het is niet twijfelachtig, of Jezus was reeds sinds eenigen tijd onder het volk opgetreden; het blijkt uit Matth. IV, dat hij reeds gepredikt, zich eenige apostelen uitgekozen en vele zieken genezen had. Ja hij had reeds zooveel opzien verwekt, dat het gerucht van hem uitging in geheel Syrië en dat vele scharen uit allerlei streken van Palestina hem volgden (Matth. IV: 24, 25), ofschoon Jezus volgens Mattheus en Lucas nog niet buiten Galilea had gepredikt.

Op zekeren dag, hier volg ik Lucas ter verklaring van de omstandigheden waaronder de Bergrede werd uitgesproken, had hij zich van zijne woonplaats Kapernaum [1]) verwijderd, om den nacht biddende door te brengen, op een der schilderachtige terrassen, die zich aan den westelijken oever van het meer Genezareth verheffen. Eene belangrijke zaak had de Zoon den Vader voor te dragen; hij wilde uit de groote schare, die hem volgde, een twaalftal bijzondere leerlingen kiezen, die hij opzettelijk wilde vormen, zoodat hij, als hij eindigde, hun de voortzetting van zijn werk zou kunnen toevertrouwen.

Toen hij terugkeerde, kwamen hem zijne leerlingen tegemoet. Hij deed uit hen de keuze van de twaalf apostelen. Daarna

[1]) Verg. Matth. VIII: 5 en Luc. VII: 1.

verder van de hoogte afdalende, kwam Jezus met de zijnen in de vruchtbare vlakte van Genezareth, [1]) die zich tusschen het meer en den berg [2]) uitstrekt.

Hier had zich nu een groote menigte menschen [3]) verzameld, die op zijne terugkomst wachtten, sommigen om genezen te worden, allen om zijne prediking te hooren. Lucas verhaalt, dat Jezus na allen genezen te hebben zijne oogen naar zijne leerlingen opsloeg en [4]) zijne rede begon. Waarschijnlijk heeft hij daarbij verzwegen, dat Jezus vooraf de glooiing van den berg weer een eindwegs opging; want een vlakke plaats is minder geschikt, om voor zulk een groote schare te spreken; en zoo keeren wij terug tot Mattheus: "Toen Jezus nu de scharen

---

[1]) „Zur Zeit Jesu war vor allem die Ebene Genezareth ein lachender Garten. Wegen der üppigen Fruchtbarkeit, sagt Josephus (*Bell.* III, 10, 8) kommt hier jedes Gewächs fort, und alles ist aufs Beste angebaut. Die milde Luft begünstigt die Pflanzen. Nussbaüme, welche die Kühle bedürfen, wachsen in unermesslicher Fülle neben den Palmen, welche nur in der Hitze gedeihen, neben Feigen- und Olivenbäumen, denen eine gemässigtere Temperatur zusagt. Es ist wie ein Wettstreit der Natur, das Widersprechende auf einem Punkte zu vereinen, wie ein schöner Kampf der Jahreszeiten, deren jede das Land für sich in Anspruch nimmt. Der Boden bringt die verschiedensten Obstarten nicht nur einmal im Jahr hervor, sondern zu den verschiedensten Zeiten. Die königlichen Früchte: Weintrauben und Feigen liefert er zehn Monate lang unausgesetzt, während die übrigen das ganze Jahr neben ihnen heranreifen." Prof. A. Hausrath, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, D. I, bl. 349.

[2]) Onder τὸ ὄρος bij Matth. en Luc. moeten hier waarschijnlijk worden verstaan de aan de westzijde van het meer „sich stufenweis abdachenden fruchtbaren Terrassen" (Hausrath). Aan den Thabor valt èn om zijne ligging èn om zijn vorm hier niet te denken.

[3]) Waarschijnlijk Pharizeën en Schriftgeleerden uit alle vlekken van Galilea en Judea en uit Jeruzalem; men denke aan Luc. V: 17 en Matth. V: 17—20. Iets dergelijks vinden wij Luc. IX: 37, Marc. IX: 14, Matth. XVII: 14.

[4]) Hier moet bij gedacht worden „ten aanhooren des volks;" zie Luc. VII: 1.

zag, klom hij den berg op en nadat hij zich had nedergezet, kwamen zijne leerlingen tot hem."

Deze en in de eerste plaats zijne apostelen, die hier wel onder *μαθηταὶ* [1]) moeten worden verstaan, begaven zich in zijne onmiddellijke nabijheid, terwijl de overige schare, waarvan de zieken nu genezen waren, zich een weinig verder verwijderd in een grooten kring tot luisteren zette.

Als we nu met het oog op de hier aangewezen omstandigheden den inhoud van het door Jezus gesprokene nagaan, dan kunnen wij daaruit het doel der rede afleiden. Het komt hier op neêr, dat hij als in eene grondwet van het rijk, 't welk hij begon te stichten, de beginselen van het koninkrijk der hemelen, het doel er van, de plaats, die hij daarin bekleedt, de verplichtingen en voorrechten der deelgenoten, tegenover de theocratie, de wet en de gerechtigheid der Joden helder in het licht wilde stellen. [2])

§ 3. Hoofddenkbeelden in de Bergrede.

a. *Zaligheid.*

"Zalig" is het woord, waarmede Jezus zijne rede begint; vriendelijker en te gelijk heiliger aanhef laat zich zeker wel niet

[1]) Verg. Matth. VIII: 23, XIV: 19 enz.

[2]) HASE, *Leben Jesu*, bl. 145 zegt van de Bergrede: „Sie ist an das versammelte Volk, weiter an die ganze Christenheit gerichtet, als eine Constitution des Gottesreichs durch die sittlich religiöse Gesinnung, in der Gestalt einer Gesetzesreform." THOLUCK bl. 7 zegt, na den inhoud der Bergrede te hebben opgegeven: „Es ergiebt sich demnach als Zweck dieser Rede: es soll im Gegensatz zu den gangbaren pharisäischen Begriffen von der Gerechtigkeit die ideale Gerechtigkeit des zu stiftenden Reichs Gottes dargestellt und indirekter Weise der Besitz derselben verheissen werden." Men verg. aldaar bl. 13 v.v. de inzichten van anderen over het doel der Bergrede.

denken; [1]) negen maal wordt het achtereenvolgens aan het hoofd van de negen uitspraken, die de Bergrede openen, gehoord. En juist dat ongewone, negen maal herhaalde *μακάριοι* doet ons reeds dadelijk met eerbied en liefde de oogen opslaan naar hem, die om zóó te kunnen spreken een verheven bewustzijn van eigenwaarde aan innige menschenliefde moet paren. Ja Jezus treedt op als iemand, die niet alleen zalig prijst, maar ook overtuigd is, zaligheid te zullen schenken.

Zal hij in eene rede de beginselen ontwikkelen van het werk, waartoe hij zich geroepen voelt en waartoe hij reeds sinds eenigen tijd is opgetreden, hij begint terstond als hoofddoel van zijne komst de zaligheid [2]) der menschen te verkondigen. [3]) En dat deze zaligheid, eene zuiver geestelijke, zich verre verheft boven het gewone aardsche geluk, blijkt zonneklaar uit elke uitspraak. Zij beperkt zich ook niet tot de aarde: „Zalig zijt gij," zegt Jezus, „verheugt u en weest blijde; want uw loon is groot in de hemelen." [4]) — Zoo doen dan Jezus' eerste woorden reeds vermoeden, dat hij is, wat hij later door daden zal toonen te zijn, de zaligmaker der menschen. [5])

---

[1]) „Sein erstes öffentliches Wort spricht uns *Seligkeit*, *Vertrauen* und *guten Muth* zu." HERDER, l.l. bl. 4.

[2]) „Er war nicht der Gesetzbote, der wie dort, als Moses von der Welt gehn sollte, den Fluch vom Berge herabrief; zu suchen und *selig zu machen das verloren ist*, war Er gekommen." HERDER, l.l. bl. 4.

[3]) Matth. V: 11, 12.

[4]) „De zaligheid bestaat daarin, dat men in volkomen harmonie leeft met zijn geweten en met zijn God, dat men aan het beeld Gods beantwoordende het goddelijke leven deelachtig is, dat zich openbaart in vroomheid en adel der ziel." GRASWINCKEL, *Geloof en Vrijheid*, 6e afl. 1869, bl. 24.

[5]) „Tiefer und umfassender können wir nirgends in den innersten Mittelpunkt der Grundanschauung und Grundstimmung hinein blicken, aus welcher das Christenthum hervorgegangen ist, als in den Makarismen der Bergrede." BAUR, *Das Christenthum der drei ersten Jahrh.*, bl. 26.

H. LANG, l.l. bl. 15. „Hinauf zu Ihm, der am besten uns sagen kann,

b. *Koninkrijk der hemelen of van God.*

De Bergrede begint met de aankondiging van het koninkrijk der hemelen, 't welk wordt toegezegd aan hen, die arm zijn van geest en (v. 10) aan de vervolgden ter wille der gerechtigheid. De voorrechten, aan dat koninkrijk verbonden, worden (v. 4—9) opgenoemd, en die daarvan zullen genieten, zalig geprezen. Geen wonder dan, dat het burgerschap van dit koninkrijk veel hooger wordt gesteld dan het bezit van stoffelijke welvaart en geluk: „zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijne gerechtigheid." [1])

Koninkrijk Gods (VI: 33), dit is de tweede naam, die van hetzelfde rijk in de Bergrede voorkomt; het hemelrijk is derhalve het rijk van God. Dit vinden wij ook h. VI: 9, 10: „Onze Vader, die in de hemelen zijt, *uw* koninkrijk kome." De koning van het rijk wordt hier als Vader aangesproken; de stichting, welke Jezus bedoelt, is dus, gelijk hier en uit het voorgaande blijkt, die van een rijk, waarin God Vader, de menschen als zonen van den Vader (V: 9), door het zoeken van de gerechtigheid (VI: 33) en door het volbrengen van den wil des Vaders (VII: 21), zouden streven naar des Vaders volmaaktheid (V: 48) en, onder lijden en vervolging, in vertrouwen op Jezus zelven, volhardende (V: 11), de eeuwige zaligheid zouden deelachtig worden (V: 10, 12). Maar met het oog hierop komt thans de naam koninkrijk ons minder geschikt, althans minder eigenaardig voor. — Waarom Jezus dezen gebruikte, wordt echter duidelijk, als wij letten op het volk, waaronder hij optrad.

---

was es heisse: ein Christ zu sein. In den Eingangsworten seiner Bergrede entwirft er uns in der Form von sieben Seligpreisungen ein Bild des Christen."

[1]) Matth. VI: 25—34.

Het hoofddenkbeeld van Israëls Wetgever en Profeten [1]) was het bestaan der theocratie, der regeering van God als Koning over zijn uitverkoren volk.

Na alle verdrukkingen en moeielijkheden, die het volk in de laatste eeuwen te lijden had gehad, werd nu sinds vele jaren eene nieuwe regeling, een vaste en blijvende organisatie van de Godsregeering verwacht, [2]) door een profeet, dien Mozes reeds voorspeld had, [3]) door den Messias, die als plaatsbekleeder van God zou regeeren over Israël en zijn rijk over de geheele aarde zou uitbreiden. Zóó wordt dat rijk *ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ* genoemd in een der zoogenoemde Salomonische Psalmen, [4]) welke door een onbekende, omstreeks den eersten inval van Pompejus zijn gedicht, en de komst van den Messias voorspellen. [5])

Dat het Messiaansche rijk door Jezus' tijdgenooten verwacht werd, blijkt ook uit vele plaatsen in het N. T. [6]) en uit de geschiedenis van Jeruzalems verwoesting. [7]) — Om den aard zijner stichting, de vereeniging van menschen door hem, onder God, hoeveel overigens ook van de gewone verwachtingen van het Messiasrijk verschillende, voor zijne tijdgenooten begrijpelijk te maken, heeft Jezus derhalve zich naar de bestaande wijze van voorstelling geschikt. Hij zou anders althans door zijne eerste toehoorders zeer zeker niet zijn begrepen. — Dat koninkrijk der hemelen en koninkrijk Gods beiden hetzelfde

---

[1]) Jes. XXXIII: 22.

[2]) Zie A. HAUSRATH, *Neut. Zeitgeschichte*, bl. 172.

[3]) Deut. XVIII: 15. [4]) Ps. XVII: 4.

[5]) Dit wordt opgemerkt door HAUSRATH l.l. bl. 176. Zie hierover ook het pas verschenen werk van HILGENFELD, *Messias Judaeorum*, Prolegomena, bl. 11—18.

[6]) Luc. XVII: 20, XIX: 11, XXIII: 52, enz.

[7]) Zie HAUSRATH, l.l. bl. 180. Verg. J. RUTGERS, Cz. *De idee van het Koninkrijk Gods volgens Jezus naar de Synoptische Evangeliën*, *Gron.* 1869, bl. 61—66.

beteekenen en door Jezus waarschijnlijk bij afwisseling zijn gebruikt, blijkt daaruit, dat volgens het rabbijnsche spraakgebruik voor den naam אֱלֹהִים heel dikwerf שָׁמַיִם voorkomt; en bovendien is de naam koninkrijk der hemelen zeer eigenaardig, omdat een rijk wordt bedoeld, waarin als in eene kolonie van den hemel op aarde, gelijk het door sommigen is genoemd, aarde en hemel beiden worden omvat, zoodat de grensscheiding tusschen die beiden wegvalt. [1])

Uit al het bovenstaande blijkt duidelijk, dat Jezus dadelijk, zonder in eene opzettelijke vergelijking te treden of zonder bepaald er op te wijzen, het groote verschil heeft doen uitkomen tusschen het rijk, dat hij op het oog had, en het Messiaansche volgens de algemeen heerschende denkbeelden; [2]) maar toch zijn de punten van overeenkomst zoo groot, dat een zich aansluiten aan den naam en eenige daarmede verbonden hoofdbegrippen voor de hand lag. B. v. ook dit, — en zoo komen wij tot iets, hetwelk wij boven nog niet hebben opgemerkt, — dat de Messias in het nieuwe rijk koning zijn zou onder God, en onder God dit rijk blijven besturen. Welnu, Jezus treedt niet alleen op als stichter van het koninkrijk der hemelen, maar stelt zich ook als een koning aan het hoofd van alle burgers

---

[1]) Baur, *Neutestam. Theologie*, bl. 71: „Auch als *βασιλεία τῶν οὐρανῶν* darf daher das Reich Gottes nicht blos als ein jenseitiges gedacht werden. Das Diesseitige hängt von selbst mit dem Jenseitigen, das Irdische mit dem Himmlischen, die Gegenwart mit der Zukunft zusammen; es ist eine von einem bestimmten Punkte ausgehende, durch die Realisirung derselben Idee innerlich zusammenhängende, Erde und Himmel umfassende Entwicklung."

[2]) Baur, *Neutestam. Theologie*, bl. 70: „Der Begriff des messianischen Reichs ist von Jesu so vergeistigt worden, dass die *βασιλεία τοῦ θεοῦ* oder *τῶν οὐρανῶν* in seinem Sinne nur eine auf sittlichreligiösen Bedingungen beruhende Gemeinschaft ist, deren letzter Endzweck nicht in der sinnlichen, sondern der übersinnlichen Welt liegt. Diess erhelt vor allem aus dem ganzen Inhalt der Bergrede."

des rijks; want al noemt hij zich hier nog niet met name zoo, de zaak zelve ligt toch blijkbaar in zijne manier van spreken en in sommige uitdrukkingen opgesloten. Gelijk de Messias zou wezen, is Jezus, zoo als hij zich in de Bergrede voordoet, de vertegenwoordiger van God (VII: 21), door wien God zijn wil openbaart (verg. V: 16, 22—26, 28—30, 34—37, 39—42, 44, 48, enz. met VII: 21*b*.) Letten wij verder op h. V: 11. Ter wille van Jezus zullen de burgers van het koninkrijk vervolging hebben te verduren, 't geen alleen dan kon worden gezegd, wanneer hij niet slechts eens de stichter was geweest, maar altijd de koning en het hoofd des rijks bleef. En de naam *Κύριος*, die over het algemeen door den mindere aan den meerdere wordt toegekend, beteekent in h. VII: 21, *οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*, uitgesproken met het oog op het ingaan in het koninkrijk, zooveel als koning, heer van dat rijk. — Uit alles, gelijk wij ook bij de behandeling der overige hoofdpunten zullen zien, blijkt, dat Jezus is onder God de koning van het nieuwe rijk, en dat de bede aan den hemelschen Vader: „*uw* koninkrijk kome" het recht niet uitsluit, ook van Christus' koninkrijk, zoo als later door zijne leerlingen is gedaan, [1]) te spreken.

c. *De Gerechtigheid.*

In het koninkrijk der hemelen is verzadiging voor hen, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid h. V: 6. Hierin is, gelijk Baur, *Neutest. Theol.* bl. 67, zegt, „das Bewusstsein einer durch Jesus gekommenen Kraft der Erlösung und Versöhnung ausgesprochen." Zij zal een oorzaak van vervolging wezen, maar zij is dat lijden waard, want zij waarborgt het bezit des

[1]) Verg. o.a. Eph. V: 5; 2 Petr. I: 11.

koninkrijks, vs. 10, waarmede zij zoo nauw is verbonden, dat ze beiden in één adem worden genoemd, h. VI: 33. — Wat hebben wij onder δικαιοσύνη te verstaan? De Joden bedoelden daarmede de hoogste zedelijkheid, die volgens hunne meening kon worden bereikt in het vervullen van de wet, zoó als dat door de Schriftgeleerden en Pharizeën bovenal werd gedaan. — En Jezus gebruikt dat woord, dewijl ook hij de hoogste zedelijkheid bedoelde. Maar deze was in zijn oog niet die, welke er gewoonlijk onder gemeend werd; neen, zij moest veel hooger staan (h. V: 20) dan die der schriftgeleerden, welke voor den toegang tot het koninkrijk niet voldoende was. „Durchaus ist es sowohl," zegt Baur, *Neutest. Theol.* bl. 48, „in diesem Theil der Bergrede als auch in dem weitern Inhalt derselben, die Reinheit und Lauterkeit der Gesinnung oder die nicht blos in der äussern That, sondern im Inneren der Gesinnung bestehende Sittlichkeit und der jede willkürliche Ausnahme und Beschränkung, jeden falschen heuchlerischen Schein, jede Halbheit und Getheiltheit ausschliessende sittliche Ernst der Gesetzesbefolgung, worauf Jesus mit allem Nachdruck dringt, was er zum Princip der Gerechtigkeit oder des dem Reich Gottes adäquaten Verhaltens macht." Ter verkrijging van de ware δικαιοσύνη was een andere wetsvervulling noodig, die, welke door Jezus zelven zou worden betoond en geëischt, zoodat het vervolgd worden ter wille van de gerechtigheid, en ter wille van Jezus, één en hetzelfde zou wezen, h. V: 10, 11. De hoogste zedelijkheid zou daarin bestaan, Gods wil te volbrengen op aarde gelijk het geschiedt in den hemel, VI: 10, verg. VII: 21. En de beoefening van die zedelijkheid moest uit een goed beginsel voortkomen, niet uit zucht om vertooning te maken, VI: 1, waardoor zij hare waarde, de zekerheid van Gode welgevallig te zijn, zou verliezen.

„Die δικαιοσύνη steht in der unmittelbarsten Beziehung zu

der *βασιλεία τοῦ θεοῦ*, sie betrifft nicht blos das Verhältniss des Menschen zu sich selbst, wie es im sittlichen Selbstbewusstsein bestimmt wird, sondern das Verhältniss des Menschen zu Gott, ohne welches es kein religiöses Bewusstsein gibt, sie ist wesentlich identisch mit jener Vollkommenheit, in welcher die höchste Aufgabe für den Menschen in der Forderung gestellt wird, vollkommen zu sein, wie der Vater im Himmel vollkommen ist." Baur, *Neutest. Theol.* bl. 65.

d. *Israëls wet.*

„Meent niet, dat ik gekomen ben, om de wet en de profeten te ontbinden. Ik ben niet gekomen om ze te ontbinden, maar te vervullen." (Matth. V: 17.) Zoo begint Jezus te spreken over zijne verhouding tot Israëls wet, waarop hij, hoewel *ὁ νόμος καὶ οἱ πρόφηται* het geheele O. V. beteekent, hier meer bepaald het oog heeft, gelijk uit het vervolg blijkt. En wat verstaat Jezus hier onder de wet? Niet de verzameling van alle kleine en groote geboden in de vijf boeken van Mozes vermeld, gelijk die daar letterlijk staan opgeteekend, en de talrijke door de overlevering daarbij gevoegde voorschriften. [1]) Als Jezus werkelijk bedoeld had, die te komen vervullen, dan zou het zeer vreemd zijn, hem kort daarna (vs. 21—44) tegenover die geboden de zijne te hooren stellen, welke dikwijls geheel anders klinken. — Neen, juist uit deze verzen blijkt, dat Jezus het innerlijke wezen van de wet beoogde, de wet naar hare rein geestelijke, zuiver zedelijk-godsdienstige bedoeling, waarop zoo dikwijls door de profeten was gewezen.

---

[1]) Réville, *L'enseignement de Jésus Christ*, *Paris* 1870, bl. 25: „L'homme, fils de Dieu de nature, doit devenir parfait comme son Père céleste, et pour cela, sans s'occuper davantage de textes et préceptes de détail, suivre les aspirations du pur amour de Dieu et du prochain."

De uitdrukking *ὁ νόμος καὶ οἱ πρόφηται* zou dan ook in vs. 17 „de profetische opvatting en ontwikkeling der mozaïsche wet," te kennen geven, verg. VAN HASSELT, *De verhouding van Jezus tot de Mozaïsche wet volgens de synoptische Evangeliën*, *Gron.* 1863, bl. 86, en zijne aanteekening uit RITSCHL: „Wenn also Jesus Gesetz und Propheten in ihrer Einheit zusammenfasst, so meint er das Gesetz in seiner Fortbildung und Auslegung durch die Propheten unter dem Zwecke der Gerechtigkeit."

Zeker is het, dat Jezus hier het religieuse element van de wet op het oog heeft, dit blijkt uit het vervolg; maar de uitdrukking op zich zelve geeft, waar zij ook voorkome, altijd het geheele oude verbond te kennen. [1])

En hij is gekomen, om — wat nooit gebeurd was, gelijk ook door de profeten wordt erkend — die wet geheel te vervullen in zijn persoon; van haar, zegt hij, zal nooit het geringste vervallen, totdat ze geheel zal zijn geschied, d.i. totdat het menschdom haar geheel in zich zal hebben opgenomen (vs. 18). [2]) „En wie een van de kleinste geboden van *die* wet verbreekt en de menschen aldus leert, zal de kleinste in het koninkrijk der hemelen worden genoemd, maar wie ze doet en leert, deze zal groot worden genoemd in dat rijk."

Met die jota's en tittels, de kleinste geboden in de wet

---

[1]) Verg. J. RUTGERS Cz., l.l. bl. 128, 129.

[2]) RÉVILLE, l.l. bl. 24: „Eh bien! si l'homme est appelé à devenir fils de Dieu, il faut que son obéissance à Dieu soit sincère, soit réelle, inspirée par l'amour de Dieu, et non par le désir interessé de se conformer servilement aux textes d'une loi. Et voilà les antithèses du sermon de la Montagne. Elles ont toutes pour caractère commun de ramener dans l'intérieur de l'homme la sainteté réelle que le point de vue légal laisse au dehors, et de baser la véritable obéissance sur le mobile, l'intention, le sentiment inspirateur."

zouden hier volgens BAUR, *Neutest. Theol.* bl. 49—56, zie ook VAN HASSELT, bl. 95—97, de minst beteekenende plechtigheden, de geringste rituëele zaken bedoeld zijn, en dewijl later in de Evangeliën blijkt, dat Jezus veeleer een opheffing daarvan beoogde, zouden vs. 18, 19 niet oorspronkelijk zijn, en waarschijnlijk met het judaïstische karakter van het eerste Evangelie samenhangen. Naar het mij voorkomt, heeft G. W. STEMLER, in *Waarheid in Liefde*, 1869, bl. 204—206, die bezwaren geheel opgelost door aan te toonen, vooral op grond van vs. 20, dat Jezus wel degelijk iets anders daarmede heeft bedoeld. „De schriftgeleerden hielden noch toorn, noch begeerlijkheid in het hart, noch lichtzinnige eedzweering, noch haat jegens den vijand voor overtreding der wet. Dat waren die tittels en jota's. Maar Jezus beweerde, dat ook de eerste beginselen der zonden voor God zonden waren." [1])

„Het is derhalve," gelijk door Dr. L. PROES terecht wordt opgemerkt, „de bedoeling van den Heer, de schare te doen verstaan, dat de voorschriften en grondstellingen der zedewet, door Mozes gegeven, door de profeten gehandhaafd, en door Christus ontwikkeld, uitgebreid en nader aangedrongen, eene onvergankelijke kracht en duurzaamheid behouden en geldig blijven zullen, zoolang deze aardsche inrigting voor het menschdom bestaat."

Zoo heeft Israëls wet volgens Jezus, wat haar innerlijk wezen betreft, nog kracht, vs. 17—19. Maar wat haar uiterlijken

[1]) Men vindt deze opvatting reeds in de aanteekening van SCHOETTGENIUS, *Horæ Hebraicæ*, op vs. 19: „Quando igitur Christus h. l. *περὶ ἐντολῶν τούτων* loquitur, eas virtutes indigitat, de quibus a v. 3 seqq. egerat, nimirum humilitatem, mansuetudinem, famem et sitim justitiæ, misericordiam etc. Eas vocat *ἐλαχίστας* non ex mente sua, sed Pharisæorum et populi. De his autem dicit: Qui eas leges vel virtutes in iis præceptas aboleverit, is nullo plane numero erit in regno Messiæ, quod est Ecclesia Christiana, per consequens etiam in vita æterna. Nam is ea negligit, quæ gravissima sunt, nempe amorem Dei et hominum."

vorm betreft, is zij verouderd; [1]) want Jezus zegt, dat de wetsvervulling der Schriftgeleerden en Pharizeën, van hen die juist aan de uiterlijke vormen en aan bijzaken bleven hangen, welke tot het wezen van de wet niets afdeden, een δικαιοσύνη te weeg bracht, welke in zijn koninkrijk geen waarde had. Tegenover het telkens herhaalde, ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις, wordt καινόν τι verwacht. En dit komt ook: de geest en de bedoeling van de wet blijft bestaan; maar voor den uiterlijken vorm, die verouderd is, geeft Jezus iets nieuws, vs. 21—44.

e. *Jezus Christus de Wetgever.*

Tegenover de grovere plichten, welke in eenige geboden den ouden waren opgelegd, stelt Jezus in de Bergrede zijne veel strengere eischen, h. V: 22 v.v. en treedt zoo op als wetgever in het rijk, dat hij stichtte. Dit pleit ook voor het boven, sub *a* opgemerkte, dat Jezus koning was in zijn rijk; want wetgever en koning was oudtijds doorgaans één. Opmerkelijk is ook, dat Jezus niet spreekt, zooals de profeten des Ouden Verbonds en zelfs Mozes, in den naam van God, en telkens bij het geven zijner geboden, herhaalt, „de Heer zegt," of iets dergelijks, maar als hoog boven die allen staande, zijn eigen gezag voldoende acht en eenvoudig zijn, ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, „Ik evenwel, ik zeg u," vooropstelt. Die eischen, in verschillende vormen voorgedragen, laten zich tot de volgende bevelen terugbrengen.

1. Word niet toornig op uwen broeder. Matth. V: 22.
2. Zie geen vrouw aan met wulpschen zin. V: 28.

[1]) „Zoolang God door Mozes en de profeten tot Israël sprak, waren hare voorschriften naar bestaande behoeften gewijzigd; maar nadat Hij in later dagen door den Zoon gesproken heeft, is die zinnelijke vorm weggevallen en het eng beslotene met nieuwe kracht in wijder kring te voorschijn getreden." Dr. L. Proes, *De Bergrede des Heeren*, bl. 101.

3. Laat u niet scheiden van uwe vrouw, dan alleen wegens overspel, en huw eene verstootene niet. V: 32.

4. Zweer niet, spreek altijd waarheid. V: 34, 37.

5. Neem geen wraak, wees barmhartig en toegevend jegens iedereen. V: 39—42.

6. Heb zelfs uwe vijanden lief. V: 44.

7. Doe goed zonder vertooning. VI: 1—6, 16—18.

8. Bid zonder omhaal van woorden. VI: 7.

9. Wees vergevingsgezind jegens den naaste. VI: 14, 15; verg. VII: 1—5.

10. Verzamel u schatten in den hemel. VI: 19—21 en 24—34.

Eindelijk vinden wij nog twee geboden in h. VII, die niet in den gewonen vorm van voorschriften gegeven zijn, maar toch het karakter daarvan dragen.

11. Doe den wil van mijn Vader in de hemelen. vs. 21.

12. Bewaar mijne geboden. vs. 24.

Het wezen en de bedoeling van deze bevelen komen in 't algemeen overeen met die van Israëls wet; even als deze beoogen zij de godsdienstige zedelijkheid des menschen door de uitvoering van Gods wil. Maar zij staan veel hooger; zij eischen heiligheid van hart en zin, zoodat de vervulling niet tot eene uiterlijke handeling kan beperkt blijven. Zij dringen door tot het binnenste des menschen, tot zijne gemoedsgesteldheid en gezindheid. Zij geven niet spoedig eene zedelijke rust, uit overtuiging van eigen voortreffelijkheid geboren, zoo als de oude wet lichtelijk deed, maar wekken een voortdurend streven naar volmaaktheid, waarbij altijd het besef van zonde en de behoefte aan schuldvergeving blijft bestaan. Zoo wordt het dan ook uit die geboden duidelijk, dat Jezus ze niet afkondigt, om eene nieuwe wet te geven, maar om voor hen, die nog behoefte

hadden aan gebod, dewijl zij de vrijheid nog niet gewoon waren, tot voorbereiding voor iets hoogers te dienen, om zoo langzamerhand in den mensch te wekken, bij het besef van tekortkoming en gebrek, ook het beginsel der liefde en het streven naar de volmaaktheid des Vaders, in plaats van naar de dienstbaarheid onder eene wet. — Op die wijze zal Jezus de bedoeling van Israëls wet, die hij in zich zelven vervult, ook in zijn rijk door de zijnen doen vervullen, en, wat die wet voorbereidde, tot voleinding brengen.

f. *Jezus Christus de Wetverklaarder.*

Dat Jezus geen blinde gehoorzaamheid aan zijne geboden, geen slaafsche onderwerping, maar op den duur een zelfstandige opvolging uit eigen overtuiging bedoelt, blijkt uit de verklaring die hij, als reden en wettiging er van, aan elk zijner geboden toevoegt. Hij geeft die in korte voorbeelden of in spreuken, opdat zijne hoorders die goed begrijpen, in het geheugen bewaren en tot nadenken aanwenden.

Maar opmerkelijk is vooral dit, dat Jezus in het gebod zijn gezag op den voorgrond stelt. Hij treedt niet in overleg met de menschen, noch doet een beroep op het geweten zijner hoorders, om daarop een stelling of voorschrift te bouwen. Neen, zijn gebod geeft hij, en dat *hij* het zegt, acht hij voldoende. „Tot de ouden is gezegd: — Ik evenwel, ik zeg u.” Ziedaar den wetgever! Daarna treedt hij in eene verklaring van de rechtmatigheid en natuurlijkheid zijner bevelen. Reeds het werpen van een ontuchtigen blik op eene vrouw is immers eene zonde! Liefde, die beter zal zijn dan die van den grooten hoop, moet op Gods liefde gelijken, en dus ook vijanden weldoen! Aldus wil hij de oogen zijner leerlingen voor de waarheid openen en hen tot zelfstandigheid brengen. Ziedaar den wijsgeer! — Zoo wordt,

wat Mozes en Plato elk afzonderlijk geweest zijn, in Jezus vereenigd. Eerst beveelt hij, als Mozes; daarna geeft hij reden van zijn bevel, als Plato. Dat is diepe paedagogische wijsheid, welke bewust of onbewust door elken vader in de vorming zijner kinderen wordt gevolgd. Eerst moeten zij leeren gehoorzamen; daarna mogen zij grond en reden vernemen der hun gestelde eischen.

Zoo iets vinden we ook in de Mozaïsche wetgeving; immers wij lezen Deut. XXV: 11—14: „Want dit gebod, hetwelk ik u heden gebiede, dat is van u niet verborgen, en dat is niet verre. Het is niet in den hemel, om te zeggen: wie zal voor ons ten hemel varen, dat hij het voor ons hale, en ons hetzelve hooren late, dat wij het doen? Het is ook niet aan gene zijde der zee, om te zeggen: Wie zal voor ons overvaren naar gene zijde der zee, dat hij het voor ons hale, en ons hetzelve hooren late, dat wij het doen? Want dit woord is zeer nabij u, in uwen mond en in uw hart, om dat te doen." Jezus toont aldus wel geboden, maar geene willekeurige te geven; alleen zulke, die ook reeds in het hart des menschen zijn gegriffeld, doch niet door allen worden gelezen. Hij leert ze lezen.

g. *Jezus Christus de Rechter.*

Is het gebleken, dat Jezus in het koninkrijk der hemelen, koning en wetgever is, hij treedt ook op als rechter. Deze drie waardigheden kunnen moeilijk worden gescheiden; zij behooren bij elkaâr en waren in de joodsche voorstelling van God nauw vereenigd. „Want de Heer is onze rechter, de Heer is onze wetgever, de Heer is onze koning." [1]) — Treedt Jezus nu op als Messias, de plaatsvervanger van God, al is het

[1]) Jez. XXXIII: 22.

dan ook niet, gelijk verwacht werd, in een aardsch, maar in een geestelijk rijk, hij moest dan ook die drie waardigheden in zich vereenigen. En als we nu letten op h. VII: 22 en 23, dan vinden wij Jezus als rechter ook reeds in de Bergrede: „Velen zullen te dien dage," — ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, de vast staande uitdrukking, om den dag des gerichts te kennen te geven, — „tot mij zeggen: Heer, Heer! hebben wij niet in uwen naam geprofeteerd, en in uwen naam booze geesten uitgedreven, en in uwen naam vele krachten gedaan? En dan zal ik hun verklaren: Ik heb u nooit gekend; gaat weg van mij, gij die de ongerechtigheid werkt!"

Ook door Baur, *Neutestament. Theologie*, bl. 86, wordt erkend, dat Jezus alleen zoo kon spreken, wanneer hij zich zelven als den wereldrechter beschouwde. Maar hij beweert, dat vs. 21—23 in deze rede niet passen. Mochten het woorden van Jezus zijn, zij zouden dan tot een later tijdperk van zijn leven behooren. Want: „das so bestimmt ausgesprochene Bewusstsein Jesu von seiner weltrichterlichen Macht hat in der ganzen Rede nichts Analoges." Dat heeft het intusschen wel degelijk; immers wij hebben gezien, hoe Jezus zich als koning in zijn rijk heeft doen kennen, hoe hij vervolgens als wetgever is opgetreden, en zoo even hebben wij opgemerkt, hoe nauw zich hiermede in de voorstelling der Joden het rechterambt vereenigde. Juist zeer goed passen deze woorden aan het slot van Jezus' rede; hij treedt daarin op als handhaver van de wetten, die hij vooraf heeft gegeven. Ook de samenhang, die volgens Baur niet de minste schade zou lijden, wordt door het uitlaten van vs. 21—23 zwakker. Het geluk van den wijze, die Jezus geboden vervult, en de ellende van den dwaas, die ze niet vervult, in zulke levendige kleuren vs. 24—27 geschilderd, vindt juist alleen zijn grond in de woorden, die Baur wil weglaten. Ook de uitdrukking

van „*mijnen* Vader" in vs. 21, die volgens Baur in deze rede, waar Jezus overal van πατὴρ ὑμῶν spreekt, niet zou passen, laat zich door den inhoud van het vers, waarin hij zijne buitengewone betrekking tot den Vader doet uitkomen, geheel rechtvaardigen. [1]) Zoo vinden wij om dezelfde reden die uitdrukking Matth. X: 32, 33 gebruikt, terwijl in vs. 20 en 29 van „*uw* Vader" wordt gesproken. Ten slotte merk ik nog op, dat Jezus hier reeds door van het *wereldgericht* te spreken, dat universalistische karakter zijner messiaansche waardigheid openbaart, hetwelk op grond van volgende plaatsen in het Evangelie hem door Baur bl. 121 wordt toegekend. Het is bovendien reeds aangeduid door hetgeen Jezus Matth. V: 13, 14 tot zijne apostelen zegt: „gij zijt het zout der *aarde*," „gij zijt het licht der *wereld*."

h. *Jezus Christus niet aan de andere menschen gelijk.*

Dat Jezus zich als koning, wetgever en rechter van alle

[1]) Rudolf Stier, *Die Reden des Herrn Jesu insonderheit nach Matthäus*, D. I, 1843, bl. 283, 284. „Nicht: euer Vater wird euch nicht kennen und annehmen — sondern: Ich! Derselbe, der schon vs. 11 den argen Menschen sich einzig ausnemend gegenüberstellte, steht hier mit einfach erhabenem Worte als der Richter am Ziele da, wie er der Gesetzgeber auf dem Wege war. Vermessenheit, wenn er auch zu den argen Menschen und faulen Bäumen gehörte, ganz natürlich aber und unumgänglich für das Zeugniss der Wahrheit, wenn er der ist, der (hier zum erstenmal in der ganzen Rede gewaltig hervorbrechend) sagen darf uns gegenüber auf dem Richtstuhle: Mein Vater — als der Sohn, der Herr. Auch dies nur Vollendung des Kap. 5, 22—25, ja schon vs. 20 Vorbereiteten. Er entscheidet jetzt und einst, wer in das Himmelreich kommt und wer hinaus geworfen wird in den Kerker. Das Ende geht überall genau in den Anfang zurück, die ganze Predigt ist ein Bau, an dem jeder Stein vom ersten bis zum letzten zur vorbedachten Einheit sich zusammenfügt. Sie sagt als Anfangspredigt schon, wie alles nachherige Reden vor dem Volk, das grosse: Ich bins! für Jeden, der Ohren hat zu hören, ohne es ganz offen schlechthin zu sagen."

burgers in het koninkrijk onderscheidt, hebben wij reeds opgemerkt, maar bij een aandachtige lezing van de Bergrede kan het ons ook niet ontgaan, dat hij tegenover zijne toehoorders, als menschen, eene geheel eigenaardige houding aanneemt, waardoor hij zich hoog boven hen stelt. Zoo noemt hij zich, waar men het eigenlijk zou verwachten, niet tegelijk met hen; hij zegt niet: "laat *ons* volmaakt zijn;" maar: "weest *gij* dan volmaakt," V: 48. Hij zegt niet: "*wij* zijn," maar: "*gij* zijt het zout der aarde," "*gij* zijt het licht der wereld," V: 13, 14. Zoo ook vs. 16 niet: "zoo schijne *ons* licht;" maar: "zoo schijne *uw* licht voor de menschen." Hij zegt niet: "*wij* hebben," maar: "*gij* hebt gehoord, dat den ouden gezegd is: Gij zult niet doodslaan" enz. Aldus stelt hij zich, als een vreemde in het joodsche volk, tegenover de wet. Verder merken wij op, hoe Jezus steeds spreekt van *uw* Vader en *mijn* Vader, h. V: 16, 48, VI: 32, VII: 21 [1]) enz., terwijl hij juist daar, waar hij zijne discipelen leert bidden, zegt: "*gij* dan bidt aldus: *Onze* Vader enz." Ook kunnen wij hier wijzen op h. V: 11; daar zou na vs. 10 een gewoon mensch hebben gesproken: "zalig zijn *wij*, als men *ons* smaadt en vervolgt, en liegende allerlei booze woorden tegen *ons* spreekt om des koninkrijks wil;" maar Jezus zegt: "zalig zijt *gij*, als men *u* smaadt, om *mijnentwil*." [2]) Eindelijk blijkt die ongelijkheid met de andere menschen ook daaruit, dat Jezus alle geboden, die hij geeft, alle aanmerkingen, die hij maakt, nooit op zich zelven toepast.

---

[1]) Zie de voorgaande bladzijde.

[2]) „Alles verlassen zu können und ihm nach zu folgen! Leib und Leben aufgeben zu müssen und doch nichts verloren zu haben, sondern fröhlich zu seyn, dass man etwas höheres gefunden . . . . Christus, kannte kein anderes Christenthum als dies." HERDER, l.l. bl. 6.

i. *Jezus Christus de Zoon van God.*

Dat Jezus niet aan de overige menschen gelijk is, hebben wij zoo even gezien; wat hij dan wél is, komt niet minder duidelijk aan 't licht. Zegt Jezus V: 9: „zalig de vredelievenden, want zij zullen zonen Gods genoemd worden;" blijkt dit de naam te zijn voor de burgers van het koninkrijk, het spreekt dan van zelf, dat de stichter van dat rijk zelf zoon van God is. En zoo komt hij ook overal voor, als een Godsgezant, staande in eene buitengewone betrekking tot God, en gekomen, om anderen te doen worden, wat hij zelf van nature is. [1]) Zoo staat hij boven de menschen. Doch evenzeer blijkt, dat hij beneden God staat; niet zijne eigene verheerlijking, maar die des Vaders beoogt hij, V: 16*b*; voor zich zelven verlangt hij slechts navolging, V: 11; voor den Vader aanbidding, VI: 9—13; als het hoogste ideaal stelt hij niet zijne volmaaktheid, maar die des Vaders

---

[1]) Dr. Bernh. Weiss, *Lehrbuch der bibl. Theol. des N. T. Berlin* 1868, merkt bl. 63 daaromtrent zeer terecht op: „Allerdings lehrt er auch seine Anhänger zu Gott als ihrem Vater beten und redet von ihm als ihrem Vater; dennoch stellt er nie sein Sohnesverhältniss mit dem ihrigen auf die gleiche Stufe, nie betet er zu unserm Vater und redet von Gott als unserm Vater." Verder: „Wenn Jesus den Sohnesnamen als Ausdruck für sein einzigartiges Verhältniss zu Gott gebraucht, so liegt darin zu nächst dass er sich der vollen sittlichen Wesensähnlichkeit mit Gott bewusst ist. Seine Anhänger sollen erst wahrhaft Söhne Gottes werden, indem sie durch die Feindesliebe die Liebe Gottes nachbilden und volkommen werden, wie Gott volkommen ist (Matth. V: 45, 48). Er, der in volkommener Weise Sohn Gottes ist, muss sich also dieser Wesensähnlichkeit als einer bereits vorhandenen bewusst sein."

Renan, l.l. bl. 77: „Mais il est probable que, dès ses premiers pas, il s'envisagea avec Dieu dans la relation d'un fils avec son père. Là est son grand acte d'originalité; en cela il n'est nullement de sa race." Verg. bl. 74, 75: „Il se croit en rapport direct avec Dieu, il se croit fils de Dieu. La plus haute conscience de Dieu qui ait existé au sein de l'humanité a été celle de Jésus."

voor, V: 48; en daar hij God zijn *Vader* noemt, VII: 21, stelt hij zich natuurlijk beneden Hem.

Jezus de zoon van God bezat ook de macht, om wonderen te doen. Ook dit blijkt uit de Bergrede, als wij slechts letten op VII: 22, waar Jezus zegt, dat velen in den dag des gerichts tot hem zullen zeggen: "hebben wij niet *in uwen naam* geprofeteerd, en in uwen naam booze geesten uitgedreven, en in uwen naam vele krachten gedaan?" Indien hier gezegd wordt, dat menschen wonderen zouden doen in Jezus' naam, dat is door het geloof in hem en door zijn kracht, [1]) dan is daarbij blijkbaar ondersteld, dat Jezus zelf wonderen gedaan had. Wij vinden daarvan dan ook reeds in Matth. IV: 23, 24 melding gemaakt.

Jezus deed derhalve wonderen èn zelf èn door anderen.

§ 5. Slotsom van de Bergrede.

Met VII: 23 heeft Jezus zijne rede eigenlijk geëindigd; wat hij er nog vs. 24—27 aan toevoegt, is de slotsom van al het gesprokene, zoo als THOLUCK zegt, "in erschütternder parabolischer Rede." "Ieder dan, die deze mijne woorden hoort en ze doet." STIER, l.l. bl. 297, merkt hieromtrent zeer terecht op: "Diese Meine Reden, Worte, Aussprüche, Zeugnisse, wie ich sie jetzt in Einem grossen, vollständigen Zusammenhange gegeben habe — das setzt auch in dem τούτους eine besonders feierliche Hauptpredigt voraus, und ist ihr erhabener Schluss, ihr unmittelbar andringendes *Dixi*, womit sie

[1]) „Indem wir deinen Namen anriefen und derselbe unser Glaubensbewusstsein erfüllte." THOLUCK, DE WETTE.

„Im Namen oder in Beziehung auf den Namen Jesu etwas thun d. h. wie sein Beauftragter, indem man ihn als den Herrn anerkennt, auf seine Autorität sich stützt." BLEEK, *Syn. Erkl.*

sich als Wort des künftigen Richters dem Gewissen einheften und mitgeben will, ehe die λόγοι für diesmal aufhören." Verg. bl. 300.

Jezus stelt dan nog eens het gewicht en de waarheid zijner woorden als ontwijfelbaar voor, en treedt zelf nog eens in zijne volle waardigheid op. In eenvoudige taal en in een beeld, dat in Jezus' omgeving geheel voor de hand lag, [1]) spreekt hij hier over zijne eigene rede met zooveel bewustzijn van eigen grootheid en met zoo vaste overtuiging van de waarheid, als vóór en ná hem door niemand is gesproken. Die verstandige man, in de gelijkenis, hij die Jezus' woorden hoort en ze doet, is der zaligheid deelachtig, welke in het begin der Bergrede werd aangekondigd. Vrij mochten stortvloeden stroomen en stormen waaien, zijn geluk bleef ongedeerd. Zalig te maken allen, die om zijnentwil lijden willen verduren, allen, die zijne woorden willen hooren en betrachten, ziedaar Jezus' doel in het begin en in het einde der Bergrede.

Jezus Christus, de Zoon van God, de koning, wetgever en rechter in het rijk des Vaders, is de zaligmaker der menschen.

§ 5. De uitwerking der Bergrede.

Het verwondert ons niet, dat de Bergrede een diepen indruk op de toehoorders maakte.

De grootsche denkbeelden, die daarin voorkomen, de heerlijke en reine geest, dien zij ademt, de moeilijke taak, waartoe de mensch wordt opgeroepen, de hemelsche vooruitzichten, die zich voor hem openen, de aanwijzing van God als Vader en van liefde als de hoogste deugd; en dan de houding, die Jezus zelf daarin aanneemt, waarop wij in § 3 meer bepaald onze

[1]) Zie Tholuck, *Bergpredigt*, bl. 458.

aandacht hebben gevestigd, vervullen ons nu nog bij het lezen met de heiligste gewaarwordingen. Wat moet het geweest zijn, die rede te hooren uitspreken! te hooren uitspreken door den Heer!

Geen wonder derhalve, dat wij Matth. VII: 28, 29 lezen: „En het geschiedde, toen Jezus deze woorden geëindigd had, dat de scharen verslagen stonden over zijne leer. Want hij leerde hen als machthebbende en niet als de schriftgeleerden." [1])

De Joden beriepen zich toen en later steeds op het gezag hunner leeraars. 't Is altijd in den Talmud: „Rabbi die en die zegt." Zelfs „de Schriftgeleerden waren in hun onderwijs gewoon, zich op de meeningen van andere schriftgeleerden te beroepen: de lateren op hen, die vroeger geleefd hadden; en zij die door hunne veelvuldige menschelijke wetenschap hadden uitgeblonken, stonden bij het beuzelend nageslacht in hooge eere, zoodat hunne gevoelens, bij de uitlegging van de wet en de profeten, als orakelen geëerbiedigd werden. Het laat zich daarom ligtelijk verklaren, dat het gezag, waarmede Jezus sprak, die een geheel anderen toon aansloeg en met niemands meening raadpleegde, de scharen verbazen en ontzetten moest." [2]) Ook de vorm, waarin Jezus sprak, levendigheid van stijl gevoegd bij kortheid en evenredigheid, bracht er veel toe bij, dat zijne rede zulk een diepen indruk maakte. Het zal onnoodig zijn dit aan te toonen, als ik verwijs naar het welsprekende betoog van Dr. C. H. Van

---

[1]) Stier, l.l. bl. 300, 301. „Das war jedenfalls der natürlich nothwendige, erste Eindruck der Bergpredigt, auch wenn ihn das Volk nicht so ausgeprochen hätte, der ihnen innerlich bewusste und fühlbare Grund für das sich äussernde ἐκπλήσσεσθαι. E s w a r s o: dess erinnert sich der Apostel gar wohl, indem sein eignes Gefühl bei jenem Hören ihm wieder lebendig wird. N i c h t w i e d i e S c h r i f t g e l e h r t e n! Darin ist zugleich noch einmal sehr treffend der grosse Gegensatz, welcher die ganze Rede seit Kap. 5: 20 durchdrang, zusammengefasst."

[2]) Dr. L. Proes, l.l. bl. 309.

Herwerden C.Hz., *Jezus Christus in de Bergrede beschouwd als een voorbeeld voor den kanselredenaar*, bl. 19—37. Men lette ook op de talrijke hyperbolische uitdrukkingen: „wie u op de rechterwang slaat, keer hem ook de andere toe," „doe eerst den balk uit uw oog weg, en dan moogt gij den splinter uit het oog uws broeders zien weg te doen," en andere, die juist geschikt waren, om lang in het geheugen bewaard te blijven, en voor den oosterling nog heden een bijzondere aantrekkelijkheid hebben. Zoo ook het oxymoron, VI: 23: „indien dan het licht, dat in u is, duisternis is," verg. V: 13. Eindelijk is het hoogst merkwaardig, hoe Jezus zich omtrent vele dingen nog niet duidelijk uitlaat, maar toch het vermoeden daarvan reeds wekt. Veel kan hij nog niet uitspreken, maar om dit later te kunnen doen, moest hij het nu reeds niet geheel verborgen houden; daarom doet hij het vermoeden. Het is, wat zich korter in het Grieksch laat zeggen met den raad, dien Apollo aan Socrates gaf: *οὐ λέγειν, οὐ κρύπτειν, ἀλλὰ σημαίνειν.* Hij zegt nergens in de Bergrede met ronde woorden, dat hij de Messias is, en toch geeft hij het duidelijk te kennen, gelijk wij later bevestigd zullen zien. Hij voorspelt niet, dat hij zal lijden; dit toch zou het vermoeden, dat hij de Messias zijn kon, geheel, ook bij zijne apostelen, hebben vernietigd; toch doet hij aan de mogelijkheid daarvan denken door van het lijden zijner volgelingen gewag te maken. Zoo zegt Jezus ook niet, dat hij de wet van Israël zal opheffen, maar duidt de mogelijkheid daarvan reeds aan. Waarom Jezus zoo deed? Deze vraag vindt haar antwoord in de woorden van Baur, *Neutest. Theol.* bl. 94: „Da er kein Messias im Sinne des Volks sein wollte, so konnte er das in ihm selbst erst allmälig entwickelte messianische Bewusstsein erst dann entschiedener aussprechen, nachdem er durch seine ganze Thätigkeit der reinern Messias-Idee, wie er sie auffasste, ihre nöthige Begründung gegeben hatte."

TWEEDE DEEL.

JEZUS CHRISTUS IN DE BERGREDE,

VERGELEKEN MET

JEZUS CHRISTUS IN HET GEHEELE NIEUWE TESTAMENT.

§ 6. Plan van behandeling.

In dit tweede deel zal ik, gelijk aan het slot der Inleiding bl. 6, is gezegd, onderzoeken, in hoeverre de voorstelling van Jezus Christus in de Bergrede overeenstemt met die in het overige N. T. Daartoe zal ik, om zoo veel mogelijk volledigheid aan kortheid te paren, de hoofddenkbeelden, die ik in de Bergrede met het oog op Jezus heb aangeduid, nu in dezelfde volgorde en op dezelfde wijze in de overige schriften [1]) nasporen. Zoo zal het tevens blijken, of het overige N. T. bij de Berg-

[1]) In deze zal ik mij echter doorgaans bij het voornaamste moeten bepalen, en de „Openbaring van Johannes" om haren eigenaardigen inhoud meestal laten rusten.

rede past, dan wel of het Christendom in deze rede iets anders is dan in het overige N. T. Het Evangelie van Mattheus zal ik daarbij steeds eerst alleen houden, opdat het op nieuw uitkome, of de Bergrede in het bijzonder past in dit Evangelie, gelijk het daar voor ons ligt, en dus dit Evangelie ook in zooverre één wel gesloten geheel uitmaakt, dan wel of het eene losse bijëenvoeging is van allerlei redenen en daden des Heeren.

§ 7. De negen hoofddenkbeelden van de Bergrede in het overige N. T.

a. *Zaligheid.*

„Zalig zijt gij, als men u smaadt en vervolgt, en liegende allerlei booze woorden tegen u spreekt om mijnentwil!" luidt Jezus' woord Matth. V: 11. Hij achtte dus de zaligheid in zijn rijk zoo hoog, dat het lijden dezer aarde daarbij niets beteekende; en hij achtte die zaligheid zoo zeer aan zijn persoon verbonden, dat het lijden, 't welk men er voor onderging, een lijden moest zijn *om zijnentwil.*

Evenzoo vinden wij verder in het Evangelie van Mattheus, dat Jezus anderen zalig prijst, omdat zij hem kennen, hem erkennen als den Zoon van God, en doen wat hij wil: „Zalig is hij, die zich aan mij niet ergert," XI: 6. Tot zijne trouwste leerlingen zegt hij: „Zalig uwe oogen, omdat zij zien, en uwe ooren, omdat zij hooren. Want, voorwaar ik zeg u, dat vele profeten en rechtvaardigen verlangd hebben te zien hetgeen gij ziet, en hebben 't niet gezien, en te hooren hetgeen gij hoort, en hebben 't niet gehoord," XIII: 16, 17. De zoon van Jona wordt door hem zalig geprezen, omdat hij hem erkent voor den Christus, den Zoon des levenden Gods, XVI: 17; en in eene

gelijkenis noemt hij den dienstknecht zalig, die de taak door den meester hem opgelegd, heeft volbracht, XXIV: 46. Intusschen verbindt hij deze zaligheid ook allernauwst aan zijn persoon. „Wie zijn leven vindt, zal het verliezen; en wie zijn leven verliest *om mijnentwil*, zal het vinden," Matth. X: 39. En: „Al wie verlaten heeft huizen of broeders, of zusters, of vader, of moeder, of vrouw, of kinderen, of akkers *om mijns naams wil*, zal honderdvoud ontvangen en het eeuwige leven beërven," XIX: 29. Verg X: 18, XVI: 25.

Merken wij verder op, wat de overige Evangelisten ons daaromtrent zeggen. Wij vinden bij Lucas h. VI slechts vier zaligsprekingen, waarvan de drie eerste mij voorkomen in oorspronkelijkheid voor de parallellen bij Matth. onder te doen. Luc. VI: 22 komt overeen met Matth. V: 11 en uit vs. 23 blijkt evenals uit Matth. V: 12, dat de zaligheid met den dood niet ophoudt. Voorts stemmen de volgende plaatsen van Lucas met de reeds aangehaalde uit Mattheus overeen: Luc. VII: 23 met Matth. XI: 6, Lucas X, 23, 24 met Matth. XIII: 16, 17, Luc. XII: 37, 38 en 43 met Matth. XXIV: 46. In den zelfden geest hooren wij ook Luc. XI: 28 het woord des Heeren tot eene vrouw: „Zalig, die het woord Gods hooren en bewaren," dat is het woord, zoo als het door hem wordt gepredikt. Hiermede wees hij er haar op, dat zij zelve daardoor een geluk kon verkrijgen niet geringer dan dat van de door haar zalig geprezene moeder van Jezus. Wij letten ook nog op Luc. XIV: 14, waar de zaligheid als een voortdurend geluk wordt voorgesteld. Jezus zegt daar na eene opwekking tot weldoen zonder hoop op vergelding: „En gij zult zalig zijn, omdat zij niet hebben om u te vergelden; want het zal u vergolden worden bij de opstanding der rechtvaardigen." Wellicht de meest beteekenisvolle plaats is Luc. IV: 17—21. De woorden uit

Jezaja, h. LXI: 1, 2, eenigszins onnauwkeurig, waarschijnlijk uit het hoofd, door Lucas opgeteekend, schijnen aan Jezus aanleiding te hebben gegeven, om in een rede, die ons niet wordt medegedeeld (vs. 21, 22), de zaligheid te schetsen, welke hij, door God daartoe verordend, aan zijn volk kwam brengen, eene zaligheid te vergelijken bij die, welke Jezaja aankondigde, toen de terugkeer der Joden uit Babel nabij was, een zaligheid, die, toen niet tot stand gekomen, eerst heden zou worden vervuld door Jezus. Wat de terugkeer uit Babel niet had kunnen te weeg brengen, zou nu gebeuren. Wel moest Jezus innig bewust zijn van de hooge waarde der zaligheid, die hij aanbracht, om de woorden van den profeet op zich zelven te durven toepassen.

Bij Marcus komt het woord *μακάριος* niet voor, bij Johannes slechts tweemaal, doch op dezelfde wijze als in de Bergrede. Immers Jezus zegt daar h. XIII: 15, 17 na de voetwassching: „Ik heb u een voorbeeld gegeven, opdat ook gij doet, gelijk ik u gedaan heb." „Indien gij dit weet, zalig zijt gij, zoo gij het doet." Hetgeen hier op neer komt: indien gij mijn voorbeeld volgt door met verloochening van u zelven anderen te dienen, zoo zijt gij zalig. En Joh. XX: 29 noemt Jezus na zijne opstanding hen zalig, die zonder hem met eigen oogen te zien, toch in hem zullen gelooven. Wij vinden dus, dat Jezus ook hier zaligheid belooft en zich zelven als de bron dier zaligheid doet kennen.

Een afgeleid woord van *μακάριος*, om den persoon te kennen te geven, die *μακάριος* maakt, bestaat er niet; ons woord *zaligmaker* vinden wij in het N. T. door *σωτήρ* uitgedrukt, ofschoon daarin meer het denkbeeld van „verlossen, vrijmaken" ligt opgesloten. In onze nieuwe Bijbelvertaling wordt het dikwijls door „Heiland", in de oude meest door „Zaligmaker" ver-

taald. Als zoodanig wordt Jezus in de overige schriften voorgesteld, en dit, als wij het bovenstaande nagaan, geheel in overeenkomst met de wijze, waarop hij het „zalig" uitsprak. „Dezen" (Jezus), zegt Petrus, Hand. V: 31, „heeft God door zijne rechterhand tot Vorst en Zaligmaker verhoogd." En Hand. XIII: 23 lezen wij: „Uit het zaad van dezen (David) heeft God, naar de belofte, voor Israël als Zaligmaker Jezus verwekt." Verder wordt Jezus Christus onze Zaligmaker genoemd: 2 Tim. I: 10, Tit. I: 4, II: 13, III: 6, 2 Petr. I: 1, 11, II: 20, III: 2, 18, 1 Joh. IV: 14. En wanneer God onze Zaligmaker wordt geheeten, dan is dit meest met het oog op de zaligheid ons door Hem in Christus geschonken.

Leefde de oude wereld onder den druk van velerlei ellende, vloeiden Israëls heilige schriften over van klachten wegens het ongeluk der vromen, verlangden Jezus' tijdgenooten naar verlossing uit al den jammer, waaronder het volk gebukt ging [1]): nu brak er een nieuwe tijd aan, de tijd van hulp, redding en zaligheid, eerst uit het bederf der zonde en dan uit de vertwijfeling van ramp en dood, nu met de stichting van het Nieuwe Verbond, of van de christelijke kerk, of van het koninkrijk der hemelen door Gods Zoon.

b. *Koninkrijk der hemelen.*

Bekleedt het denkbeeld van het koninkrijk der hemelen, en wel als van een rijk, dat, aanvankelijk op de aarde gesticht, zich verder dan de aarde uitbreidt, ook den hemel omvat en in den hemel voltooid wordt, in de Bergrede een groote plaats: dit is ook in het geheele overige Evangelie van Mattheus

---

[1]) Luc. I: 68—79, II: 38.

het geval. In IV: 17 treedt Jezus reeds dadelijk op met de prediking: „Bekeert u; want het koninkrijk der hemelen is nabij.” IX: 35 lezen wij weder: „En Jezus trok al de steden en vlekken rond, leerende in hunne synagogen, en predikende het evangelie des koninkrijks, en genezende elke ziekte en elke kwaal.” Zoo ging met de prediking het wonderen doen gepaard; ja Jezus wil, dat men uit die wonderen de komst van het koninkrijk opmake, XII: 28. Jezus beveelt ook aan zijne apostelen de stichting van het koninkrijk der hemelen te prediken, X: 7. Later zegt hij, dat de blijde boodschap des koninkrijks zal worden gepredikt in de geheele wereld, XXIV: 14; verg. V: 13, 14, waar het universalistische karakter van Jezus' prediking ook reeds aan het licht komt.

Dat dit koninkrijk aanvankelijk bestaat op aarde, dat het een zuiver geestelijk rijk is, dat er verschil van hoedanigheid bestaat onder de burgers, hebben we in de Bergrede gezien [1]). Wij vinden hetzelfde terug: XVIII: 1, 3; verg. XIX: 14; het mag de vraag niet zijn, wie de meeste is in het koninkrijk der hemelen, kinderlijke nederigheid is een vereischte; XX: 26, 27: „die onder u groot wil worden, zij uw dienstknecht;” XI: 11b, de minste in het koninkrijk der hemelen is meerder dan hij (Johannes de dooper); XIII: 11, niet de groote schare van Jezus leerlingen alleen zijne apostelen konden in den beginne de verborgenheden van het koninkrijk der hemelen begrijpen; XVIII: 21—35, vergevingsgezindheid blijft een der eerste plichten van de burgers des koninkrijks, en zij zelven hebben behoefte aan vergeving van den hemelschen Vader. Belangrijk zijn ook de zes gelijkenissen, die in h. XIII voorkomen. Die van den zaaier vs. 4—22 leert ons omtrent het koninkrijk

[1]) Men denke, wat het laatste betreft, aan h. V: 19.

der hemelen, dat de prediking van het koninkrijk bij velen slechts op gebrekkige wijze ingang vindt, dat daarvoor slechts weinigen voor goed worden gewonnen en ook hunne hoedanigheid verschillend is. Die van het onkruid in den akker vs. 21—30 wijst op dezulken, die de ware vereischten voor het burgerschap niet bezitten; zij zijn niet uit Jezus, die goed zaad zaaide, maar uit den booze, die onkruid zaait, dat zijn zulken, die niet uit geloof in Jezus, maar uit onzuivere beginselen zijn toegetreden; na den dood zullen zij het hemelsche koninkrijk niet ingaan. Dat het koninkrijk, in een enkel wezen zijn begin nemende, langzamerhand tot groote uitbreiding zal komen en eindelijk de geheele wereld zal omvatten, wordt in de gelijkenis van het mosterdzaad vs. 31, 32 en in die van het zuurdeeg vs. 33 aangewezen.

De groote waarde van het burgerschap des koninkrijks, boven alle andere goederen, wordt voorgesteld in de gelijkenissen van den schat in den akker en van den koopman, die schoone parelen zocht, vs. 44—46. Eindelijk in de gelijkenis van het vischnet vs. 47, 48 wordt weder gewezen op de scheiding, die er eenmaal tusschen de waardige en onwaardige burgers van het godsrijk zal tot stand komen. Het zal onnoodig zijn, hier meer plaatsen aan te halen, om te bewijzen, dat, even als in de Bergrede ook in het overige Evangelie, het koninkrijk der hemelen een hoofddenkbeeld van Jezus' prediking is en dat er overal op dezelfde wijze over wordt gesproken.

Omtrent het voltooide koninkrijk in den hemel moet het volgende nog worden opgemerkt: gelijk in de Bergrede is aangewezen, dat het koninkrijk zich niet tot de aarde beperkt, zoo kunnen wij hier op plaatsen wijzen, waaruit blijkt, dat het rijk door Jezus op aarde gesticht reeds in den hemel bestond, waardoor de uitdrukking, dat de christelijke kerk is

„een kolonie van den hemel op aarde" [1]), zich laat rechtvaardigen, — en dat na den dood de burgers van het godsrijk op aarde in dit hemelsche rijk zullen worden opgenomen. Hiervoor pleit Matth. VIII: 11, 12; velen van Oosten en Westen, dat zijn de Heidenen, zullen door hun geloof in Jezus, verg. het verhaal van den heidenschen hoofdman vs. 5—10, hier tot het godsrijk toegetreden, eenmaal worden opgenomen in het hemelsche koninkrijk, waar Abraham, Izaäk en Jakob leven; maar van de kinderen des koninkrijks, van de Joden, voor wie het koninkrijk in de eerste plaats was bestemd, zullen velen dat hemelsche rijk niet ingaan, dewijl ze op aarde door hun ongeloof en onwil [2]) zich zelven den toegang tot het koninkrijk hebben ontzegd. Aan een uitsluiten uit dat hemelsche rijk moet ook worden gedacht, als Jezus zegt, Matth. XXIV: 48—51, dat die dienstknecht, welke, door een lang uitblijven van zijn meester, d. i. door een lang leven, tot zorgeloosheid gebracht, zijne verplichtingen heeft verzuimd, zijn deel zal hebben bij de geveinsden, waar het geween en het tandengeknars wezen zal. Evenzoo doet de gelijkenis van de wijze en dwaze maagden Matth. XXV: 1 v.v. ons daaraan denken. Zij, die waakzaam en met het oog op Jezus hebben geleefd, zullen het hemelsche koninkrijk ingaan. De Zoon des menschen zal hun aanzeggen: „Beërft het koninkrijk, dat u bereid is vóór de grondlegging der wereld" vs. 34. Jezus' getrouwe leerlingen zullen na den dood in dat hemelsche rijk met Jezus worden vereenigd, Matth. XXVI: 29.

---

[1]) L. G. Pareau, *Waarheid in Liefde* 1839, bl. 342, *De aard der christelijke hemelschgezindheid opgehelderd door de voorstelling, dat de Christelijke Gemeente is eene kolonie des hemelschen Vaderlands.*

[2]) Verg. Matth. XXIII: 37.

Ten slotte teekenen wij aan, dat Jezus zelf XVI: 28, door van *zijn* koninkrijk te spreken, als koning in dat rijk optreedt; verg. XX: 21, waar de moeder van de zonen van Zebedeus tot Jezus zegt: „*uw* koninkrijk."

Wij gaan nu over tot de andere schriften. Bij Marcus en Lucas vinden wij een groot aantal plaatsen, die geheel overeenkomen met de parallellen bij Mattheus: Mc. 14, 15, IV: 11, 30, IX: 1, 47, X: 14, 15, 23—25, XIV: 25. — Luc. IV: 43, VII: 28, VIII: 10, IX: 2, 11, 27, X: 9, 11, XI: 2, 20, XII: 31, XIII: 18, 20, 23, 29, XIV: 16 v.v., XVI: 16 v.v., XVIII: 16, 17, 24, 25, XIX: 11, XXI: 31 en XXII: 16, 18. Zij spreken evenwel altijd van koninkrijk Gods, over welke benaming wij boven reeds hebben gehandeld. Omtrent Luc. VI: 20 merken wij op, dat armoede tegenover rijkdom, die den toegang tot het koninkrijk zoo moeilijk maakte, wel veel kon bijdragen tot het deelgenootschap aan Christus' rijk, maar geen vereischte behoefde te wezen; hetgeen de Heer gezegd heeft, wordt hier waarschijnlijk minder goed weergegeven dan bij Mattheus. Dat de voorrechten van het koninkrijk Gods zich niet tot de aarde beperken, blijkt duidelijk uit Luc. XVIII: 29, 30: die ter wille van het koninkrijk Gods veel opoffert, zal veelvuldig terug ontvangen (andere schatten) in dezen tijd, en in de toekomende eeuw, dat is na den dood, het eeuwige leven, d. i. de zaligheid.

Marc. IV: 26—29 wordt, in eene gelijkenis, die wij elders niet vinden, de langzame en trapsgewijze ontwikkeling van het koninkrijk Gods voorgesteld. Even als die van het mosterdzaad en het zuurdeeg, bewijst zij, hoever Jezus er van af was, eene spoedig op handen zijnde volledige vestiging van het koninkrijk in zijn geheele volmaaktheid te verwachten. Ware dit het geval geweest, hij zou in de Bergrede niet zoo nadrukkelijk op

vervolging en verachting ter wille van hem en zijn koninkrijk hebben gewezen. Hiermede komt overeen Luc. XVII: 20, 21, waar Jezus zegt: „Het koninkrijk Gods komt niet met uiterlijk vertoon, en men zal niet zeggen: zie hier! of zie daar! want zie het koninkrijk Gods is onder u." Zoo wordt de vraag beantwoord der Pharizeën, die de luisterrijke vestiging van een aardsch koninkrijk naar de grof zinnelijke Messiaansche voorstelling verwachtten. Neen, het koninkrijk bestond reeds; men denke aan de Bergrede h. V: 13, 14: „Gij *zijt* het zout der aarde, gij *zijt* het licht der wereld."

Merkwaardig is ook Marc. XII: 34. Nadat de schriftgeleerde liefde tot God en den naaste als de hoofdbedoeling van Israëls wet heeft erkend, met terzijdestelling van brandoffers, die niet tot het wezen van de wet behoorden, zegt Jezus: „Gij zijt *niet verre* van het koninkrijk Gods," dat is van de christelijke kerk en van de wetsvervulling in haar, die Jezus in de Bergrede bedoelde, V: 18, 19. Hem ontbrak alleen het vaste vertrouwen in Jezus, waardoor het gebouw van zijn godsdienstig leven voor wankelen zou worden behoed, verg. h. VII: 24, V: 11. Dat het burgerschap des koninkrijks inderdaad afhankelijk wordt gesteld van het volgen van Jezus en van het zich geheel overgeven aan hem, blijkt uit Luc. IX: 57—62, en tevens, hoe streng de eischen waren, die Jezus zelf aan elk stelt, om zijn volgeling te kunnen worden; verg. Matth. X: 37. Dit komt geheel overeen met Matth. V: 11, waar Jezus evenzeer de zaligheid in het koninkrijk der hemelen, derhalve het deelgenootschap van dat rijk, nauw verbindt met het onder groote opofferingen volgen van hem.

Dat Jezus zich zelven aan het hoofd des koninkrijks stelde, blijkt ook uit Luc. XXII: 29, 30: „En ik beschik u het koninkrijk, gelijk mijn Vader het mij beschikt heeft, opdat gij

in *mijn* koninkrijk aan mijne tafel eet en drinkt". Luc. XXIII: 42 neemt Jezus het woord van den medekruiseling aan: „Gedenk mijner, wanneer gij in *uw* koninkrijk gekomen zijt."

In het Evangelie van Johannes komt de benaming koninkrijk Gods slechts op twee plaatsen voor: h. III: 3 en 5, in den mond van Jezus zelven: „Indien iemand niet wordt wedergeboren, hij kan het koninkrijk Gods niet zien" en: „Indien iemand niet geboren wordt uit water en geest, hij kan het koninkrijk Gods niet ingaan." Het hier genoemde vereischte, om burger te worden van Gods koninkrijk, hebben wij niet in denzelfden vorm bij de drie eerste Evangelisten gevonden, maar de zaak zelve komt er wel degelijk voor; verg. Matth. XVI: 25, XVIII: 3, XIX: 21 en de gelijkluidende plaatsen bij Marc. en Luc. Zie ook de talrijke plaatsen, waar van bekeering sprake is, *μετάνοια, μετανοεῖν, ἐπιστρέφειν* [1]). En ook in de Bergrede ligt dezelfde gedachte dikwijls ten grondslag, al vinden wij dezelfde uitdrukkingen niet, verg. o.a. h. V: 3, 6, 8, 11, 27 v.v., 38 v.v., 43 v.v. VI: 33, VII: 24 v.v. — Joh. XVIII: 36 spreekt Jezus, even als in de voorgaande Evangeliën, van *zijn* koninkrijk en zegt hij, dat het niet van deze wereld is, geen aardsch koninkrijk derhalve gelijk de Joden verwachtten, verg. Luc. XVII: 20, 21; vs. 37 erkent Jezus zelf de koning van dat rijk te zijn, en den naam „koning Israëls" in den zin van Messias laat hij zich Joh. I: 50, XII: 13 en elders welgevallen, geheel in overeenstemming met hetgeen door ons in de Bergrede is opgemerkt.

Eindelijk zij hierop onze aandacht nog gevestigd, dat Johannes dikwijls de uitdrukking „het eeuwige leven" of „het leven"

---

[1]) Van deze woorden komt alleen het laatste, en slechts eenmaal, bij Joh. voor h. XII: 40.

gebruikt, waar bij de Synoptici die van „koninkrijk Gods" of „koninkrijk der hemelen" voorkomt. Met deze heeft Jezus meer op het geheel gelet en zich meer aan de bestaande Joodsche denkbeelden aangesloten, met gene meer het individu op den voorgrond gesteld of de verwerkelijking van het koninkrijk Gods in enkele personen, en meer aan de behoefte zijner reeds vergevorderde geheel aan het Judaïsme ontwassene leerlingen, voldaan. Het bevreemdt ons dus ook niet, juist bij Johannes zulk een verschil in voorstelling te vinden, vooral wanneer wij bedenken, dat hij blijkbaar voor niet-Joden, waarschijnlijk zelfs alleen voor Christenen heeft geschreven.

In de Bergrede hebben wij geleerd, dat God in het koninkrijk der hemelen Vader is: welnu het eeuwige leven is het leven van hen, die God kennen, zoo als Hij door Jezus Christus is geopenbaard, namelijk als Vader, zie Joh. XVII: 3. Jezus treedt in de Bergrede op als de stichter van het koninkrijk, bij Johannes als de gever van het eeuwige leven; zie Joh. XVII: 2. Gods wil te volbrengen is in de Bergrede een vereischte voor het koninkrijk der hemelen: dien zelf te vervullen en door anderen te doen vervullen, blijkt ook bij Johannes Jezus' bedoeling te zijn, zie Joh. IV: 34, V: 30, VI: 38, VII: 17; en is in de Bergrede het koninkrijk der hemelen een rijk, dat door den dood niet wordt begrensd, het eeuwige leven, in dat rijk te smaken, begint op aarde en wordt na den dood in den hemel voortgezet; zie Joh. III: 36, V: 24, VI: 47, 50, 51, 54, 58, VIII: 51, 52, XI: 26, XX: 31. Eindelijk even als in de Bergrede, h. V: 13, 14, de stichting van Jezus voor de geheele wereld blijkt bestemd te zijn, komt die bedoeling ook uit bij Joh. XVII: 20—23.

In de Handelingen der Apostelen h. I: 3 wordt verhaald, dat Jezus bij zijne verschijningen na den dood nog sprak „over

het koninkrijk Gods." Uit vs. 6 blijkt, dat de leerlingen weder aan de mogelijkheid van een aardsch rijk dachten; maar de woorden van Jezus in de volgende vss. pogen hen aan het tegendeel te doen denken. H. VIII: 12 wordt verhaald, dat Philippus het evangelie verkondigde van het koninkrijk Gods; verder wordt van de prediking van dit koninkrijk gewag gemaakt h. XIX: 8, XX: 25, XXVIII: 23, 31. En letten wij op de vereischten, die worden gesteld, om het koninkrijk in te gaan, dan vinden wij ook hier bekeering en geloof in Jezus, zie h. II: 38, XXVI: 18, 20, XXVIII: 25—27, zoo ook XI: 21, XVI: 31. Verder wordt de doop *εἰς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ* meermalen vermeld. Gehoorzaamheid aan God, het doen van zijn wil, h. V: 32, verg. XXIV: 16, wordt van de burgers des koninkrijks verlangd; zie ook h. XXVI: 20. Eindelijk wordt h. XIV: 22 door Paulus en Barnabas op de verdrukkingen gewezen, die men zich moet getroosten, om het koninkrijk Gods in te gaan.

In de brieven komt de uitdrukking „koninkrijk Gods" slechts zelden, maar wederom in den zelfden geest als in de Bergrede voor. Rom. XIV: 7: „Want het koninkrijk Gods is niet spijs en drank, maar gerechtigheid en vrede en blijdschap in den Heiligen Geest;" verg. Matth. V: 6, 9, 12, VI: 19, 20, 31, 33. 1 Cor. VI: 9, 10: „Of weet gij niet, dat geen onrechtvaardigen Gods koninkrijk zullen beërven? Dwaalt niet! Noch hoereerders enz. zullen Gods koninkrijk beërven." Hiermede komt overeen Eph. V: 5, waar wij bovendien de uitdrukking „koninkrijk van Christus en van God" niet onopgemerkt laten; verg. Matth. V: 8, VII: 21. Die uitdrukking komt eenigszins veranderd ook voor 2 Petr. I: 11: „de ingang in het eeuwig koninkrijk van onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus." 2 Thess. I: 5: „een bewijs van Gods rechtvaardig oordeel, om u het

koninkrijk Gods waardig te achten, voor hetwelk gij ook lijdt." Eindelijk Jac. II: 5: "erfgenamen te zijn van het koninkrijk, dat Hij beloofd heeft aan die Hem liefhebben." Volgens deze plaatsen doet de volharding in het geloof onder vervolging en de liefde tot God het koninkrijk beërven; verg. Matth. V: 10, 11, VI: 9, VII: 11.

Waar verder in de Evangeliën van het koninkrijk Gods wordt melding gemaakt, daar wordt in de Paulinische brieven van *ἐκκλήσια τοῦ θεοῦ* of van *σῶμα Χριστοῦ* gesproken [1]). Zie o.a. 1 Cor. XII: 27, 28: "Gij nu zijt het lichaam van Christus en leden daarvan." Eph. V: 23: "Christus hoofd der gemeente," vs. 24: "de gemeente aan Christus onderdanig": vs. 29, 30: "Niemand toch heeft ooit zijn eigen vleesch gehaat, maar

---

[1]) Een dergelijk beeld, namelijk dat van den wijnstok en de ranken, is ter vervanging van de uitdrukking koninkrijk Gods door Jezus gebruikt volgens Joh. XV: 1 v.v. Het is dus ver gezocht, als Dr. A. Réville l.l. bl. 71 wil doen uitkomen, dat het denkbeeld van „kerk" niet in het onderwijs van Jezus zou thuis behooren: „L'église, dont Jésus n'a jamais parlé dans les documents authentiques, est fondée. Elle est l'épouse du Christ. (Apoc. XXII: 17)." Andere beelden zijn niet altijd andere zaken. Al mochten de woorden van Réville, hier aangehaald, waar zijn: de bedoeling, waarmede hij het zegt, is niet gerechtvaardigd.

J. J. Van Oosterzee, *De Theologie des Nieuwen Verbonds*, bl. 236: „De kerk of de gemeente des Heeren (beide zijn in het spraakgebruik van Paulus identisch) is [bij Paulus] geenszins hetzelfde, als het koninkrijk van God en van Christus. Het laatste is eene volmaakte geestelijke maatschappij, waarvan het ideaal eerst in de toekomende eeuw ten volle verwezenlijkt wordt (1 Cor. VI: 10, XV: 50, Eph. V: 5); de eerste is de vereeniging van hen, die reeds hier op aarde door geloof en liefde burgers van het koninkrijk zijn." Het is waar, dat Paulus de uitdrukking „koninkrijk Gods" bij voorkeur heeft gebruikt voor de vereeniging der zaligen in den hemel, en met het woord „kerk of gemeente," de vereeniging der burgers van dat rijk op aarde heeft bedoeld; maar dit is geenszins in strijd met hetgeen ik boven heb gezegd. Jezus gebruikte volgens de Synoptici voor het Godsrijk op aarde en dat in den hemel denzelfden naam, Paulus gaf aan elk een afzonderlijken naam. Dit is het eenige verschil.

hij voedt en koestert het, even als Christus de gemeente; want wij zijn leden van zijn lichaam." Col. I: 18: "En hij (Christus) is het hoofd van het lichaam, de gemeente," verg. vs. 24. 1 Tim. III: 15: "Opdat gij moogt weten, hoe men verkeeren moet in het huis Gods, 't welk de gemeente is des levenden Gods."

Jezus Christus staat dus ook in de brieven aan het hoofd van de vereeniging door hem gesticht, aan het hoofd als Heer en bestuurder van *de kerk*, *de gemeente*, *ἐκκλήσια*, welke naam daar reeds blijkt meer en meer voor die van koninkrijk Gods in gebruik te komen. In latere eeuwen wordt van de gemeente Gods, de kerk van Christus, ook wel van het christendom of van het Godsrijk gesproken, waar hetzelfde wordt bedoeld als de Evangeliën met koninkrijk Gods of der hemelen willen te kennen geven. Dat het gebied van het koninkrijk, van de kerk of de gemeente zich ook in Paulus' brieven niet tot de aarde beperkt, blijkt o. a. uit 1 Cor. XV: 50: "Dit nu beweer ik, broeders! dat vleesch en bloed het koninkrijk Gods niet beërven kunnen, en de vergankelijkheid de onvergankelijkheid niet beërft." Uit het vervolg toch wordt het duidelijk, dat Paulus hier met koninkrijk Gods het rijk in den hemel bedoelt.

De schrijver van den Brief aan de Hebreën heeft ook zijne eigenaardige uitdrukking, om de geestelijke vereeniging te kennen te geven, welke door Jezus in de Bergrede koninkrijk der hemelen wordt genoemd. Hij zegt: "wij zijn het huis *οἶκος* van Christus," III: 1—6. En gelijk Jezus zijn koninkrijk stelt tegenover of ter vervanging van de gebrekkige theocratie onder de Joden, zoo spreekt hij van een nieuw, van een beter verbond door Jezus gegrondvest in plaats van het oude verbond, VIII: 6, 7, 13, IX: 15 enz.

In den eersten brief van Johannes wordt de kerk van

Christus voorgesteld als eene vereeniging van kinderen Gods, die leven in gemeenschap „met den Vader en met zijnen Zoon Jezus Christus", als een heilige familie, 1 Joh. I: 3, II: 24, 28, III: 1, IV: 11. En in den eersten brief van Petrus wordt het koninkrijk der hemelen als een door Christus Gode gewijd volk beschouwd, 1 Petr. II: 5, 9, 10. Op vele plaatsen echter komt de voorstelling weder met die van Johannes overeen, 1 Petr. I: 22, II: 17, III: 8, IV: 8. [1]) De bedoeling is in beide schriften blijkbaar dezelfde en stemt weder geheel samen met die in de Bergrede.

Zoo hebben wij dan in het vervolg van Mattheus' Evangelie het koninkrijk der hemelen in zijn oorsprong, karakter en streven nader leeren kennen. Kon de Bergrede daaromtrent nog eenigen twijfel bij ons overlaten, wij zijn versterkt in de opvatting, waartoe wij meenden, dat zij ons reeds recht gaf. En troffen wij in sommige der overige schriften verschil in voorstelling aan, het wierp de beschouwing, die de Bergrede ons gaf, niet omver, maar verspreidde er veeleer een helderder licht over. Overal bleek het, dat de stichting van Jezus van zuiver geestelijken aard en van goddelijken oorsprong was, dat Jezus in nauwe betrekking tot haar blijft staan, en door haar op aarde menschen in en voor den hemel wil opleiden.

c. *De Gerechtigheid.*

Is in een rijk gerechtigheid eene eerste deugd, wij hebben in de Bergrede gezien, dat haar ook in het koninkrijk der hemelen een eerste plaats wordt toegekend. In het overige van Mattheus' Evangelie wordt het woord δικαιοσύνη slechts twee

---

[1]) Verg. A. Diemont, *Disquisitio de Ecclesia christiana e Christi mente; Gron.* 1844, p. 14, 15.

keer gevonden. III: 15 zegt Jezus' door Johannes gedoopt willende worden: „Want zoo betaamt het ons πᾶσαν δικαιοσύνην te vervullen." Hij verplaatst zich blijkbaar, om de tegenkanting des Doopers tegen de doopsbediening aan hem te overwinnen, geheel op het standpunt van den Dooper. XXI: 32 lezen wij: „Johannes is tot u gekomen op den weg der gerechtigheid." Hier verklaart Jezus, in verband met het voorgaande en volgende, dat Johannes werkelijk de ware zedelijkheid beoogde. Doch dat Jezus evenwel de **δικαιοσύνη**, zooals hij die opvatte en belichaamde, aan den Dooper niet toekende, blijkt uit XI: 11. Zij, die de ware gerechtigheid hebben gezocht in het koninkrijk van den Zoon des menschen, **οἱ δίκαιοι**, „zullen schitteren gelijk de zon in het koninkrijk huns Vaders." XIII: 43. Dit komt overeen met hetgeen Jezus in de Bergrede zegt: „Zalig die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid." Zie ook XIII: 49, XXV: 37, 46, waar eveneens de zaligheid na den dood aan de **δίκαιοι** wordt toegekend.

Dat ook in het vervolg van Mattheus' Evangelie de **δικαιοσύνη** door Jezus niet als de vrucht van uitwendige handelingen, maar van de innerlijke gemoedsgesteldheid wordt beschouwd, blijkt uit de bestraffing der Schriftgeleerden en Pharizeën XXIII: 23—28.

Bij de drie overige Evangelisten vinden wij betrekkelijk weinig omtrent de **δικαιοσύνη**. Het woord zelf komt bij Marcus niet voor, bij Lucas slechts I: 75, in den lofzang van Zacharias, en bij Johannes alleen XVI: 8 en 10, waar Jezus zegt, dat de **παράκλητος** zal komen, „om de wereld te overtuigen van zonde en van gerechtigheid." Zij wordt dus geheel in den geest van het elders gevondene als hemelsgezindheid tegenover de zonde als aardsgezindheid gesteld. Bij Lucas, I: 6 en 17, II: 25, XVIII: 9, XX: 20, XXIII: 50 wordt gespro-

ken van δίκαιοι volgens de Joodsche wet naar de beschouwing dier dagen, en daarin zelfs ondersteld (I: 6), dat er mogelijkheid bestond, onberispelijk al de rechten en eischen der wet te volbrengen. XIV: 14 worden de rechtvaardigen naar Jezus' bedoeling genoemd. XVI: 15 worden zij, die de rechtvaardigheid stelden in de toen geldende wetsvervulling, door Jezus bestraft, en XVIII: 14 zegt hij, dat de tollenaar naar zijn huis ging „gerechtvaardigd" meer dan de Pharizeër. Beide plaatsen doen ons denken aan het woord van Jezus in de Bergrede, dat hij een andere gerechtigheid dan die der Schriftgeleerden en Pharizeën verlangde, Matth. V: 20 verg. Matth. VI: 12a. Bij Marcus en Johannes komt het woord δίκαιος slechts een paar keer voor zonder beteekenis voor ons onderzoek.

In de Handelingen der Apostelen vinden wij de uitdrukking ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην X: 35 in den zin van ποιεῖν τὴν δικαιοσύνην Matth. VI: 1, om daarmede de beoefening der hoogste zedelijkheid te kennen te geven; verg. Hand. X: 35. Over die gerechtigheid spreekt Paulus tot Felix, XXIV: 25. Van die gerechtigheid wordt zekere valsche profeet een vijand genoemd XIII: 10. Van een opstanding van rechtvaardigen en onrechtvaardigen wordt XXIV: 15 gesproken. Eindelijk, XIII: 39 predikt Paulus van een gerechtvaardigd worden door het geloof in Jezus, hetgeen niet kon plaats hebben door de wet. Jezus wordt de Rechtvaardige genoemd III: 14, VII: 52, XXII: 14.

Veel meer wordt in de brieven over de gerechtigheid gesproken. Bij de eigenaardige en rijk uitgewerkte beschouwing daarvan in de Paulinische brieven zullen wij eenigszins langer moeten stilstaan, om de verhouding, die Jezus daarbij tot de δικαιοσύνη bekleedt, in het licht te stellen en met die in de Bergrede te vergelijken.

In de Evangeliën, ook in de Bergrede, wordt alleen gesproken van de rechtvaardigheid, die aan menschen eigen is door eigene wetsbetrachting tegenover de wet, dat is van rechtvaardigheid in den zin van menschelijke deugd. Doch bij Paulus hebben wij eene wel niet daarmede strijdige, maar evenwel vrij wat andere beteekenis van rechtvaardigheid.

De Joden achtten, gelijk wij reeds zien in Luc. I: 6, waar Zacharias en Elizabeth beiden „rechtvaardig voor God" worden genoemd, „wandelende in al de geboden en inzettingen des Heeren, onberispelijk", en in een dergelijke getuigenis over den vromen lijder der oudheid, Job I: 1, 8, II: 3, dat rechtvaardigheid in de beteekenis van volledige wetsbetrachting mogelijk is en bij ware vromen werkelijk bestaat. Zoo had ook Paulus, te meer daar hij Pharizeër was, gemeend, dat de mensch waarlijk **δίκαιος** kon worden en inderdaad rechtvaardig was, wanneer hij de Mozaïsche wet en de **παράδοσις**, op de toen gebruikelijke wijze, vervulde. Toen hij in Stephanus' prediking bemerkte, dat de volgers van Jezus van Nazaret die wet en overlevering wilden omverwerpen, ontstak hij in hevige woede en vervolgde hij hen met de meeste bitterheid. Het is, alsof woede en bitterheid te meer klommen, hoe minder voldaan hij in zijn binnenste werd. Toch sloeg hij de verzenen tegen de prikkels en bleef hij de gemeente vervolgen. Daar verschijnt hem Jezus, stuit hem in zijne woeste vaart, overtuigt hem, dat hij leeft, Gods Zoon, de zaligmaker der wereld is, en stelt dezen zijnen vijand, toen hij geloovig had gevraagd: „Heer, wat wilt gij, dat ik doen zal", tot zijn evangelieprediker aan. Nu komt er eene geheele omkeering in Paulus tot stand. Hij verwerpt de dusver gezochte rechtvaardigheid uit de wet, als eene onmogelijke, om rechtvaardig te worden voor God, of in de rechte betrekking te komen met God, door Gods genade in Christus, welke hij door

zijn geloof aanneemt. Als Christen, toen zijn zedelijk gevoel hooger ontwikkeld was (Rom. VII), erkent hij, dat de Joden de wet *niet* hadden vervuld en ook niet konden vervullen (Rom. III: 9—19, VII: 7 v.v.); daarom moest de bedoeling van God met de wet een andere geweest zijn, deze namelijk, de Joden tot een helder en diep bewustzijn van zondigheid en schuld te brengen. [1]) (Rom.V: 20, Gal. III: 19, verg. Rom. III: 23).

De mensch — zoo redeneert Paulus verder — kan zich derhalve onmogelijk zelf gerechtigheid verwerven; toch is het zijn streven, om tot God in de rechte betrekking te staan; maar wat hij zelf niet kan, dat wordt hem door God gegeven; de mensch, die uit zich zelven *ἄδικος* is, wordt door God als *δίκαιος* beschouwd en behandeld; dit is de genade van God, die zich openbaart in de zending van zijnen Zoon Jezus Christus en voornamelijk in diens dood, welke het onderpand der goddelijke genade wordt genoemd. Zoo is God den menschen te hulp gekomen. Maar zij kunnen van hun kant die hulp afwijzen. Om er deel aan te krijgen, moeten zij gelooven; het geloof in God, zoo als Hij zich in en door Jezus Christus heeft geopenbaard, of de *πίστις Ἰησοῦ Χριστοῦ*, het vertrouwen op de in Christus en vooral in zijn dood geopenbaarde liefde Gods, wordt vereischt. Door dat geloof wordt in den mensch een nieuw leven geboren, een leven, dat zich richt naar God henen. Daarop ziet God in welgevallen neder, en nu zijn de daden, die daar natuurlijk uit volgen moeten, voor God, die in het verborgen ziet, niet meer noodig; voor Hem is het

[1]) „Das Mächtigste, was beide (Paulus und Jesus) von ein ander schied, kann nicht anderes gewesen sein, als was von jeher die Schule und Partei des Paulus, die Schriftgelehrten und Pharisäer, von Jesu geschieden, und das war, die Frage um das Gesetz und die Gesetzesgerechtigkeit." W. Beyschlag, *Theol. Stud. u. Krit.* 1870, bl. 27.

geloof, de gezindheid des menschen genoeg. Hij ziet op het geheel. Voor het oog der menschen alleen, dat geen blik in het innerlijke leven, zonder het zien van uitwendige handelingen als openbaringen daarvan, slaan kan, zijn daden onmisbaar, om tot de gezindheid des menschen te kunnen besluiten. [1]) Rom. I: 17, III: 5, 20—30, IV: 5, V: 1—9, X: 4—12, Gal. II: 16, III: 11, Phil. III: 9 enz. Wat derhalve door de *ἔργα νόμου* bij de Joden en door de gehoorzaamheid aan het geweten bij de Heidenen niet kon worden verkregen, wordt nu als eene gave van God door God aangeboden en door 's menschen geloof ontvangen, de gerechtigheid. En deze is volgens Paulus die verhouding van den mensch tot God, als zoon tot den Vader, waarin het bewustzijn van eigen onvolkomenheid gepaard gaat met het vaste vertrouwen op Gods genade, en de mensch zoo, zich ootmoedig aan God toevertrouwende, in de rechte betrekking tot God komt. Dezen toestand heeft God zelf door Jezus Christus doen geboren worden.

Zoo zegt Paulus van Christus Jezus: *ἐγενήθη δικαιοσύνη ἡμῖν ἀπὸ θεοῦ*, 1 Cor. I: 30; omdat onze gerechtigheid door Jezus Christus is tot stand gebracht. Zoo spreekt hij van *δωρέα τῆς δικαιοσύνης διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Rom. V: 17; van *δικαιοσύνη θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας*, Rom. III: 22; *ἐκ πίστεως*, Rom. IX: 30, X: 6, 30; *δικαιοσύνη τῆς πίστεως*, IV: 11; *δικαιοσύνη πίστεως*, IV: 13; *δικαιοσύνη ἐπὶ* (*op;* het geloof is de oorzaak; dat wij de gerechtigheid aannemen) *τῇ πίστει*, Phil. III: 9. [2]) Het is blijkbaar,

[1]) Verg. Kant, *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*, *Werke*, Band. IV (Leipzig 1839), bl. 210, 211.

[2]) Verg. het „Paul. Lehrbegriff" bij Baur, *Neut. Theol.* bl. 132—142 en 153—186.

dat wij hier bij Paulus een redeneering of philosophie vinden, die in Jezus' onderwijs niet voorkomt. [1]) Maar in deze drie hoofdpunten komt de δικαιοσύνη volgens Paulus toch overeen met hetgeen wij daaromtrent reeds uit de Bergrede konden opmaken: zij kan door de toen heerschende wetsvervulling niet worden verkregen, Matth. V: 20, verg. vs. 6; zij wordt door het geloof in Jezus des menschen deel, Matth. V: 10 verg. met vs. 11; zij sluit het streven naar het volbrengen van Gods wil, door Paulus genoemd „het doen van goede werken", in zich, verg. Eph. II: 10, Col. I: 10, Rom. VI, VIII: 1—13 enz. met Matth. VI: 10b, 48, VII: 21. Δίκαιος in den gewonen zin van rechtvaardig komt bij Paulus voor o. a. Tit. II: 12.

Onze opmerkzaamheid zij nu nog op de overige schrijvers gevestigd. Die van den brief aan de Hebreën spreekt h. V: 13 van „het woord der gerechtigheid", daarmede de evangelieprediking bedoelende, die de gerechtigheid doet kennen. Van Noach zegt hij XI: 7 hij werd „erfgenaam der gerechtigheid κατὰ πίστιν." De bedoeling schijnt hier dezelfde te wezen als bij Paulus. [2])

---

[1]) Dr. Réville, l.l. bl. 78, 79: „La dialectique déroulée méthodiquement par l'apôtre des Gentils et dont les moments successifs, très distincts, sont le péché, la loi, la grâce, la foi, la nouvelle vie, est étrangère à l'esprit comme à l'enseignement de Jésus. Sans doute Jésus croit tout homme pécheur, mais il pense que, moyennant la μετάνοια, tout homme peut revêtir les dispositions qui mènent au salut, sans qu'il soit question pour cela d'une nouvelle création venant se greffer sur l'ancienne." Inderdaad heeft Paulus veel eigenaardigs in de wijze, waarop hij de zaken voorstelt; maar is zijn christendom daarom een ander dan dat van Jezus, is b v. de nieuwe schepping, waarvan hij spreekt, iets anders dan de μετάνοια bij Jezus? Ik hoop hier en elders het tegendeel te bewijzen.

[2]) Baur, *Neut. Theol.* bl. 277: „In dem Lehrbegriff des Hebräerbriefs und dem der kleineren paulinische Briefe hat sich der Paulinismus

In Jacobus' brief komt het woord δικαιοσύνη voor I: 20: „Want de toorn eens mans werkt Gods gerechtigheid niet uit," d. i. de deugd, die God verlangt; verg. Matth. V: 4, 7, 9, 22, 39, 44. En III: 18: „En de vrucht der gerechtigheid wordt in vrede gezaaid voor hen, die vrede stichten." Met de vrucht der gerechtigheid worden hier de goede eigenschappen en werken bedoeld, welke in de voorgaande verzen zijn opgenoemd, verg. Matth. V: 20—48, VII: 17, 18. Opvallend is in dezen brief de voorstelling der rechtvaardiging uit de werken II: 21, 24, 25, niet uit het geloof alleen: „Het geloof is zonder de werken dood." Schijnbaar is dit geheel in tegenspraak met hetgeen wij bij Paulus hebben gevonden; maar 't is meer iets anders, dan wel iets strijdigs; want de beteekenis van het woord πίστις is, zoo als door iedereen [1]) wordt erkend, bij beiden verschillend: verg. Rom. X: 6—8 met Jac. II: 19.

Jacobus heeft toch het geloof en zoo ook de gerechtigheid anders opgevat dan Paulus; hij staat nog min of meer op het Joodsche standpunt en heeft zoo den grooten Heiden-apostel niet kunnen begrijpen. De gerechtigheid is bij hem eenvoudig de vrucht der gehoorzaamheid aan de zedewet, gelijk die nu door Jezus was volmaakt. Hij is blijven staan op de hoogte, waarop Jezus in de Bergrede waarschijnlijk zijne eerste leerlingen heeft gebracht, en schijnt nooit te hebben begrepen, wat de overigen ook eerst later hebben ingezien, dat het Jezus niet te doen was, om een nieuwe wet te geven, maar om den mensch in zijn geheel te veranderen, in eene nieuwe en inniger betrekking tot God te brengen. In dien toestand gekomen was de mensch

---

weiter fortgebildet. Wenn auch in diesen Briefen nicht gerade die Schärfe des paulinischen Rechtfertigungsbegriffs hervortritt, so enthalten sie doch auch nichts antipaulinisches."

[1]) Zie o. a. BAUR, *Neutest. Theol.* bl. 278, 279.

rechtvaardig voor God, dat is in de δικαιοσύνη, die in Paulus werd geboren, toen hij op den weg naar Damascus zijn vertrouwen schonk aan den verheerlijkten Heiland. Ziedaar de gerechtigheid, waaruit wel werken moesten voortkomen (Gal. V: 19—22), maar die, reeds vóór en dus ook in zooverre zonder de werken, den mensch met God vereenigt. Daarvoor echter had Jacobus geen oog; anders zou hij niet hebben kunnen zeggen: „Gij ziet, dat de mensch uit werken gerechtvaardigd wordt, en niet uit geloof alleen." II: 24. [1])

De ware zedelijkheid, de gerechtigheid, die Jezus in de Bergrede bedoelde, laat zich met de zonde niet vereenigen, verg. Matth. VI: 24. Dit vinden wij terug in de woorden, 1 Petr. II: 24: „Opdat wij van de zonde ontslagen der gerechtigheid leven zouden." 2 Petr. II: 21: „Want het ware hun beter, den weg der gerechtigheid niet gekend te hebben, dan, na dien te hebben leeren kennen, terug te keeren van het hun overgeleverde heilige gebod," verg. vs. 20 en III: 12. 1 Joh. III: 10: „Hierin zijn de kinderen Gods en de kinderen des duivels openbaar. Ieder, die geen gerechtigheid doet, is niet uit God, en die zijnen broeder niet lief heeft;" en vs. 7: „Wie de gerechtigheid doet, is rechtvaardig, gelijk hij rechtvaardig is." Die gerechtigheid heeft men wederom aan Jezus te danken, 1 Joh. II: 29: „Indien gij weet, dat hij rechtvaardig is, erkent dan, dat ieder, die de gerechtigheid doet, uit hem is geboren." Jezus heeft de ware gerechtigheid doen kennen, en in het leven geroepen; de hoogste zedelijkheid, waarop de Vader in welge-

---

[1]) „Der Glaube is dem Jacobus immer nur der Glaube, von welchen Paulus 1 Cor. 13, 1 f sagt, dass der Mensch mit ihm für sich allein ein tönendes Erz und ein klingende Schelle bleibe. Diesem Glauben schrieb nun freilich auch Paulus keine rechtfertigende Kraft zu, er sagt vielmehr οὐδὲν ὠφελοῦμαι." BAUR, *Neutest. Theol.* bl. 279.

vallen kan neerzien, is volgens hem die toestand, waarin de mensch vol vertrouwen en liefde zich aan God overgeeft. Daarom ziet hij in een kind het beeld van den Christen. Een kind kan nog geen goede werken doen; toch weet de vader, dat het hem lief heeft, en dat is hem genoeg. In die betrekking tot den hemelschen Vader wil Jezus den mensch brengen. Was dit in de Bergrede misschien nog minder duidelijk, de bestraffing der Pharizeën (Matth. XXIII: 23—28) en de gelijkenis van den tollenaar (Luc. XVIII: 14) stelden helder in het licht, hoe Jezus er niet aan dacht, de gerechtigheid in zijn rijk te stellen in de angstvallige opvolging eener nieuwe wet, maar in des menschen gezindheid omtrent God. En al wordt dit door Paulus op een andere wijze voorgedragen, in hoofdzaak komt het geheel met het onderwijs van Jezus overeen. Zoo vindt men bij Paulus, gelijk wij boven hebben kunnen opmerken, dezelfde beschouwing omtrent de waardigheid van den burger in het Godsrijk, als die welke BAUR, *Neutest. Theol.* bl. 72, in Jezus' gelijkenis, Matth. XX: 1 v.v. erkent: „Und dass diese Würdigkeit hauptsächlich in der Anspruchlosigkeit besteht, in einer solchen Gesinnung, welche frei von Lohnsucht nicht darauf ausgeht, ein eigenes Verdienst geltend zu machen, überhaupt nicht quantitativ nach dem äussern Umfang der Werkthätigkeit, sondern nur qualitativ zu beurtheilen ist, soll die Parabel von den Arbeitern im Weinberg Matth. 20, 1 f. anschaulich machen. Die Letzten sind so viel als die Ersten und die Ersten so viel als die Letzten, weil überhaupt alles im Reiche Gottes so sehr ein freies Geschenk ist, dass man sich nur empfangend verhalten kann." BAUR zegt dan ook bl. 68: „Der Paulinismus hat nichts Anderes gethan, als für das Bewusstsein auszusprechen, was an sich, thatsächlich im Urchristenthum gesetzt war." Zoo doet ook de schrijver van den brief aan de Hebreën. Deze nieuwe

beschouwing van de δικαιοσύνη vereischte natuurlijk eene verklaring over Israëls wet, opdat het blijken zou, in hoever deze in het nieuwe koninkrijk al of niet ter verkrijging der hierin verlangde rechtvaardigheid zou moeten worden gehandhaafd.

d. *Israëls wet.*

Hebben wij in de Bergrede gezien, dat Jezus was gekomen, om de wet van Israël naar hare rein geestelijke, zedelijk-godsdienstige bedoeling te vervullen, wij merken hetzelfde in het overige van Mattheus' Evangelie op. Den Pharizeën, wien het een gruwel was, dat een Jood met tollenaars en zondaars, menschen die zich niet zoo als zij aan de wet hielden, omgang had, antwoordt Jezus Matth. IX: 13: „Gaat heen en leert, wat het zegt: Barmhartigheid wil ik, en niet offerande." Met een woord van den profeet Hozea wijst hij hen er op, dat de uiterlijke godsvereering, zoo als die bij hen bestond, geen waarde heeft bij God, dat het op innerlijke godsvrucht, op waren godsdienstzin aankomt; dat daarom ook de inachtneming van de plechtigheden der wet moet onderworpen worden aan de vervulling harer bedoeling, en, raakt een harer voorschriften hiermede in strijd, dit moet worden nagelaten. Het tegendeel hiervan deden de Pharizeën en Schriftgeleerden; zij verhieven den vorm boven den geest, namen de plechtigheden in acht, zonder op de bedoeling te letten. Het verhaal over het vermeende sabbatschenden door de Apostelen, dewijl zij aren plukten en aten, Matth. XII: 1—8, vergeleken met Lc. VI: 1—5 en Mc. II: 23—28, stelt helder in het licht, wat door VAN HASSELT bl. 12 wordt opgemerkt: „Hij (Jezus) is heer van den sabbat, en wil, dat al zijne volgelingen dezelfde heerschappij zullen uitoefenen, namelijk aan de wet gehoorzamen, als de sabbatsviering strekken kan den mensch aan zijne bestem-

ming te doen beantwoorden, maar tevens vrijheid gevoelen, om de wet te overtreden, als hare naleving dat doel niet kan bevorderen." Wat hij hier de wet noemt, is de verouderde vorm van de wet, haar omhulsel, hare uiterlijke plechtigheden; want het wezen en de bedoeling van de sabbatsviering werd niet opgeheven of verijdeld door het voldoen aan eene menschelijke nooddruft, door het plukken van korenaren om den honger te stillen, evenmin als door het bewijzen van menschenliefde in het genezen van een zieke, Matth. XII: 9—13. — Het blijft verre van Jezus, de godsdienstige gewoonte, om eens in de week een rustdag te houden en dien aan God te wijden, af te schaffen; integendeel, hij geeft zijne goedkeuring daaraan door juist op dien dag in de synagoge te gaan voorlezen en prediken, Marc. I: 21, VI: 2, Luc. IV: 16, 31, VI: 6, XIII: 10.

En hij verdedigt zich niet tegenover de Pharizeën, door hen op het verouderde en onnoodige van de sabbatsviering te wijzen; neen, hij handhaaft deze, doch wil haar volgens hare oorspronkelijke bedoeling stellen ten dienste van den mensch, ter tegemoetkoming zijner godsdienstige behoeften, ter verheffing des menschen tot God; niet tot een hindernis van ware godsdienstigheid door angstige vervulling van bepalingen over het uiterlijk gedrag op sabbat. In dezen zin zegt hij: "De Zoon des menschen is heer van den sabbat," [1]) en later: "Zoo is het dan op den sabbat geoorloofd wél te doen."

Dat Matth. XXIV: 20 geen bezwaar oplevert tegen deze beschouwing van den sabbat, is door anderen juist aangetoond. Immers zegt de Heer aldaar, dat zijne vrienden behooren te bidden, bij Jeruzalems aanstaande verwoesting niet op een sabbat te moeten vluchten, dan acht hij die bede noodig, niet dewijl

[1]) Mc. II: 27: „De sabbat is er om den mensch, niet de mensch om den sabbat."

zij bezwaar zouden vinden voor zich in eene groote reis op sabbat, maar dewijl de Joden bezwaar zouden hebben, om hun op dien dag handreiking en hulpbetooning te bewijzen.

Volgens de wet van Mozes behoefde men alleen op den grooten verzoendag te vasten, maar de Pharizeën, die bijna den geheelen godsdienst in vormen stelden en zelfs de leerlingen van Johannes, die min of meer op dezen weg waren blijven voortwandelen, vastten alle week een of twee maal, en rekenden zich dit tot verdienste [1]). De wijze, waarop Jezus Matth. IX: 14, 15 de vraag beantwoordt, waarom zijne leerlingen niet vastten, doet ons wederom inzien, hoe hij beginsel en bedoeling boven den vorm verheft, en het vasten als vertooning van een uiterlijke daad, als opus operatum afkeurt.

Uit Matth. VIII: 1—4, waar een melaatsche, door Jezus gereinigd, het bevel van hem ontvangt, om zich volgens de wet aan den priester te vertoonen, blijkt nog niet, dat Jezus zich aan de godsdienstige wet gebonden acht. Het geldt hier een politie-maatregel ter bewaring der openbare gezondheid. Alleen door dien op te volgen kon de man het volk van zijne herstelling doen blijken — *εἰς μαρτύριον αὐτοῖς* — en daarop in het maatschappelijk leven terugkeeren. Heeft Jezus in de Bergrede zijn eigen gebod gesteld in plaats van de geboden der wet, om de bedoeling van de wet op nieuwe en betere wijze tot vervulling te brengen, zoo verwerpt hij ook in het vervolg van het eerste Evangelie die geboden, welke slechts op gebrekkige wijze aan de bedoeling van Israëls wet beantwoorden of — eenmaal wegens de hardheid van 's menschen hart gegeven, maar thans, nu Jezus 's menschen hart zuiverde en tot hoogere ontwikkeling bracht, verouderd — die bedoeling

---

[1]) Zie Lc. XVIII: 12.

zelfs in den weg stonden. Zoo doet Jezus' uitspraak Matth. XV : 11 : „Niet wat den mond ingaat, verontreinigt den mensch," de spijswetten van Mozes, wat haar beginsel betreft, vallen.

Eveneens stelt Jezus Matth. XIX: 8, 9 boven de geboden van Mozes omtrent de echtscheiding een hooger recht in, door zich op de oorspronkelijke instelling des huwelijks van één man en ééne vrouw te beroepen. Alzoo geeft hij hierover een nieuw gebod en grondt dit op Gods wil. — Uit de ontmoeting met den rijken jongeling vs. 17—21 blijkt weder, dat Jezus het houden der zedelijke geboden in de wet zeer hoog acht, maar toch iets nog hoogers kent, dan deze, zedelijke volmaaktheid, door het volgen van hem zelven alleen verkrijgbaar vs. 21. Desgelijks bestraft Jezus de Schriftgeleerden en Pharizeeën Matth. XIII: 23, dat zij, overdreven nauwgezet in het brengen van tienden, ook uit de geringste tuinplanten, wel die voorschriften, welke, onafhankelijk zijn van de gezindheid des harten vervulden, maar hiermede aan de bedoeling van de wet niet beantwoordden, ja het meer gewichtige (βαρύτερα) nalieten, zich om recht, barmhartigheid en trouw niet bekommerende. — Nog verder eindelijk gaat Jezus Matth. XXII: 36—40, waar hij het grootste gebod der wet aanwijst. Hier wordt recht duidelijk, wat wij in de Bergrede opmerkten, dat hij de wet wil overbrengen in het hart van den mensch; opdat zij, hierin opgenomen, vervuld worde in den waren zin des woords, en alzoo Gods wil geschiede op aarde gelijk in den hemel (Matth. VI: 10), waar van eene in vele inzettingen beschrevene wet natuurlijk geen sprake kan zijn, maar alleen een wet, die in het hart is gegrift, kan bestaan. Ja hier wordt het duidelijk, dat elke tittel en jota van de wet, alle, ook de kleinste geboden, volgens Jezus opgesloten liggen in deze twee groote: „Gij zult den Heer uwen God liefhebben met geheel uw hart, en met geheel

uwe ziel, en met geheel uw verstand"[1]) en: „Gij zult uw naaste liefhebben als u zelven."[2]) Immers Jezus zelf zegt vs. 40: „Aan deze twee geboden hangt de gansche wet en de profeten." Reeds in de Bergrede heeft Jezus op die liefde gewezen, als hij zegt h. VII: 12: „Alles dan wat gij wilt dat de menschen u doen, doet gij hun ook zoo; want dit is de wet en de profeten." Hierin vinden wij dan een nadere verklaring van Mt. V: 17—19, en ook van V: 20, want de Schriftgeleerden en Pharizeën hadden bij hunne uiterlijke wetsbetrachting geen oog voor den diepen zin dier twee groote geboden, die onmogelijk alleen door uitwendige verrichtingen konden worden vervuld, daar zij de gezindheid uitdrukken, welke in des menschen hart moest wonen. Immers liefde laat zich niet gebieden, en die liefde tot God en tot den naaste is de hoofdbedoeling van Israëls wet, waartoe alle andere geboden slechts hulpmiddelen moeten zijn. Dit had men in Jezus' dagen uit het oog verloren; de voorgangers der Joden stelden alle geboden en de steeds aangroeiende bijvoegsels (de paradosis), waarvan vele aan de bedoeling der wet op zeer gebrekkige wijze beantwoordden of haar zelfs in den weg stonden, op ééne lijn en zoo konden zij onmogelijk de wet naar hare verhevene bedoeling vervullen. Daarom heeft het zeggen van Jezus Matth. V: 17 een diepen zin: „Ik ben niet gekomen, om ze te ontbinden, maar om ze te vervullen"[3]). De woorden *μὴ νομίσητε* zouden, volgens Van Hasselt bl. 93, onderstellen, dat er waren, die aan Jezus de *κατάλυσις τοῦ νόμου* toeschreven, en hij acht het hoogst waarschijnlijk, „dat zij hem daarom juist volgden als den Messias, van wien zij ver-

[1]) Deut. VI: 5.
[2]) Lev. XIX: 18.
[3]) Men leze Dr. L. Proes, l.l. bl. 97, 98, en *W. in L.* 1870, bl. 204—206.

wachtten, dat hij de Mozaïsche wet zou veranderen, of ook opheffen en eene nieuwe in de plaats geven." Deze verklaring is onjuist; want het blijkt overal in de schriften des N. T., dat Jezus' tijdgenooten zich volstrekt niet van den Messias konden voorstellen, dat hij de wet, zoo als zij toen bestond, zou wijzigen of afschaffen. Als Johannes de Dooper over den spoedig te verwachten Messias spreekt, en hetgeen door dezen zal worden gedaan, verkondigt, wijst hij nimmer op eene verandering of opheffing der wet. Neen, hij maakt er Jezus een verwijt van, dat hij en zijne leerlingen niet vastten, Luc. V: 33, zoo als door VAN HASSELT bl. 19 in de aanteekening wordt erkend; verg. Matth. XV: 2. De beschuldiging der Joden tegen Jezus was ook niet: „Gij verandert de wet, alsof gij de Messias waart;" maar: „Gij verandert de wet en zijt daarom de Messias niet." Zie b. v. Joh. V: 16: „Daarom vervolgden de Joden Jezus, omdat hij zoo iets op den sabbat deed," verg. vs. 18. En Joh. IX: 16a: „Sommigen dan uit de Pharizeën zeiden: Deze mensch is niet van God; want hij houdt den sabbat niet." Zoo is het ook een beschuldiging tegen Stephanus, al was het dan ook een valsche getuigenis, Hand. VI: 13, 14: „Deze mensch houdt niet op woorden te spreken tegen de heilige plaats en de wet; want wij hebben hem hooren zeggen, dat deze Jezus, de Nazarener, deze plaats afbreken en de gebruiken veranderen zal, die Mozes ons heeft overgeleverd." Ja, zelfs de volgelingen van Jezus konden het langen tijd niet begrijpen, hoewel zij hem als den Messias erkenden, dat Israëls wet niet meer zoo als vroeger moest worden gehandhaafd. Zoo zeide Petrus, toen hij in eene zinsverrukking een gezicht zag, dat hem later zou doen besluiten tot de Heidenen te gaan, Hand. X: 15b: „Ik heb nooit iets gegeten, dat onheilig of onrein was," verg. XI: 8. Ook Jacobus was nog niet recht overtuigd, dat de voorschriften van

de wet hun waarde hadden verloren, zie Hand. XV: 19—21. Vele Christenen bleven „ijveraars voor de wet," Hand. XXI: 20. Eerst de verwoesting van den tempel, waardoor de opvolging der Mozaïsche wet onmogelijk werd, zou voor goed een einde maken aan de wijze, waarop vele Christenen haar nog vervulden. Jezus' woord: „Meent niet, dat ik gekomen ben enz." zal dus veeleer hebben gediend, om de zijnen op de mogelijkheid voor te bereiden en op de gedachte te brengen, dat de wet door hem zou worden veranderd en eindelijk opgeheven. Zoo zegt Jezus, toen hij zijne apostelen uitzond, om het Evangelie te verkondigen, Matth. X: 5: „Gaat geen weg op tot de Heidenen, en treedt geen stad der Samaritanen in;" om zijne leerlingen door dit vreemde verbod, hetwelk zij nu volstrekt niet noodig hadden, voor te bereiden op het toekomstige gebod, dat zij zijn rijk ook buiten de Joden, onder Samaritanen en Heidenen zouden uitbreiden.

Dat de vervulling, welke Jezus bedoelde, eene opheffing van vele oudtestamentische geboden ten gevolge zou hebben, is reeds vroeger door ons opgemerkt, en dat door haar het bestaan van de geschreven wet als een zedelijke kracht alleen buiten de mensch zou ophouden, om in den mensch tot een nieuw levenwekkend beginsel te worden, blijkt uit de plaats, die ons tot deze beschouwingen aanleiding gaf [1]).

---

[1]) Réville, l.l. bl. 27: „Donc, si Jésus ne proclame pas formellement l'abolition de la Loi, il la prépare en substituant le rapport filial avec Dieu au principe judiciaire du judaïsme. Évidemment, pour lui, tout ce qu'il y avait de permanent, de vraiment divin dans cette Loi, se trouvait renfermé dans le commandement à la fois double et un, à la fois religieux et moral, inscrite sans doute dans la Loi, mais séparé, nullement en première ligne, nullement présenté comme résumé ou principe dominateur, et qui consiste dans l'amour sans bornes de Dieu et des hommes."

Hase, l.l. bl. 151: „Er (Jesus) hat aus Schonung der Anhänglichkeit

In hoofdzaak daarmede overeenkomende, is, wat wij vinden bij Lucas, h. X: 25—28. Een zeker wetgeleerde, die, zoo als uit zijn antwoord blijkt, reeds min of meer met het onderwijs van Jezus bekend was, vraagt: „Meester! wat doende zal ik het eeuwige leven beërven?" Jezus, zich met de wijsheid van een menschkundig leeraar op zijn standpunt verplaatsende, antwoordt hem met een wedervraag: „Wat staat in de wet geschreven? hoe leest gij daar?" Daarop zegt de wetgeleerde: „Gij zult den Heer uwen God liefhebben uit geheel uw hart, en uit geheel uwe ziel, en uit geheel uwe kracht, en uit geheel uw verstand, en uwen naaste als u zelven." Waarop Jezus herneemt: „Gij hebt recht geantwoord", d. i. gij hebt de hoofdbedoeling van de wet begrepen; „doe dat en gij zult leven." Hierin zien wij, in welken geest Jezus de wet wil hebben gehandhaafd en vinden wij een bevestiging van hetgeen bij Mattheus door ons is opgemerkt. Tevens verdient hier onze aandacht, hoe Jezus in de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, Luc. X: 30—35, een verklaring geeft van het woord „de naaste" in strijd met de toen algemeen gebruikelijke, die de bedoeling van het gebod niet weinig verzwakte. „De schriftgeleerden vatten uwen naaste op als beteekenende uwen vriend, en leidden aldus uit het gebod de gevolgtrekking af, dat men

---

des Volks und aus Scheu vor der Zuchtlosigkeit bei der unvorbereiteten, in der Gesinnung nicht wahrhaft begründeten Abschaffung, das Gesetz in liberaler Anwendung annoch gelten lassen: aber er hat seine Auflösung vorausgesehn, vorbereitet und der Entwicklung des von ihm ausgehenden Geistes vertraut, Joh. XVI: 12 s." En verder: „Weil aber die höchste Bedeutung desselben (des Gesetzes) darin bestand, das Evangelium einzuführen, in dieser Vollendung zu enden und im äusseren Untergange erst wahrhaft immerdar zu leben: konnte Jesus diese Vollendung des Gesetzes seine Erfüllung nennen."

zijnen vijand haten mogt" [1]). Het woord naaste beteekent in het O. T. ook doorgaans volksgenoot; verg. Lev. XIX: 18 en 34. Opmerkelijk is het, dat ook bij Marcus het bedoelde voorval, hoewel in eenigszins anderen vorm, wordt gevonden, XII: 28—34.

Van Mattheus zijn wij reeds beginnen over te gaan tot de andere Evangelisten. We gaan hierin voort. Luc. XVI: 16, 17 (verg. Matth. XI: 12, 13) lezen wij: „De wet en de profeten waren tot op Johannes; van dien tijd af wordt het koninkrijk Gods verkondigd." Jezus geeft hiermede te kennen, dat met hem op godsdienstig gebied een nieuw tijdperk is aangebroken; verg. Joh. IV: 23; en toch laat hij er op volgen: „Doch het is lichter, dat de hemel en de aarde voorbijgaan, dan dat één tittel van de wet vervalt." Het komt mij zonderling voor, dat scherpzinnige geleerden, als BAUR, *Das Christenthum*, bl. 75, en zelfs HASE, *Leben Jesu*, § 61, hier de voorkeur geven aan de lezing in het door Marcion veranderde Lucas' Evangelie, waar in plaats van *ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν*, wordt gelezen *ἢ τῶν λόγων μου μίαν κεραίαν πεσεῖν*. Immers de samenhang van dit vers laat zich in den gewonen tekst zeer goed begrijpen. De Mozaïsche godsdienstinrichting is ook nog door Johannes gehandhaafd (verg. Matth. XI: 11—13); hij behoort nog tot het oude verbond, na hem is daarvoor door Jezus het koninkrijk Gods in de plaats gesteld. De wijze, waarop dit vs. 16 wordt gezegd, zou het vermoeden kunnen wekken, dat Jezus alle waarde aan het oude verbond, aan de wet en de profeten, in het nieuwe rijk ontzegt. Daarom volgt er een sterke uitdrukking op vs. 17, om het tegendeel te kennen te geven. „Doch" (niettegenstaande

[1]) Dr. G. VISSERING, *Vertaling des N. V.* 2e druk.

een geheel nieuw tijdperk is aangebroken) „het is lichter enz." In de lezing van Marcion daarentegen laat het εὐκοπώτερον δὲ zich moeilijk verklaren, want dan is er van geen tegenstelling met het voorgaande vers sprake. Bovendien toegegeven, dat die lezing zich laat verdedigen, de woorden bij Marcion, „het is lichter, dat de hemel en de aarde voorbijgaan, dan dat *één tittel* van mijne woorden vervalt," zijn op zich zelven onzin. Immers men kan wel spreken van de tittels eener geschrevene wet, maar niemand zal het ooit in de gedachte krijgen te spreken over de komma's en punten zijner gesprokene woorden. Deze verzen komen voorts juist geheel overeen met hetgeen wij Matth. V: 17—19 hebben gevonden en laten zich op dezelfde wijze verklaren. Maar dit is het juist, wat Baur de redactie van Marcion doet verkiezen; hij wil die overeenkomst niet erkennen, want hij heeft op de vorige bladzijde gezegd: „Nicht minder gibt das Lukasevangelium seinen paulinischen Charakter darin zu erkennen, dass es von einer Identität der Lehre Jesu mit dem Gesetz und dem alten Testament, wie sie im Matthäusevangelium behauptet wird, nichts weiss."

De besprokene plaats bevestigt de opvatting, dat Israëls wet, of meer in het algemeen de Mozaïsche godsdienstinrichting, wat den uiterlijken vorm en zinnelijke plechtigheden betreft, verouderd en afgeschaft, maar wat haar innerlijk wezen en geestelijke bedoeling aangaat, nog kracht heeft en, door Jezus ontwikkeld, altijd geldig zal blijven.

Uit Luc. XVII: 11—19, waar het verhaal van de tien gereinigde melaatschen voorkomt, van wie alleen één, en deze was een Samaritaan, God verheerlijkende terugkeerde, mogen wij met betrekking tot Israëls wet opmaken, dat Jezus een daad, die geheel vrij voortspruit uit de goede gezindheid van een niet Jood veel hooger stelt dan die der Joden, welke, om voor-

schriften van de wet zoo spoedig mogelijk te vervullen, den eisch der dankbaarheid uit het oog verloren. Die Samaritaan beantwoordde volgens Jezus beter dan deze Joden aan de hoofdbedoeling der wet. Niet zij, de Samaritaan alleen hoorde: „Uw geloof heeft u behouden." Voorts vergelijke men de plaatsen bij Marcus en Lucas, welke in hoofdzaak met de parallellen bij Mattheus overeenkomen: Marc. II: 23—28 en Luc. VI: 1—5 met Matth. XII: 1—8; Marc. II: 18—22 en Luc. V: 33—39 met Matth. IX: 14—17 en Matth. VI: 16—18; Marc. X: 2—12 met Matth. XIX: 3—12; Marc. VII: 1—23 met Matth. XV: 1—20; Luc. XI: 37—41 met Matth. XXIII: 25, 26; Luc. XI: 42 met Matth. XXIII: 23, 24; Marc. I: 44 en Luc. V: 14 met Matth. VIII: 4.

Bij Johannes vinden wij niet veel omtrent Jezus' verhouding tot Israëls wet, maar genoeg, om overeenkomst met het gevondene bij de Synoptici op te merken. „De sabbat is er om den mensch, niet de mensch om den sabbat," zegt Jezus bij Marcus. En bij Mattheus: „Het is dus geoorloofd, op den sabbat wèl te doen." Even zoo toont Jezus Joh. VII: 19—24 dit aan door er op te wijzen, dat in het besnijden op sabbat zelfs de meest wetsgezinde Joden niet anders deden, ja dat ook Mozes niets anders kon hebben bedoeld, met de besnijdenis op sabbat toe te laten. Het was dus onbillijk van hen, Jezus van wetsovertreding te beschuldigen; want wat hij deed, was evenmin in tegenspraak met de bedoeling van den wetgever, vs. 23: „Indien een mensch op sabbat de besnijdenis ontvangt, opdat de wet van Mozes niet verbroken worde, zijt gij dan op mij verbitterd, omdat ik op sabbat een geheelen mensch gezond heb gemaakt?"

Maar wat nog erger was: de Pharizeeën en Overpriesters, Jezus en de zijnen beschuldigende, de wet niet op te volgen, gingen zelven tegen de wet zondigen door iemand te veroordeelen,

vóór hem in verhoor te hebben genomen, Joh. VII: 45—52. Jezus kon dus zeggen vs. 19: „Niemand van u doet de wet," en in de Bergrede: „*Ik* ben gekomen om de wet te vervullen," Matth. V: 17 verg. vs. 20. En als Jezus, om zich tegenover de Joden van godslastering vrij te pleiten, een beroep doet op de woorden van Ps. LXXXII: 6: „Ik heb gezegd: gij zijt goden," Joh. X: 34, 35, dan pleit dit niet, zoo als door Dr. Weiss [1]) wordt beweerd, daarvoor, dat de onverbrekelijke autoriteit van de schrift en dus ook van de wet door Jezus wordt gehandhaafd; want Jezus stelt zich daar op het standpunt van zijn gehoor.

Dat Jezus evenwel, gelijk wij in de Bergrede opmerkten, overtuigd was niet te komen afbreken, wat Mozes in de wet had opgebouwd, maar de kroon op dat werk te zetten, door het van den verouderden vorm te ontdoen en op volmaakte wijze aan de bedoeling te doen beantwoorden, blijkt uit Joh. V: 45—47. „Indien zij Mozes geloofden, zij zouden ook Christus gelooven; Christus verwerpende, zouden zij in Mozes hunnen aanklager vinden." [2]) — Het verhaal van de overspelige vrouw (Joh. VIII: 2) gaan wij voorbij, omdat het in de beste codices niet voorkomt.

Alles samengenomen, wat wij omtrent Israëls wet in de vier Evangeliën vergeleken met de Bergrede vinden, blijkt het ons, dat Jezus, in zijn eigen persoon en in zijne woorden, de bedoeling en het wezen van de wet wil verklaren en vervullen. In zoover is hij zelf in de plaats getreden van alle voorschriften, die ter verklaring en vervulling der twee hoofdgeboden, „liefde tot God en tot den naaste," waren gegeven; hij zelf heeft in zoover de plaats van alle overpriesters, schriftge-

---

[1]) *Lehrbuch der biblischen Theologie des N. T.* 1868, bl. 727.

[2]) Dr. L. Proes, l.l. bl. 94.

leerden en pharizeën ingenomen, daar deze, door hunne wetsverklaring tot werkheiligheid aanleiding gevende, de bedoeling van de wet miskenden en derhalve niet vervulden. Zoo heeft Jezus, de wet willende vervullen, den zwaren last van geboden in het O. T. en in de overlevering opgeheven voor hen, die, in hem geloovende, de geheele wet in het beginsel van liefde vervat in zich zelven hebben opgenomen. — Het onderwijs van Jezus, zoo als het door de Evangelisten is meegedeeld, heeft ons tot deze opvatting gebracht. Nu zal het ons blijken, dat de juistheid, én van de berichten der bedoelde schrijvers én van onze opvatting, door de overige nieuwtestamentische schriften wordt bevestigd.

Wij zullen met de Handelingen der Apostelen beginnen. Als Stephanus in de schoone rede, welke hij kort voor zijn dood uitsprak, de Joden beschuldigt „verraders en moordenaars" van den „Rechtvaardige" geworden te zijn, voegt hij er ten slotte dit bij, Hand. VII: 53: „Gij die de wet op verordeningen van engelen ontvangen, en niet onderhouden hebt." Hij verklaart derhalve de wijze, waarop zij de wet vervulden voor nietig.

Maar tegelijk ligt er in die beschuldiging een hooge waardeering van de wet opgesloten. Het wekt dus bevreemding, als wij uit VI: 13, 14 moeten aannemen, dat hij toch eenige aanleiding had gegeven tot de aanklacht, die de Joden daar tegen hem inbrengen, „woorden te hebben gesproken tegen de heilige plaats en de wet." Deze moeielijkheid wordt echter opgelost, als wij onderstellen, dat Stephanus op dezelfde wijze, als Jezus over Israëls wet zal hebben gesproken. Tot die vooronderstelling worden wij gerechtigd, als wij den inhoud zijner rede nagaan h. VII: 2 v.v. Verwijzende naar het helder betoog van Dr. A. H. Blom, *De leer van het messiasrijk bij de eerste Christenen volgens de Hand. der Apost.* bl. 242 v.v.,

stemmen wij in met hetgeen hij zegt bl. 249: „Niet tegen de wet zelve was Stephanus dus in het strijdperk getreden, maar tegen het legalisme en formalisme der Joden. Naar zijne innige overtuiging was Christus niet gekomen, om de wet of de profeten te ontbinden, maar om ze te vervullen en naar hunne ware bedoeling te handhaven, en wat hij geleerd had, had hij zelf ook gedaan." Verder merken wij op, dat deze vrijzinnige, echt christelijke opvatting van de wet ook die van Stephanus' ambtgenoot Philippus geweest zal zijn. Deze toch verkondigt het eerst van allen het Evangelie aan de Samaritanen, vervoegt zich daarna tot een Ethiopischen proseliet of heiden, en vestigt eindelijk zijn verblijf in het grootendeels heidensche Césarea, h. VIII: 40, XXI: 8. Zóó zullen het waarschijnlijk ook geestverwanten van Stephanus zijn geweest, die „te Antiochië kwamen en tot de Grieken spraken, verkondigende den Heer Jezus," h. XI: 20. Overigens moeten wij echter uit de mededeelingen, die wij in dit boek vinden, opmaken, dat vele Christenen Israëls wet nog anders beschouwden, dan Jezus volgens de Evangeliën heeft gedaan, en dat het legalisme en formalisme der Joden voor een groot deel ook onder hen bleef voortduren. Immers er waren predikers van Jeruzalem uitgegaan, die de Christenen uit de Heidenen te Antiochië in Syrië en in Cilicië, bevolen hadden, dat zij zich moesten laten besnijden en de wet houden," h. XV: 24. En hoewel dit door de apostelen, de oudsten en de broeders der Jeruzalemsche gemeente werd afgekeurd, leggen zij hun toch dezen last op, XV: 29, „dat gij u onthoudt van het aan de afgoden geofferde, en van bloed, en van het verstikte," dingen, die op de vervulling van de hoofdbedoeling der wet, zoo als Jezus deze verlangde, geen den minsten invloed konden hebben. Ook kunnen wij niet aannemen, dat deze voorschriften werden gegeven alleen met het oog

op de omstandigheden, zonder er overigens eenige waarde aan toe te kennen. De woorden van Petrus h. XV: 7—11 pleiten min of meer daarvoor, misschien ook vers 21 [1]); maar vers 28: „Het heeft den Heiligen Geest en ons goedgedacht, u geen meerderen last op te leggen dan dit noodzakelijke," getuigt voor de hooge waardeering dier voorschriften. Bovendien lezen wij h. XXI: 17 v.v., dat Jacobus en de oudsten der gemeente te Jeruzalem aan Paulus verhaalden, toen hij van zijne derde zendelingsreis was teruggekeerd, dat er duizenden waren onder de Joden die geloofden en allen ijveraars waren voor de wet. En het blijkt duidelijk, dat zij niet konden gelooven aan de waarheid van het in omloop zijnde gerucht, dat Paulus al de Christenen uit de Joden van Mozes leerde afvallen, vs. 21, „zeggende, dat zij hunne kinderen niet moeten besnijden, noch naar de gebruiken wandelen." Daarom wenschen zij, dat hij een bewijs zal geven, zelf wel degelijk in de onderhouding der wet te wandelen, door zich te voegen bij die vier Christenen, welke onder eene gelofte stonden. „Neem dezen mede en heilig u met hen, en draag voor hen de kosten, opdat zij zich het hoofd mogen laten scheren; zoo zullen allen erkennen, dat er niets aan is van hetgeen hun aangaande u is bericht." Het blijkt dus, dat de oude en stipte wetsvervulling onder de meeste Christenen uit de Joden althans te Jeruzalem streng werd gehandhaafd, en dat Jacobus elke inbreuk daarop, door geborene Joden gedaan, ongeoorloofd achtte. Paulus heeft aan den wensch der gemeente te Jeruzalem voldaan, maar daarmede ons nog niet het bewijs gegeven, dat hij geheel met Jacobus instemde; neen wij denken daarbij aan zijn woord: „Ik ben den Joden als een Jood geworden, opdat ik de Joden

---

[1]) Zie over de verklaring van dit vers Dr. A. H. Blom, l.l. bl. 263.

winnen mocht. Hun die onder de wet zijn ben ik, hoewel zelf niet onder de wet, geworden als een onder de wet, opdat ik hen, die onder de wet zijn, mocht winnen", 1 Cor. IX: 20. Zoo lezen wij ook, als verhaald wordt, dat Paulus Timotheus, dien hij tot reisgezel koos, deed besnijden, h. XVI: 3, dat hij dit deed „om de Joden, die in die plaatsen waren."[1]

Verder merken wij op, dat alles, wat wij overigens omtrent hem in dit geschrift vermeld vinden, voor een meer vrijere opvatting van de bedoeling en de waarde der wet getuigt. Op de kerkvergadering te Jeruzalem heeft hij waarschijnlijk met opzet zijn gevoelen over den aard en het gezag der wet verzwegen, zie h. XV: 4, 12. En de talrijke toespraken of redevoeringen van Paulus, ons h. XIII—XXVIII medegedeeld, getuigen min of meer voor die zienswijze omtrent Israëls wet, welke in zijne eigene brieven helderder wordt ontwikkeld. Zie h. XIV: 17, XX: 24, 32, XIII: 39, 43, XX: 28, 32, XXVI: 18.

Hebben wij opgemerkt, dat volgens Stephanus de hooge waarde van de wet lag in haren zedelijk-godsdienstigen geest, dat het op het leven in dien geest aankwam, en het ceremoniëele gedeelte weldra zou vervallen: het gevoelen van Petrus schijnt daarmede hoofdzakelijk overeengestemd te hebben. Men denke o. a. aan zijn woord op de kerkvergadering te Jeruzalem: „Nu dan wat verzoekt gij God, dat gij den leerlingen een juk op den hals zoudt leggen, hetwelk noch onze vaderen, noch wij hebben kunnen dragen?" Hij zag het in, dat de oude wetsvervulling, die voor een groot deel geestelooze vormendienst was, door Jezus was opgeheven. Het valt dus niet te ontkennen, dat wij in de Handelingen der Apostelen duidelijke sporen vinden van Jezus' onderwijs omtrent Israëls wet, zoo als wij dat in de Bergrede en verder in de Evangeliën hebben opgemerkt, al moeten wij tevens toestemmen, dat velen uit de

Joden, die in Christus geloofden, ten opzichte van de wet nog slechts ten halve Christenen waren. Het particularistische karakter van den godsdienstigen Jood was oorzaak, dat hij, wanneer hij Jezus als den Messias erkende, doorgaans de ruime opvatting van Israëls wet, welke het nieuwe koninkrijk voor alle menschen toegankelijk maakte, niet begreep. De vervulling van de wet, gelijk Jezus die bedoelde, vinden wij beter ontwikkeld in de brieven, vooral in die van Paulus [1]). Zoo lezen wij Rom. III: 31: „Doen wij dan de wet te niet door het geloof? Dat zij verre! Maar wij bevestigen de wet;" en Rom. XIII: 8: „Weest niemand iets schuldig, dan elkander lief te hebben; want die den ander lief heeft, heeft de wet vervuld." En vs. 10: „De liefde doet den naaste geen kwaad; zoo is dan de liefde de vervulling der wet." Vooral ook Gal. V: 13b, 14: „Dient elkander door de liefde. Want de geheele wet is in één woord vervuld, in dit: Gij zult uwen naaste liefhebben als u zelven." Verder Gal. VI: 2: „Draagt elkanders lasten, en vervult zóó de wet van Christus", d. i. de wet, zoo als zij door Jezus is opgevat. Zoo spreekt Jacobus ook van die wet, als hij zegt I: 25: „Maar wie indringt in de volmaakte wet, die der vrijheid, en daarbij blijft, ... die zal in zijn doen zalig zijn." En II: 12: „Spreekt zóó en handelt zóó, al die door de wet der vrijheid geoordeeld zult worden;" d.i., zoo als Dr. G. Visscher aanteekent: „Bedenkt bij al uw spreken en handelen, dat ten dage des oordeels de wet der vrijheid, die liefde en barmhartigheid gebiedt (vs. 13), uw rechter zijn zal."

Deze wet nu doet de oude wetsvervulling der Joden verval-

---

[1]) „Erst Paulus hat die Losreissung vom Judenthum durchgekämpft." Hase, l.l. bl. 150.

len; door het geloof in Jezus Christus heeft men de geheele wet in zich opgenomen, en vervult haar derhalve, niet meer door de geschrevene en overgeleverde wetsartikelen, maar door het geloof in Jezus Christus, daartoe gedrongen. Zoo is dus niet meer het eerste vereischte tot gerechtigheid en zaligheid: de werken der wet, maar het geloof in den Christus. Gal. II: 16: „Wij weten, dat de mensch niet gerechtvaardigd wordt uit werken der wet, maar alleen door geloof in Jezus Christus;" verg. vs. 17, 19, 21.

Uit vrees voor de vernieuwing der oude werkheiligheid en dienstbaarheid der Joden, welke hunne wetsvervulling te weeg bracht, schreef Paulus Gal. IV: 10: 11: „Gij onderhoudt dagen, en maanden, en getijden, en jaren. Ik ben in vrees over u, of ik niet te vergeefs aan u gearbeid heb." De wet, voor zoover zij allerlei uiterlijke plechtigheden voorschreef, was slechts een tuchtmeester tot Christus, Gal. III: 24; zij was een opvoedingsmiddel van God voor de Israëliten, totdat God in Jezus Christus een nieuwen opvoeder der menschheid schonk, die, aan de oude bedeeling geheel beantwoordende, hetzelfde doel beoogde, doch dit thans door zijne opvoeding op nieuwe en betere wijze bereikte.

Intusschen valt het op te merken, dat de wet volgens Paulus ook nog een andere bedoeling heeft, dan die Jezus zelf opgeeft: zij is ook gegeven tot opwekking van schuldgevoel. — Dat de wet van Israël niet meer op denzelfden voet zou blijven bestaan, nu Jezus gekomen was, om haar op zijne wijze te vervullen en in acht te doen nemen, wordt ook door den schrijver van den Hebreërbrief erkend. Wij vinden bij hem een sterke scheiding gemaakt tusschen het Oude en Nieuwe Verbond, tusschen het huis van Mozes en dat van Jezus (Zie o. a. III: 1—6). Een der vele dingen, waarin, volgens dien

schrijver, het verschil tusschen die beiden aan het licht komt, is dit, dat „de wet van Mozes," „het woord door engelen verkondigd" (X: 28, II: 2), in het eerste Verbond buiten den mensch staande, meestal onvervuld bleef (VIII: 9, IX: 15, X: 22b), maar nu in het tweede naar Gods belofte (Jerem. XXXI: 33) in des menschen hart wordt geschreven (XIII: 10, X: 16). En dit is gedaan door Jezus; want hij is de middelaar van het nieuwe en betere Verbond (VIII: 6, IX: 15 enz.). Het is waar, wat Dr. Weiss schrijft: „Allein der durch jene Weissagung dem Verfasser an die Hand gegebene Gedanke, wonach die Mangelhaftigkeit des alten Bundes eben darin lag, dass das Gesetz noch nicht ins Herz geschrieben war, wird in unserem Briefe nicht weiter verfolgt" [1]). Maar die gedachte is voldoende, om op te merken, dat Jezus hier tot Israëls wet in dezelfde betrekking wordt gesteld, als die is, waarin hij zich in de Bergrede tot de wet stelde. Is het ons gebleken, dat Jezus Israëls wet naar hare rein zedelijk-godsdienstige bedoeling in het hart van den mensch wil overbrengen, opdat zij, door het geloof in hem, den mensch aan zijne roeping doe beantwoorden: hij begrijpt tevens, dat de eerste burgers van zijn koninkrijk nog niet zoo hoog waren ontwikkeld, dat de innerlijke kracht van de wet in hun binnenste en van hun geloof in hem voldoende zouden wezen, om hen geheel aan de eischen daarvan te doen beantwoorden, zonder nadere opleiding. Daarom gaf hij voor als nog bepaalde en bijzondere geboden.

e. *Jezus Christus de Wetgever.*

Wij hebben aangetoond, op welke wijze en met welk doel Jezus in de Bergrede als wetgever optreedt. Wat wij verder

---

[1]) *Lehrb. d. bibl. Theol.* bl. 523.

bij Mattheus vinden, komt daarmee overeen. Jezus geeft, zonder met de gevoelens en inzichten zijner volgelingen te rade te gaan, alleen met het oog op hunne behoeften en op Gods wil, in het bewustzijn zijner eigene wijsheid en zedelijke grootheid, geboden, die in den vorm van vermaning, opwekking, vertroosting soms aan allen, soms aan enkele personen gericht toch voor al zijne volgelingen moeten gelden; verg. Marc. XIII: 37; en blijkbaar strekken, om in den mensch die gezindheid te wekken, welke niet uit knechtelijke gehoorzaamheid aan wetten, maar uit vrije beweging den mensch werkzaam maakt ter volbrenging van Gods wil en hem onvermoeid doet streven naar de volmaaktheid des Vaders.

Zoo Matth. XVI: 24: "Indien iemand achter mij wil komen, die verloochene zich zelven, en neme zijn kruis op en volge mij!" Matth. XVIII: 3: "Indien gij u niet verandert en wordt gelijk de kinderen, gij zult het koninkrijk der hemelen niet ingaan." Vs. 8: "Indien nu uwe hand of uw voet u ergert, houw hem af en werp hem van u." Vs. 9: "En indien uw oog u ergert, trek het uit en werp het van u!" Vs. 22 zegt Jezus tot Petrus, die gevraagd heeft, of hij zijnen broeder tot zevenmaal vergeven zal: "Ik zeg u niet tot zevenmaal, maar tot zeventigmaal zevenmaal." Met betrekking tot het huwelijk verklaart Jezus Matth. XIX: 6b: "Hetgeen God heeft samengevoegd, scheide de mensch niet!" H. XIX: 18, 19 maakt Jezus eenige geboden van Israëls wet tot de zijnen; zie ook XXII: 37—40, de grootste geboden in de wet. H. XXVI: 41: "Waakt en bidt, opdat gij niet in verzoeking komt" en h. XXII: 21: "Geef dan den keizer wat des keizers, en Gode wat Gods is." Eindelijk wordt door Jezus nog een gebod gegeven tot uitbreiding van zijn rijk Matth. XXVIII: 19: "Gaat heen, maakt al de volken tot mijne leerlingen, hen doopende tot den naam des

Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes, hen leerende onderhouden al wat ik u geboden heb."

Omtrent de overige schrijvers vergelijke men vooreerst de parallellen bij Marcus en Lucas van de zoo evengenoemde plaatsen. Verder moeten opgemerkt worden: Luc. VI: 27, 28: "Hebt uwe vijanden lief; doet wél aan wie u haten; zegent, wie u vloeken, bidt voor hen, die u smadelijk bejegenen;" verg. Matth. V: 44; vs. 31, verg. Matth. VII: 12; vs. 37: "Oordeelt niet," "veroordeelt niet," "spreekt vrij;" verg. Matth. VI: 14, 15, VII: 1—5, en vs. 46 met Matth. VII: 21, 24. — Luc. XII: 22: "Weest niet bezorgd voor het leven, wat gij eten, noch voor het lichaam, waarmede gij u kleeden zult;" vs. 31: "Zoekt het koninkrijk des Vaders;" vs. 33: "Verkoopt uwe goederen en geeft het aan aalmoezen. Maakt u geldbuidels, die niet verouden, een schat, die u niet begeeft in de hemelen," verg. Matth. VI: 19—21, 24, 34. Eene verklaring van al die voorschriften, die buiten den samenhang, waarin zij voorkomen, soms zeer vreemd klinken, kan hier niet worden geëischt. Wij hebben alleen aan te wijzen, dat Jezus in zijn rijk geboden heeft gegeven.

Bij Johannes vinden wij bijna geen geboden van Jezus opgeteekend, en toch komt hier in een enkel vers, duidelijker dan ergens anders, uit, dat Jezus zich het recht tot het geven daarvan in het rijk, dat hij stichtte, toekent; want zelf zegt hij h. XIII: 34: "Een nieuw gebod geef ik u," en in dit gebod wordt nog meer verlangd, dan het grootste gebod in Israëls wet eischte, namelijk liefde tot den naaste ook al kost zij de volkomenste zelfverloochening; "een nieuw gebod geef ik u, dat gij elkander liefhebt, dat gelijk ik u heb liefgehad, ook gij elkander liefhebt." Jezus spreekt hier bij Johannes van een "nieuw gebod," bij de andere Evangelisten vinden wij die

bijvoeging niet, maar daar wordt bij de instelling van het Avondmaal, althans volgens Lucas [1]) van een nieuw verbond, door Jezus gesproken en daaruit laten zich de bij herhaling in de Bergrede voorkomende woorden τοῖς ἀρχαίοις, die iets nieuws deden verwachten, verklaren. Ook waar Paulus over de instelling van het Avondmaal spreekt 1 Cor. XI, komt καινὴ διαθήκη als gezegde van Jezus voor. Intusschen kan ons het nieuwe van Jezus' geboden ook in de andere Evangeliën niet ontgaan; vijandsliefde kende de Jood niet, barmhartigheid, vergevensgezindheid, en ware hemelsgezindheid evenmin.

Opmerkelijk is de overeenkomst van dit hoogste gebod der liefde bij Johannes met dat in de Bergrede bij Mattheus aan het einde van h. V; daar toch is blijkbaar de volmaaktheid in liefde bedoeld, zoo als ook bij Lucas: „Weest dan ontfermend, gelijk ook uw Vader ontfermend is!" h. VI: 36, welk gebod, 't geen uit vs. 35 blijkt, ook liefde ten doel heeft. Voorts toont dit eenige gebod bij Johannes, wat ook de geboden bij de Synoptici deden vermoeden, dat het Jezus te doen was, om door zijne geboden den menschen geen nieuwe wet, maar een nieuw leven te schenken. Het zal ons dan ook niet bevreemden, als wij in het boek der Handelingen en in de brieven Jezus niet als wetgever vinden voorgesteld. Evenwel vinden wij de geboden, die hij gaf, daar in andere vormen door de schrijvers overgenomen. De Israëliet moest gehoorzamen aan de wet, de Christen moest gelooven in Jezus; niet door de wet, maar door Jezus kon hij gerechtvaardigd worden; hij is het, die Gods wil doet kennen, derhalve past het den Christen, hem te gehoorzamen; zie Hand. XIII: 39 en XXII: 14, verg. III: 14, VII: 52.

---

[1]) Het woord καινὴ, hoewel in vele en goede codices voorkomende, is bij Matth. en Marc. door Tischendorf *Ed. VII* weggelaten.

Wij vinden Jezus' geboden herhaald Rom. XII: 10: „Weest hartelijk jegens elkander in de broederliefde;" vs. 12: „Volhardt in het gebed;" vs. 14: „Zegent die u vervolgen, zegent en vervloekt niet;" vs. 16: „Weest eensgezind onder elkander; staat niet naar het hooge, maar voegt u tot het nederige;" vs. 17: „Vergeldt niemand kwaad met kwaad;" „Behartigt het goede voor het oog van alle menschen;" vs. 19: „Wreekt u zelve niet;" XIII: 7: „Geeft aan allen het verschuldigde." Ook als Paulus ons wijst Rom. XV: 3 op Jezus' langmoedigheid; 2 Cor. X: 1 op zijne zachtmoedigheid; als hij zegt Phil. II: 5: „Die gezindheid zij in u, welke in Christus Jezus was;" 1 Cor. XI: 1: „Weest navolgers van mij, even als ik het van Christus ben;" Eph. V: 2: „Wandelt in liefde, even als Christus ons heeft lief gehad." Ook als Paulus spreekt van het afleggen van den ouden mensch en het aandoen van Christus; van het begraven worden met Christus en het weder opstaan met hem; als hij zegt: „Niet meer ik leef, Christus leeft in mij;" „niet dat ik reeds gegrepen heb of reeds volmaakt ben, maar ik jaag er na, of ik het ook grijpen mocht." — Het woord van Jacobus, h. I: 24: „Wordt daders des woords, en niet alleen hoorders, u zelven misleidende," herinnert ons aan het gebod van Jezus, dat wij aan Matth. VII: 21 en 24 hebben ontleend. Zoo vinden wij verder een herhaling van Jezus' geboden, Jac. II: 8: „Gij zult uw naaste liefhebben als u zelven," vs 13: „Weest barmhartig;" Jac. IV: 11: „Spreekt geen kwaad van elkander." Jac. V: 12: „Zweert niet, maar uw ja zij ja, en uw neen neen." 1 Petr. I: 22: „Hebt elkander van harte vurig lief," verg. III: 8 en IV: 8; III: 9: „Vergeldt geen kwaad met kwaad;" V: 8: „Weest nuchter, waakt." 1 Joh. IV: 21: „En dit gebod hebben wij van hem, dat, wie God lief heeft, ook zijnen broeder liefhebbe;" 2 Joh. 5: „En

nu bid ik u, Curia! niet als schreef ik u een nieuw gebod, maar hetgeen wij van den beginne hebben gehad, dat wij elkander liefhebben."

Het is ons dus gebleken, dat Jezus ook buiten de Bergrede geboden geeft, zoodat hij, wanneer hij spreekt van de uitbreiding van zijn rijk, kan zeggen: "Maakt allen tot mijne leerlingen, hen leerende onderhouden, wat ik u geboden heb." Wij hebben gezien in de Handelingen en brieven, dat de discipelen dien last hebben volbracht. Wij zullen thans nagaan, of Jezus ook buiten de Bergrede een voor de opvoeding zijner leerlingen zeker niet minder gewichtige zaak aan zijne geboden toevoegt.

f. *Jezus Christus de Wetverklaarder.*

Dikwijls geeft Jezus, zoo als wij hebben opgemerkt, dat hij in de Bergrede doet, eene verklaring van zijne geboden, blijkbaar om de oogen zijner leerlingen voor de waarheid te openen en hen tot zelfstandigheid te brengen. Zoo vinden wij in het vervolg van Mattheus, als Jezus de zijnen wil leeren, dat men, ook al kost het groote opoffering, de zonden moet bestrijden, Matth. XVIII: 8, eerst zijn gebod: "Indien nu uwe hand of uw voet u ergert, houw hem af en werp hem van u," en dan, om de zijnen te doen inzien, dat dit werkelijk goed is, de verklaring er bij: "Het is u beter, kreupel of verminkt tot het leven in te gaan, dan twee handen of twee voeten te hebben en geworpen te worden in het eeuwige vuur." Zoo is het ook vs. 9. Het gebod der vergevingsgezindheid Matth. XVIII: 22 wordt voorts verklaard in de gelijkenis van den onbarmhartigen dienstknecht, vs. 23—35. Wij vinden daarin uitgewerkt, wat in een enkel vers in de Bergrede voorkomt, h. VI: 15: "Maar indien gij den menschen hunne overtredingen niet vergeeft, zal ook uw Vader uwe overtredingen

niet vergeven." Het gebod tegen de echtscheiding Matth. XIX: 6b, wordt verklaard in het volgende gesprek met de Pharizeeën vs. 7 en 8. En het gebod: „Waakt en bidt, opdat gij niet in verzoeking komt," Matth. XXVI: 41, door de woorden: „De geest is gewillig, maar het vleesch is zwak." Ook vestigen wij nog de aandacht op Matth. IX: 15 waar hij, zijne afkeuring van het vasten om vertooning te maken, in de Bergrede h. VI: 16 uitgesproken, nader toelicht. Wanneer innerlijke behoefte er toe dringt, dan alleen heeft het vasten eenige waarde.

Hetzelfde merken wij op bij Lucas, bij wien o.a. h. XII na het gebod in vs. 22, eene verklaring volgt vs. 23—28, waarin Jezus door puntige vragen en door aanschouwelijke voorbeelden als een wijsgeerig paedagoog zijne toehoorders zoo tracht te ontwikkelen, dat zij het gegeven gebod in zich op kunnen nemen, opdat het niet worde voor hen, wat de geboden van Mozes voor de Joden waren geweest, wetten, die blinde gehoorzaamheid vorderden, zonder dat geest en gemoed beseften, waarom zij waren gegeven en wat zij eigenlijk bedoelden.

Jezus weet zijne geboden en zijn geheel onderwijs zoo te verklaren en op te helderen, dat er omtrent de bedoeling geen twijfel meer kan bestaan. Treffend komt dit uit in het verhaal van den wetgeleerde, die tot Jezus de vraag richtte: „Meester! wat doende zal ik het eeuwige leven beërven?" Luc. X: 25 v.v. Deze vraag deed verwachten, dat Jezus eenvoudig een gebod zou geven. Maar neen, hij laat den wetgeleerde zelven antwoorden, om hem zoodoende zelf tot het bewustzijn te brengen van hetgeen hij reeds wist, en van hetgeen hem nog ontbrak. „Wat staat er in de wet geschreven? hoe leest gij daar?" Het antwoord van den wetgeleerde, die nu de twee hoofdgeboden van de wet noemde, pleitte voor zijn godsdienstige ontwikkeling.

Jezus zeide dan ook tot hem: „Gij hebt recht geantwoord; doe dat, en gij zult leven." Maar nu blijkt het in vs. 29, hoe weinig de wetgeleerde den diepen zin en de veel omvattende bedoeling van die geboden begreep. Doch hij, zich zelven willende rechtvaardigen, zeide tot Jezus: „En wie is mijn naaste?" Zoo heeft de goede Meester hem dan overtuigd, hoe weinig weerklank die geboden vonden in zijn hart. En ons wordt het hier meer dan ergens anders duidelijk, hoe noodig het was, dat de Heer niet alleen als wetgever, maar ook als wetverklaarder optrad. De wijze, waarop Jezus nu de bedoeling en de vervulling dier geboden in het licht stelt, doet ons weder de hoogste wijsheid in hem bewonderen. In de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan, wordt het levendig voor oogen gesteld, tot wien het gebod der liefde zich uitstrekt. En als Jezus ten slotte vraagt: „Wie dan van deze drie dunkt u de naaste te zijn van hem, die onder de roovers gevallen was?" antwoordt de wetgeleerde: „Die barmhartigheid aan hem gedaan heeft." Hij had Jezus begrepen: nu kon hij de hoofdgeboden der wet in zich opnemen, wat vroeger voor hem in de boeken van Mozes stond opgeteekend, was nu door Jezus in zijn eigen hart gegrift.

Meermalen gaat Jezus vragender wijze in zijn onderricht te werk, opdat zijne leerlingen zelven in hun eigen geest de verklaring mochten vinden van de geboden, die hij geeft. Zoo vraagt hij in de Bergrede na zijn gebod: „Zijt niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten en wat gij drinken zult, noch voor uw lichaam, waarmede gij u kleeden zult." „Is niet het leven meer dan het voedsel, en het lichaam dan het kleed?" Matth. VI: 25, verg. vs. 26—31. En Matth. XII: 9—13 brengt Jezus ook door een vraag de Pharizeën tot het bewustzijn, al willen zij dit ook niet erkennen, dat het nimmer de

bedoeling van de sabbatswet kon wezen, ter inachtneming der voorgeschrevene rust, een goede daad na te laten. „Welk mensch zal er onder u zijn, die één schaap heeft en als dit op den sabbat in een kuil mocht vallen, het niet zal grijpen en er uithalen?" Waar hij aan toe voegt: „Het is dus geoorloofd op den sabbat wél te doen." Dit woord nu wordt bevestigd, ja als ware het belichaamd door de genezing, welke Jezus dadelijk daarop verricht. Ook hierin openbaarde hij zijne groote wijsheid; hij wist in zijn onderwijs door een enkele daad meer invloed te kunnen uitoefenen dan door vele woorden.

Wanneer Jezus zijne volgelingen tot waakzaamheid op zedelijk-godsdienstig gebied aanspoort, opdat de dood hen niet onvoorbereid mocht komen overvallen, Lc. XII: 35, kiest hij vs. 36 v.v. een voorbeeld uit het dagelijksch leven van zijn tijd — hen vergelijkende bij menschen, welke op hunnen heer wachten, die van een bruiloft zal terugkomen, — ter verklaring en bevestiging zijner vermaning.

Zoo weet Jezus overal de geschiktste middelen te kiezen, om zijn onderwijs in het geheugen te prenten en in het hart te doen bewaren. Wie denkt niet aan de vele schoone gelijkenissen, van welke wij hier slechts op enkele konden wijzen? Ook bij Marcus ontbreekt het daaraan niet. Men herinnere zich slechts die van de dienstknechten, wier meester onverwacht van een reis zou terugkeeren, zoodat zij altijd moesten waken, — welke gelijkenis Jezus gaf ter verklaring van zijn gebod: „Ziet toe, waakt en bidt!" Marc. XIII: 33—37.

Eindelijk, ook in verschillende handelingen geeft Jezus niet zelden eene verklaring zijner geboden of eene ontwikkeling van de beginselen, die daaraan ten grondslag liggen. Enkele voorbeelden mogen dit in het licht stellen. Het is bekend, hoe dikwijls Jezus zijne discipelen tot nederigheid van zin opwekt;

als nu eenige van hen tot hem kwamen met de vraag, „Wie is toch de meeste in het koninkrijk der hemelen?" Matth. XVIII: 1 v.v. riep hij een kind tot zich en stelde het in hun midden. Zoo gaf hij op een symbolische wijze zijne bedoeling te kennen. Nu kon hij verzekerd zijn, dat zijn gebod: „Indien gij het koninkrijk der hemelen wilt ingaan, wordt als de kinderen, eenvoudig en nederig van harte," in het geheugen en zoo mogelijk ook in het gemoed zijner toehoorders zou worden overgebracht. Verg. Marc. IX: 33—37. Luc. IX: 46—48.

Eene handeling van volkomen denzelfden aard vinden wij door Johannes opgeteekend, h. XIII: 2—12. Jezus doet een werk, hetwelk gewoonlijk door slaven werd verricht. Dit wekte natuurlijk bevreemding op bij de apostelen. „Heer! wascht gij mij de voeten?" vraagt Petrus. Maar Jezus gaat met zijn werk voort, en als hij geëinigd heeft, vraagt hij: „Begrijpt gij, wat ik u gedaan heb?" En daarna verklaart hij zijne bedoeling, vs. 13—17; hij wilde, dat zijne discipelen door die aanschouwelijke voorstelling, diep doordrongen zouden worden van de waarde en den omvang van zijn gebod, „doet elkander gelijk ik u gedaan heb;" die zelfverloochende liefde jegens den naaste, welke de Joden niet kenden, die liefde, welke hem bezielde, moest ook in hen wonen. „Een nieuw gebod geef ik u, dat gij elkander liefhebt; dat gelijk ik u heb liefgehad, gij ook elkander liefhebt," vs. 34. Dit gebod behoefde na de voetwassching geen verdere verklaring. En de opvolging er van zou niet wezen het stipt gehoorzamen aan een gegeven bevel, maar de voldoening aan de innigste behoefte des harten voor hem, die den grooten Meester, den leidsman tot den Vader, waarlijk liefheeft en vereert. Daar is het Jezus immers om te doen, hij wil geen slaafsche onderwerping

aan een nieuwe wet, geest en leven, ja een nieuw leven wil hij wekken.

Tot eigen overtuiging en zelfstandigheid wil hij zijne volgelingen opleiden, maar een zelfstandigheid, die haar steun vindt in hem. „Ik heet u niet meer dienstknechten, maar ik noem u vrienden," Joh. XV: 15. In deze woorden drukt Jezus duidelijk uit, wat overal, gelijk wij zagen, zijne bedoeling bleek te zijn: geboden te geven, ten einde beginselen te wekken, en geboden te verklaren, opdat die beginselen weerklank mochten vinden in 's menschen gemoed. Zoo wordt bevestigd, wat de Bergrede reeds deed vermoeden: Jezus geeft geboden, maar slechts om tot iets hoogers over te gaan. Lezen wij daar, dat hij niet was gekomen, om de wet te ontbinden, het liet zich toch ook reeds aanzien, dat zij niet op dezelfde wijze kon blijven bestaan; in 's menschen hart moest zij worden overgebracht; zoo eerst kon zij waarlijk worden vervuld, en daartoe was Jezus gekomen. Dat heeft hij in zijn onderwijs, op allerlei wijzen getoond.

Als wij op dit eigenaardig karakter zijner methode, waarvan ik enkele proeven heb gegeven, letten, dan weten wij niet, wat het meest te bewonderen, zijne zeldzame oorspronkelijkheid of zijne diepe paedagogische wijsheid.

De uitgebreidheid van mijn onderwerp gedoogt niet dat ik hier langer stil sta bij deze hoogst merkwaardige zijde van Jezus' karakter en leerwijze. Ik acht het voldoende te hebben aangewezen, dat zij in de vier Evangeliën even als in de Bergrede aan 't licht komt. Verder verwijs ik naar de uitgebreide verhandeling hierover van H. N. La Clé, *Dissertatio Theologica de Jesu Christi instituendi methodo hominum ingenia excolente*, *Gron.* 1835 [1]).

---

[1]) Ook is hierop gewezen door L. G. Pareau, *Initia institutionis*

g. *Jezus Christus de Rechter.*

Jezus in de Bergrede optredende als koning, niet slechts van een aardsch rijk, zoo als de Joden dat van den hun beloofden Messias verwachtten, maar van een geestelijk koninkrijk, dat zijn burgers evenzeer in den hemel als op aarde telt, doet zich tevens voor als rechter in dat rijk, vooral met het oog op dien dag, wanneer de mensch de aarde verlatende, het hemelsche loon, dat is het voortdurende burgerschap van het koninkrijk der hemelen, al of niet zal worden waardig gekeurd. Doorgaans in beeldspraak vinden wij die voorstelling in het vervolg van Mattheus en in de overige schriften terug.

Zoo zegt Jezus in een gelijkenis, over zijne ware en onwaardige volgelingen sprekende, Matth. XIII: 24—30, verg. vs. 36—43, dat zij op aarde zullen vermengd blijven, maar dat hij ten dage des gerichts, „in den oogsttijd," het onkruid van de tarwe zal afscheiden, en dan alleen de echte burgers in het koninkrijk zullen blijven. Ook in de gelijkenissen van de wijze en dwaze maagden en in die van de talenten is het Jezus, die vergeleken wordt met den bruidegom, welke de dwaze maagden afwijst met de woorden: „Voorwaar ik zeg u, ik ken u niet;" en met den meester, die den getrouwen dienstknecht toeroept: „Ga in tot de vreugde uws heeren!" en den luien in de duisternis doet werpen, waar geween en tandengeknars hem wacht, Matth. XXV: 1—13 en 14—30.

Wij hebben nog te letten op Matth. XXIV, waar Jezus over de verwoesting van Jeruzalem spreekt, vs. 30: „En alsdan

---

Christianae moralis, bl. 14—22, verg. bl. 143—158; P. Hofstede de Groot. *Institutio Theologiae naturalis*, 4e uitg. bl. 43—45; en W. Muurling, *Practische Godgeleerdheid*, 2e uitg. bl. 214—216.

zullen al de geslachten der aarde weeklagen, en zij zullen den Zoon des menschen zien, komende op de wolken des hemels, met groote kracht en heerlijkheid." Dit beteekent, het zien komen van Jezus ten gerichte. Volgens BAUR, *Neut. Theol.* bl. 107, 108, zouden die woorden niet door Jezus zijn gesproken, of Jezus zou zich hebben bedrogen, immers die voorspelling zal niet vervuld zijn. Dit bezwaar wordt, dunkt mij, opgelost, als men bedenkt, vooreerst, dat de Heer zijn komst bedoelde door middel van zijne kerk, van het koninkrijk der hemelen, hetwelk zich eerst na Jeruzalems verwoesting geheel kon ontwikkelen en uitbreiden, en in de tweede plaats, dat er daardoor over de Joden, die Jezus hadden verworpen, een oordeel zou worden uitgesproken. Dat dit werkelijk gebeurd is, behoeft geen betoog. Waarom Jezus zich dan niet duidelijker heeft uitgedrukt? De reden ligt voor de hand: wat nu voor ons duidelijk zou zijn, kon het toen voor Jezus' toehoorders niet zijn. Zij zouden hem niet hebben begrepen.

Nog duidelijker spreekt Jezus als rechter, Matth. XXV: 31—46. Misschien denkt men aan de behandeling van deze plaats door T. COLANI, *Jésus-Christ et les croyances messianiques de son temps*, 1864, bl. 210 v.v. Hij stelt zich voor, dat de oorspronkelijke woorden van Jezus hier niet goed zijn weêrgegeven. In plaats van, „de Zoon des menschen," vs. 31, zou Jezus' hebben gezegd, „de koning;" en in plaats van „gezegenden mijns Vaders," alleen „gezegenden." Met den koning zou Jezus hier God bedoelen, en dezen dan als rechter voorstellen. „En rétablissant à ces deux endroits la leçon que je suppose être primitive, toutes les difficultés s'évanouissent." Een groot bezwaar heb ik tegen de tekstverandering van COLANI in te brengen. Zij is hoogst willekeurig en de onderstelling, dat Jezus van God zou hebben gezegd, al ware het dan ook

in beeldspraak, dat Hij hongerig, dorstig, vreemdeling, naakt, ziek en gevangen is geweest, en dat Hij de menschen zijne broeders heeft genoemd, vs. 35—45 laat zich niet rechtvaardigen, ja is, kort en goed, eene ongerijmdheid.

Heeft Jezus, in de Bergrede als Messias optredende, achtereenvolgens op de drie waardigheden van koning, wetgever en rechter gewezen, welke in den Messias vereenigd moesten zijn, en die door hem derhalve werden bekleed, al was het ook op een andere wijze dan de Joden het verwachtten; ook aan het einde van zijn openbaar onderwijs en prediking, kort voor het aanbreken van zijn lijden, vestigt Jezus derhalve nog het oog op het gericht, waarbij de Zoon des menschen de waardige volgelingen aan zijn rechterhand, de onwaardigen ter linkerzijde zal stellen [1]). Eindelijk moet nog worden gelet op Matth. XXVI: 64: „Jezus zeide: van nu aan zult gij den Zoon des menschen zien, gezeten ter rechterzijde der Almacht en komende op de wolken des hemels" [2]); en op Matth. X: 32: „Ieder dan, die mij belijdt voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen Vader in de hemelen. Maar wie mij verloochent voor de menschen, dien zal ik ook verloochenen voor mijnen Vader in de hemelen."

Even als bij Mattheus is ook bij Lucas in verschillende beelden sprake van een gericht door Jezus te houden. Als

---

[1]) Stier, l.l. bl. 285: „Man vergleiche den Fortschritt alles Predigens und Lehrens des Herrn nach den Evangelisten mit dem Fortschritte der Bergpredigt, und man wird im Grossen den hier präformirten Gang wiederfinden. Das G e r i c h t, das Draussenbleiben und Abweisen wird gedrohet in allen Schlussgleichnissen an die Jünger, die wir kennen, in der letzten Rede ans Volk, Matth. XXV, wie das Neue Testament in der Apocalypse damit abschliesst."

[2]) Verg. Ps. XVIII, en de verklaring van deze uitdrukking in *Waarheid in Liefde*, 1839, III.

Jezus zijne volgelingen vergelijkt bij menschen, die op hun heer wachten, Luc. XII: 37, zegt hij: „Zalig die dienstknechten, welke de heer, als hij komt, wakende zal vinden!" en vs. 40: „Weest ook gij dan gereed! want ter ure, dat gij 't niet meent, komt de Zoon des menschen," verg. vs. 41—48. Wanneer door Jezus Luc. XXI: 20—36 de verwoesting van Jeruzalem wordt aangekondigd, zegt hij: „Alsdan zullen zij den Zoon des menschen, zien, komende in eene wolk, met groote kracht en heerlijkheid;" en vs. 27: „Waakt dan ten allen tijde en bidt, dat gij waardig geacht moogt worden, al deze dingen, die geschieden zullen, te ontkomen en voor den Zoon des menschen te bestaan!" Ook deze plaats doet aan een gericht denken, maar aan een, dat nog op aarde zal worden gehouden, aan eene scheiding, *κρίσις*, waarvan Jezus bij Johannes dikwerf spreekt, tusschen hen, die hem aannemen en getrouw blijven als hun Heiland, en die, welke hem verwerpen. Dit zou juist bij Jeruzalems verwoesting helder in 't licht komen. De gelijkenis van de talenten vinden wij Luc. XIX: 12—27; die van de dwaze maagden komt bij hem niet voor, en geen van beiden bij Marcus; bij dezen Evangelist treffen wij slechts eene plaats aan, waar Jezus zich, ook weder in figuurlijke taal als rechter voorstelt, Marc. XIII, op de wijze van Luc. XXI: 20—36; bij en na de verwoesting van Jeruzalem zal men „den Zoon des menschen zien, komende in wolken met groote kracht en heerlijkheid. En alsdan zal hij de engelen uitzenden, en zijne uitverkorenen bijéén vergaderen uit de vier windstreken, van het uiteinde der aarde tot het uiteinde des hemels," vs. 26 en 27.

Eerst bij Johannes vinden wij eene voorstelling van Jezus als rechter, die, minder met de joodsche verwachting van den Messias overeenkomende en ontdaan van de sterke beeldspraak,

waarin Jezus zich aan de bestaande voorstelling der Joden aansluit, ons westerlingen misschien beter de bedoeling des Heeren leert verstaan. Maar naar den aard van ons onderzoek komt de beschouwing daarvan hier minder te pas; de vraag is niet, hoe wij er over denken; neen, wij hadden alleen in de Bergrede op te merken, dat Jezus als rechter optreedt, en moeten nu nagaan, of Jezus ook in de overige schriften als zoodanig zich voordoet en wordt voorgesteld, op welke wijze dit dan ook zij.

Wij vestigen dan in de eerste plaats de aandacht op Joh. V: 22, waar Jezus zegt: „Ja, ook oordeelt de Vader niemand, maar heeft geheel het oordeel aan den Zoon gegeven," [1]) en vs. 24: „Voorwaar, voorwaar ik zeg u, wie mijn woord hoort en mijnen Zender gelooft, heeft het eeuwige leven en komt in geen oordeel, maar is uit den dood tot het leven overgegaan," en vs. 27: „De Vader heeft hem (den Zoon) macht gegeven, om ook gericht te houden, omdat hij eens menschen zoon is." Eerst gesproken hebbende van de *κρίσις*, welke hij onder de op aarde levenden bewerkt, wijst Jezus nu op die ure, vs. 28, „waarin allen, die in de graven zijn, zijne stem zullen hooren; en die het goede gedaan hebben, zullen uitgaan tot opstanding ten leven, en die het kwade gedaan hebben, tot opstanding ten oordeel." Elders Joh. XII: 48 noemt Jezus het woord door hem gesproken den rechter der menschen: „Wie mij verwerpt en mijne woorden niet aanneemt, heeft zijn rechter; het woord, dat ik gesproken heb, dat zal hem oordeelen ten laatsten dage."

In het boek der Handelingen wordt Jezus h. X: 42 door

---

[1]) Verg. Joh. II: 17—19, III: 19—21, IX: 39.

Petrus „de door God verordende rechter van levenden en dooden" genoemd. Ook Paulus spreekt het in dat boek uit, h. XVII: 31, „dat God een dag gesteld heeft, waarop Hij den aardbodem rechtvaardig zal oordeelen door een man, dien Hij daartoe verordend heeft.

Even zoo is het in zijne brieven. Wij lezen 1 Cor. IV: 3, 4, 5: „Doch het is voor mij het minste, dat ik door u geoordeeld worde, of door een menschelijk gericht; ja ook mij zelven oordeel ik niet, maar die mij oordeelt, is de Heer. Zoo oordeelt dan niets vóór den tijd, totdat de Heer komt, die ook hetgeen in de duisternis verborgen is, aan het licht brengen en de raadslagen der harten openbaren zal; en dan zal aan een iegelijk zijn lof geworden van God." 2 Cor. V: 10: „Want wij allen moeten geopenbaard worden voor den rechterstoel van Christus." Col. III: 24: „Daar gij weet, dat gij van den Heer de vergelding der erfenis ontvangen zult." Aan Jezus is dus ook volgens Paulus het oordeel opgedragen, en wel door God den hoogsten Rechter. Zoo spreekt hij Rom. II vs. 5 en 6 van „het rechtvaardig oordeel Gods, die een iegelijk vergelden zal naar zijne werken," en zegt dan (even als Hand. XVII: 31) vs. 16, dat „God het verborgene der menschen zal oordeelen door Jezus Christus." Zoo is het niet in strijd met de eerstgenoemde plaatsen, als hij zegt Rom. XIV: 10: „Wij allen toch zullen gesteld worden voor den rechterstoel Gods," en vs. 12: „Zoo zal dan elk onzer voor zich zelven rekenschap geven aan God," verg. Rom. II: 2 en 3.

In den brief aan de Hebreën wordt wel van een gericht gesproken, b. v. X: 27: „Voor zooveel het den menschen gezet is éénmaal te sterven, en er daarna een oordeel is;" maar wordt Jezus nergens als rechter voorgesteld. „Het woord Gods"

wordt IV: 12 „een rechter van de gedachten en gezindheden des harten" en God, XII: 23 „de rechter van allen" genoemd. Zoo worden X: 30, de woorden van Ps. CXXXV: 4 aangehaald: „De Heer zal zijn volk oordeelen;" en daar bijgevoegd, vs. 31: „Vreeselijk is het te vallen in de handen des levenden Gods." Ook XIII: 4 wordt gezegd, dat God zal oordeelen. Toch zou men vrij zeker kunnen aannemen, dat ook de schrijver van dezen brief Christus als rechter beschouwde, door wien God zal oordeelen en vonnissen, omdat hij hem overal voorstelt als den middelaar, door wien God alles doet en werkt [1]). Jacobus beschouwt God als Rechter, h. IV: 12: „Een is de Wetgever en Rechter, die behouden en verderven kan." Dat God hier bedoeld is, blijkt uit het voorgaande en volgende, waar van Jezus geen sprake is. Maar h. V: 9: „Zie de Rechter staat voor de deur" wordt door hem aan Christus gedacht, verg. vs. 8.

1 Petr. I: 17 wordt van God gezegd, „die zonder aanneming des persoons oordeelt naar een iegelijks werk;" en II: 23 van Jezus: „Als hij leed, dreigde hij niet, maar gaf het over aan Hem, die rechtvaardig oordeelt;" maar IV: 5 is het: „Doch zij zullen rekenschap geven aan hem, die gereed staat levenden en dooden te oordeelen," en hier wordt Jezus weder bedoeld, verg. I: 5. In den volgenden brief en in de brieven van Johannes komt Jezus niet als wereldrechter voor.

In het boek der Openbaring daarentegen wordt Jezus op verscheidene plaatsen weder voorgesteld als degene, die oordeelen, beloonen en straffen zal. „Wie overwint, die zal met witte kleederen bekleed worden, en ik zal zijnen naam niet uitwis-

---

[1]) Dit wordt aangewezen door T. Cannegieter, *Christologie volgens den brief aan de Hebreeën*, *Gron.* 1869, bl. 169, 170.

schen uit het boek des levens, en ik zal zijnen naam belijden voor mijnen Vader en voor zijne engelen," III: 5; zie ook II: 7, 10, 17, III: 12, 21 enz.

h. *Jezus Christus niet aan de andere menschen gelijk.*

Dat Jezus een geheel eigenaardige plaats onder de menschen inneemt, zich van allen door zijne betrekking tot hen en tot den hemelschen Vader, welke hij telkens opzettelijk in het licht stelt, onderscheidt [1]), hebben wij in de Bergrede opgemerkt; hij kent daarin zich zelven een eenige plaats toe [2]).

Wij hebben daar vooreerst aangestipt, dat Jezus nooit spreekt van onzen, maar altijd van uwen en mijnen Vader, dat dit niet toevallig zoo door Jezus is gezegd of door den Evangelist opgeteekend, blijkt uit het vervolg van Mattheus' Evangelie. Daar vinden wij het onderscheid telkens terug. Nergens zegt Jezus tot zijne toehoorders van God sprekende onze Vader. Zoo komt de uitdrukking uw Vader voor: Matth. VIII: 11, X: 20, 29, XVIII: 14, en XXIII: 9; mijn Vader: Matth. X: 32, 33, XI; 27, XII: 49, XV: 13, XVI: 17, XVIII: 10, 14, 19, 35, XX: 23, XXIV: 36, XXV: 34 en XXVI: 29, 53. Verder is het merkwaardig, dat Jezus zegt Matth. XXII: 31: „Hebt gij niet gelezen, hetgeen door God tot *u* gesproken is?" De woorden, die volgen, waren toch tot alle Joden gesproken [3]).

Zoo maakt Jezus dan werkelijk onderscheid tusschen zich

---

[1]) Verg. J. J. VAN OOSTERZEE, l.l. bl. 58—60.

[2]) RÉVILLE, l.l. bl. 66: „Jésus énonce en termes énergiques la conscience de sa position unique dans l'humanité."

[3]) Matth. XXIII: 31, 32 geldt hier niet.

zelven en de Joden; hij is niet hunner één [1]). Dat onderscheid komt nog helderder uit, wanneer wij Jezus hooren zeggen Matth. X: 37—39: „Wie vader of moeder liefheeft boven mij, is mijns niet waardig; en wie zoon of dochter liefheeft boven mij, is mijns niet waardig; en wie zijn kruis niet opneemt en mij volgt, is mijns niet waardig. Wie zijn leven vindt, zal het verliezen; en wie zijn leven verliest om mijnentwil, zal het vinden." Verg. Matth. V: 11. Die uitdrukking ἕνεκεν ἐμοῦ komt ook voor Matth. X: 18: „Ook voor landvoogden en koningen zult gij gebracht worden om mijnentwil." En XVI: 25: „Gij zult van allen gehaat zijn om mijnen naam," διὰ τὸ ὄνομά μου, verg. X: 22, en XXIV: 9. Zie ook XVIII: 20, εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, waar twee of drie vergaderd zijn tot mijnen naam, daar ben ik in hun midden." En

---

[1]) „Wat de Profeten aangaat: als deze in Jehova's naam spreken of Jehova laten spreken, is het van zelve, dat tot Israël wordt gehandeld over uwe Vaders (b. v. Ps. XCV: 9, Jez. XXXVIII: 5, XXXIX: 6, XLIII: 27, LI: 2, LVIII: 14, LXV: 7). Ook bezigen Mozes, Jozua en de Profeten vaak, in hun eigen naam, het Gij en U, Uw God, uw Heer; want zij spreken het volk aan. Maar dikwijls beschouwen zij zich ook, wat Jezus nooit doet, als leden des volks en spreken ze van onzen God, onze wet, onze vaderen. (Zie Ps. XXII: 2, XLIV: 2, LXXVIII: 3, 5, CVI: 6, 7, Jez. I: 10, XXXIII: 22, LXIII: 16, LXIV: 8, 9, 11, Jer. III: 24, 25, XIV: 20, 22, XVI: 19, enz.). — Met de Profeten komen de Apostelen overeen. Zij spreken mede tot hunne hoorders en lezers, en bezigen dan vaak Gij en U. Maar dikwijls ook stellen zij zich met hoorders en lezers op ééne lijn en wordt het wij, ons. Zij zeggen telkens „onzen God en Vader." Zij noemen Abraham onzen Vader (Hand. VII: 2, Rom. IV: 1, 12, Jac. II: 21). De voorouders van Israël zijn hun onze vaderen (Hand. III: 13, V: 30, VII: 12, 15, 19, 44, 45; terwijl Stephanus, juist als hij zich wil onderscheiden, mede zegt: „Uwe vaders" vs. 51, 52; verder XIII: 17, XV: 10, XXII: 14, XXVIII: 25 enz.). Zóó is het in elk opzicht; de Apostelen spreken zeer vaak communicatief met hunne hoorders en lezers, 't geen Jezus nooit doet." P. Hofstede de Groot, *J. C. volgens de uitspraken des N. V. aan de menschen niet gelijk, maar gelijkvormig*, *Gron.* 1864, bl. 21.

XIX: 29 ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου: „Al wie verlaten heeft huizen, of broeders, of zusters, of vader of moeder, of vrouw, of kinderen, of akkers om mijns naams wil, zal honderdvoud ontvangen en het eeuwige leven beërven." Verder letten wij op XII: 47—50: „Iemand zeide tot hem: Zie, uwe moeder en uwe broeders staan buiten en zoeken u te spreken. Maar hij antwoordde en zeide tot dengene, die hem dat zeide: Wie is mijne moeder, en wie zijn mijne broeders? En met zijne hand uitgestrekt over zijne leerlingen zeide hij: ziedaar mijne moeder en mijne broeders! Want wie den wil doet mijns Vaders in de hemelen, die is mijn broeder, en zuster, en moeder." Om zóó te kunnen spreken, moest Jezus zich wel hoog boven zijn geslacht verheven gevoelen en zich bewust zijn in eene bijzondere betrekking tot de menschen te staan. Jezus' eigen stadgenooten komen dan ook tot het vermoeden, dat hij, hoewel zij hem kenden als den zoon van Jozef en Maria, den broeder van mannen en vrouwen, die, door niets uitmuntende, onder hen woonden, een buitengewonen geest van God moest hebben ontvangen. Zij vragen: „Vanwaar heeft deze dit alles?" Ook zonder te gelooven moesten zij de merkwaardige eigenschappen, die Jezus van zijn volk onderscheidden, erkennen en daarom „ergerden zij zich, aan hem," Matth. XIII: 54—57. Voorts merken wij op, hoe Jezus zich zelven bedoelende verklaart Matth. XII: 6: „Ik zeg u, meer dan de tempel is hier!" vs. 41: „meer dan Jona is hier!" vs. 42: „meer dan Salomo is hier!" Dit moge in onze oogen zoo veel niet beteekenen, den Joden moest het eene lofspraak zijn, die zelfs de voortreffelijkste hunner zich niet zou durven toekennen. Nog iets, XXIV: 34: „De hemel en de aarde zullen voorbijgaan, maar mijne woorden zullen niet voorbijgaan." Kortheidshalve zullen wij eindelijk eenige plaatsen slechts opnoemen, die nog het onderscheid

tusschen Jezus en zijn volk doen uitkomen: h. XII: 31, 22, 36, 37, XVII: 17, 22, XXVIII: 20.

Hebben wij dan in het vervolg van Mattheus bevonden, dat Jezus, geheel op dezelfde wijze als in de Bergrede, zich zelven een afzonderlijke plaats onder de menschen toekent, dat hij zich nimmer met hen gelijk stelt, maar zich steeds verre verheft boven het geheele menschelijke geslacht: de drie overige Evangelisten doen ons hetzelfde opmerken. In denzelfden zin, waarin zij bij Mattheus voorkomt, vinden wij de uitdrukking, *ἕνεκεν ἐμοῦ* Marc. X: 29 en XIII: 9; *ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου* Luc. XXI: 12; *διὰ τὸ ὄνομά μου* Marc. XIII: 13, Luc. XXI: 17. Ook bij Lucas spreekt Jezus, om zijne bijzondere betrekking tot God te doen uitkomen, van „Mijn Vader;" h. II: 49, X: 22, XXII: 29, XXIV: 49, en bij Johannes h. II: 16, V: 17, 43, VI: 32, 65, VIII: 19, 28, 49, 54, X: 18, 25, 29, 32, 37; XIV: 2, 7, 12, 20, 21, 23, 28; XV: 1, 8, 10, 15, 24; XVI: 10; XX: 17.— Luc. VI: 36 zegt Jezus „uw Vader" en Joh. XX: 17: „Ik vaar op tot mijnen Vader en uwen Vader, en mijnen God uwen God." Verder merken wij ook bij Johannes op, dat Jezus zich niet in dezelfde betrekking als zijne tijdgenooten tot de wet en de voorvaders stelt. „Is er niet in uwe wet geschreven: Ik heb gezegd: Gij zijt goden?" vraagt Jezus aan de Joden Joh. X: 34; en: „Heeft Mozes U niet de wet gegeven?" „Mozes heeft U de besnijdenis gegeven" Joh. VII: 19 en 22. Waar men uit den mond der Joden hoort VI: 31: „Onze Vaderen hebben het manna gegeten in de woestijn," en men nu ook uit Jezus' mond ligtelijk zou verwachten: „Onze Vaders," zegt hij, VI: 49, 58 tweemalen: „Uwe Vaders hebben het manna gegeten." Desgelijks zegt Jezus VIII: 56, waar zich de Joden op vader Abraham beroepen, niet: „Abraham onze vader,"

ofschoon de zamenhang het zou doen verwachten; maar: „Abraham, uw vader" [1]). Eindelijk bij Marcus h. X: 3 vraagt Jezus: „Wat heeft Mozes U geboden?"

Opmerking verdient ook nog, wat wij in de Bergrede reeds aanstipten, dat Jezus alle vermaningen en lessen, die hij geeft, nooit op zich zelven toepast, en zich helder bewust blijkt te zijn, op zedelijk gebied een eenige plaats in te nemen [2]). Zie b. v. Luc. XVIII: 1—5, Luc. XIX: 10, verg. Marc. II: 17. Verder Marc. III: 34, 35, IX: 19, X: 45b, XIII: 32, XIV: 21, Luc. X: 23, 24, XIX: 40—42, XXIII: 31, Joh. VIII: 29, 36, 46, XIII: 13, XV: 1—8, XVII: 20, 21. Men denke hierbij aan den nederigen zin, welken Jezus in anderen verlangt, zie b. v. Luc. XIV: 11, XVIII: 14b, terwijl hij van zich zelven zegt, aan de zijnen wijsheid, waarheid en deugd te zullen geven, Luc. XXI: 15, Joh. VIII: 31, 32, 36, XV: 4. Hij is het „licht der wereld," Joh. VIII: 12, IX: 5, XII: 46. In de drie eerste Evangeliën vinden wij dit verhevene gezegde van Jezus over zijn eigen persoon niet; maar wij zullen hierin geen strijd van voorstelling zien, als wij bedenken, dat Jezus in de Bergrede zelfs tot zijne leerlingen zegt: „Gij zijt het licht der wereld" h. V: 14.

Als we nu de overige geschriften nagaan, heeft Jezus daarin dezelfde plaats behouden, welke hij zich zelf volgens de vier Evangelisten toekende. Zoo is hij voor Paulus, gelijk prof. HOFSTEDE DE GROOT, l.l. bl. 52 schrijft, „de tweede Adam, van wien, gelijk van den eersten, eene wereldorde uitgaat; maar gelijk van dezen eene wereldorde aanvangt van zonde en

1) „Waar men uit enz." woorden van P. HOFSTEDE DE GROOT, *Waarheid in Liefde*, 1864, bl. 16.

2) Verg. J. J VAN OOSTERZEE, l.l. bl. 59.

dood, zoo begint van Christus er eene van heiligheid en leven." Zie Rom. V: 12—21, 1 Cor. XV: 21, 22, 45—49. „Immers Jezus Christus is zelf zonder eenige zonde, maar als zondaar behandeld om ons te heiligen." Zie 2 Cor. V: 21, verg. Rom. VIII: 3. „Hij is het leven, het leven voor ons, hij, niet meer als Adam eene levende ziel, maar een levende en levendmakende geest. In hem toch zijn alle schatten van Gods wijsheid en kennis verborgen." Zie eindelijk Col. III: 4, 1 Cor. XV: 45 en Col. II: 3, verg. 1 Cor. I: 30, Eph. I: 8. Men behoeft de aangehaalde plaatsen maar te lezen, om overtuigd te worden, dat Paulus inderdaad aan Jezus een geheel eenige grootheid op zedelijk-godsdienstig gebied toekende [1]). Voorts hebben wij slechts te denken aan 1 Cor. XI: 1: „Weest navolgers van mij *even als ik het van Christus ben;*" Eph. V: 2: „Wandelt in liefde, *even als Christus ons heeft liefgehad;*" en aan Eph. II: 10: „Wij zijn in *Christus Jezus* geschapen tot goede werken."

Een en ander komt des te sterker uit, wanneer wij er op letten, hoe Paulus o. a. Rom. VII zijne eigene zwakheid op zedelijk gebied in het licht stelt, en in het algemeen het onderscheid opmerken tusschen de wijze, waarop hij leert en vermaant, en die, waarop Jezus tot het streven, naar de volmaaktheid des Vaders opwekt. Hij en de overige briefschrijvers doen wel uitkomen, „dat zij de leeraars zijn en anderen de leerlin-

---

[1]) Dr. Réville, l.l. bl. 80: „Jésus ne s'adjuge pas à lui-même la place absorbante, exclusive, que Paul lui assigne dans l'oeuvre du salut." Ik geloof, dat deze opmerking wederlegd wordt, zelfs wanneer men Jezus maar in de Bergrede tot zijn recht laat komen; ik verwijs hier dus naar mijn eerste deel. Bovendien spreekt Réville zich zelven eenigszins tegen, als wij ons de woorden herinneren in de aanteekening op bl. 95 aangehaald.

gen: maar 't is verre van hen, een onderscheid, als dat, 't welk Jezus tusschen zich en hen maakte, te onderstellen tusschen zich en hunne leerlingen. Vermanen zij deze laatsten tot geloof, tot liefde, tot berouw over de zonden, 't is gedurig wij. Ja ook zondaren verklaren zij zich met al de overige menschen" [1]).

Dezelfde voorstelling vinden wij in den brief aan de Hebreën. Ik behoef slechts te herinneren aan h. IV: 15: „Hij is in alles verzocht geweest, gelijk wij, doch zonder zonde." V: 9: „Hij is, volmaakt geworden, voor allen, die hem gehoorzamen, een oorzaak geworden van eeuwige zaligheid." VII: 28: „Tegenover de hoogepriesters, die zwakheid hebben, staat een Zoon, die tot in eeuwigheid volmaakt is geworden." IX: 14: Christus heeft zich zelven onbesmet Gode geofferd." Eindelijk nog I: 3, waar Jezus wordt genoemd „het afschijnsel van Gods heerlijkheid en het afdruksel van zijn wezen."

Zoo vinden wij in den eersten brief van Petrus, h. III: 18: „Want ook Christus heeft éénmaal wegens zonden geleden, een rechtvaardige voor onrechtvaardigen, opdat hij u tot God zou brengen;" en II: 21, 22: „Dewijl ook Christus voor u geleden heeft, u een voorbeeld nalatende, opdat gij zijne voetstappen volgen zoudt. Hij heeft geen zonde gedaan, en er is geen bedrog in zijnen mond gevonden."

Niet anders is het in de brieven van Johannes, h. II: 1, 2: „Indien iemand zondigt, wij hebben een voorspraak bij den Vader Jezus Christus, den rechtvaardige; en hij is een verzoening voor onze zonden, en niet alleen voor de onze, maar ook voor de geheele wereld." In deze verzen vinden wij de scherpste tegenstelling tusschen Jezus den zondelooze en alle menschen als zondaars. Dat komt nog sterker uit, als wij lezen

[1]) P. Hofstede de Groot, l.l. bl. 21, 22.

h. I: 8: „Indien wij zeggen, dat wij geen zonde hebben, dan misleiden wij ons zelven, en de waarheid is niet in ons;" verg. vs. 9 en 10, en bij Jacobus h. III: 2: „Allen struikelen wij veel."

Ik zou nog op vele andere plaatsen kunnen wijzen, maar het is, dunkt mij, voldoende aangewezen, dat Jezus overal in het N. T., even als in de Bergrede, eene afzonderlijke plaats onder de menschen inneemt, m. a. w. nergens met andere menschen wordt gelijk gesteld. „Het is er intusschen ver van verwijderd," zoo als door J. J. VAN OOSTERZEE, l.l. bl. 58, 59 wordt opgemerkt, „dat hij, die zich alzoo van alle elken mensch onderscheid, zich enkel in schijn met de menschen vereenigd zou voelen. Integendeel legt hij hoorbaren nadruk op het feit zijner waarachtige menschheid. Slechts op één punt voelt en toont hij zich als mensch onderscheiden van andere menschen. Hij de nederige, kent zich zelven nergens eenige onvolkomenheid toe. Integendeel enz." Wij hebben dit boven reeds aangetoond.

Het onderscheid tusschen Jezus als mensch en andere menschen, dat in de Bergrede reeds uitkwam, hebben wij dus elders teruggevonden. Zoo zullen wij thans nagaan, of Jezus als de Zoon van God van zijne ware volgelingen, die zonen Gods worden genoemd, ook elders wordt onderscheiden.

i. *Jezus Christus de Zoon van God.*

Wij zijn nu genaderd tot de bespreking van het laatste der punten, waarbij wij in de Bergrede hebben stilgestaan. Was het soms reeds niet gemakkelijk, ze allen duidelijk te onderscheiden, de grenzen tusschen dit en het voorgaande zijn zeer moeilijk te trekken. Veel zouden wij onder hetzelfde opschrift kunnen rangschikken; maar het gaat hiermede even als met elke

andere persoonsbeschouwing; dezelfde persoon doet zich op onderscheidene wijzen kennen, verschillende eigenschappen worden in hem opgemerkt, doch deze hangen nauwer samen, naarmate de persoonlijkheid grooter is. Vandaar dat het zoo moeilijk is te spreken over de afzonderlijke eigenschappen van God, en dat dit ook niet zonder groote bezwaren van Jezus kan worden gedaan. Toch is het ter rechte waardeering van zijn persoon noodzakelijk, en, even als in de Bergrede, vinden wij ook in het overige N. T. de gegevens daartoe.

Aan de andere menschen is Jezus niet gelijk; dat heeft hij ons in de Bergrede reeds getoond, en in zijn verder leven, naar de mededeelingen der vier Evangelisten, door woorden en daden bevestigd. Ook de apostelen zijn daarvan overtuigd, gelijk de brieven ons toonden. Wat Jezus dan wél is, ook dit hebben wij in de Bergrede van hem zelven kunnen leeren; hij is de Zoon van God, boven alle menschen verheven, alleen beneden God staande. Wij hebben thans te onderzoeken, of die voorstelling ook in het vervolg van Mattheus' Evangelie en daarna in de overige schriften des N. T. wordt gevonden.

Ik zal hiertoe in de eerste plaats wijzen op het slot van Matth. XI, waar Jezus, na eene vreeselijke bestraffing van het ongeloovige Chórazim en Bethsaïda en na een verschrikkelijk verwijt tegen het trotsche Kapernaüm, waarin de goddelijke majesteit van zijn persoon zich kenschetst, openlijk zijne buitengewone verhouding tot den Vader en zijn eenige grootheid te kennen geeft, vs. 25, 30, vooral in deze woorden: „Alles is mij overgegeven door mijnen Vader en niemand kent den Zoon dan de Vader, en niemand kent den Vader dan de Zoon en wien de Zoon het wil openbaren." Zoo laat Jezus zich den naam Zoon Gods welgevallen Matth. XIV; 33, en al staat daar geen artikel bij, 't is toch de belijdenis van hen, die in Jezus een

eenige persoonlijkheid, die in hem den Christus erkenden [1]). Merkwaardiger is de belijdenis van Petrus Matth. XVI: 16. Nadat Jezus heeft gevraagd: „En gijlieden, wie zegt gij, dat ik ben?" antwoordt die apostel: „Gij zijt de Christus, de Zoon des levenden Gods." Zoo verhaalt Mattheus h. XVIII: 5, dat er een stem werd gehoord uit den hemel, die van Jezus getuigde: „Deze is mijn geliefde Zoon, in wien ik welbehagen heb, hoort naar hem." Eindelijk h. XXVI: 64 bevestigt Jezus openlijk de vraag van den Hoogepriester: „Ik bezweer u bij den levenden God, dat gij ons zegt, of gij de Christus, de Zoon Gods zijt" [2]) Het is derhalve duidelijk, dat Jezus zich ook in

---

[1]) Als Jezus gezegd wordt, de Zoon van God te zijn, dan geeft dit oorspronkelijk niets meer te kennen, dan dat hij de Christus is, de door de Joden verwachte Messias, aan wien naar den aard zijner waardigheid, die naam meer dan eenig ander koning van Israël, verg. Ps. LXXXIX: 28 en Ps. LXXXII: 6, toekomt. Maar even als Jezus het koningschap anders en veel hooger opvat, dan naar de verwachting der Joden het rijk van den Messias zijn zou, zoo krijgt ook door hem de benaming ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ een veel hooger beteekenis. Wordt Jezus in het N. T. gekend als stichter en bestuurder van het rijk, waarin alle menschen als zonen en dochteren van één God, door liefde gedrongen, naar de volmaaktheid des Vaders streven, dan is het onmogelijk, dat hij den naam Zoon Gods alleen zou hebben aangenomen als een titel, waarmede David en zelfs vreemde koningen in het O. T. worden vereerd. Neen, bij Jezus en bij hen die in hem gelooven, geeft bedoelde naam de eenige en innige betrekking te kennen, waarin hij tot God staat, eene betrekking, die hem voor menschen de zaligmaker, de weg, de waarheid en het leven doet zijn. Zoo is dan de belijdenis, dat Jezus is de Zoon van God, gelijk aan die, dat hij is de door God gezonden Heiland der wereld, dat hij is onze Heer en Meester, dat hij God als Vader openbaart, en dat wij door hem kinderen van dien Vader kunnen worden; verg. de aant. Eerste Deel, § 3 i. Als Jezus zich verdedigt, dat hij zich Gods Zoon noemde door de Pharizeën er op te wijzen, dat de schrift reeds vele menschen zoo noemde, dan pleit dit nog niet daarvoor, dat Jezus zich met dezen gelijk stelde. Zie Schleiermacher, *Leben Jesu*, bl. 258.

[2]) Mocht de hoogepriester daarmede hebben bedoeld, of Jezus de Messias was, zoo als door de Joden werd verwacht, Jezus vat het, gelijk

het vervolg van dit Evangelie boven de menschen stelt. Dit komt o.a. sterk uit h. XXIII: 8—10, waar Jezus aldus spreekt: "Één is uw voorganger, en gij zijt allen broeders;" "één is uw voorganger de Christus." Zoo stelt Jezus zich niet met de apostelen gelijk, die toch even als hij uitgaan met dezelfde prediking en dezelfde wondermacht, h. X: 40: "Die u ontvangt die ontvangt mij, en die mij ontvangt, ontvangt Hem, die mij gezonden heeft." Dus verlangt Jezus ook geloof. Hij getuigt h. VIII: 10 van een Heidensch hoofdman: "Zoo groot een geloof heb ik zelfs in Israël niet gevonden;" en h. XVIII: 6: "Maar wie een dezer kleinen die in mij gelooven, ergert, het ware hem goed enz." [1]) verg. h. X: 31, 32: "Ieder dan, die mij belijdt voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen Vader in de hemelen. Maar wie mij verloochent voor de menschen, dien zal ik ook verloochenen voor mijnen Vader in de hemelen." Ook het geloof aan zijn macht, om wonderen, als kenmerk zijner buitengewone persoonlijkheid en zending, te verrichten, wordt door Jezus verlangd, Matth. IX: 22: "Wees goedsmoeds, dochter! uw geloof heeft u behouden. En de vrouw was gezond van die ure af." Voorts vs. 28—30: "Gelooft gij, dat ik dit

---

uit zijne bevestiging blijkt, in dien zin op, waarin hij zelf zich den Christus, den Zoon Gods had genoemd.

[1]) „Geloof *aan* iemand schenkt men, zoo hij een waarheidsprekend mensch is; geloof *in* (dat is volkomen vertrouwen op, geheele overgave aan) komt anders op religieus gebied alleen voor in onze betrekking met God. Jezus kent dus iets als regtmatig aan zich toe, wat vóór hem alleen Gode is toegebragt, en na hem aan geen Apostel of Hervormer, maar alleen Gode en hem." P. Hofstede de Groot l.l. bl. 19; verg. P. H. d. G. in *Waarheid in Liefde*, 1842, I. bl. 69, 70.

Réville, l.l. bl. 65 zegt: „C'est la foi *de* Jésus et non la foi *en* Jésus qui sauve." Maar ik behoef dit woord niet te wederleggen, want ik lees, bl. 66: „Les malades qu'il guérissait devaient leur guérison à leur *foi en lui*. En bl. 79: „Pour Jésus, la foi est une confiance entière, une confiance d'enfant, en Dieu, ou bien en lui-même."

doen kan? Zij zeiden tot hem: Ja, Heer! Toen raakte hij hunne oogen aan en zeide: u geschiede naar uw geloof. En hunne oogen werden geopend." Jezus deed derhalve wonderen. "Gaat heen en bericht aan Johannes," zegt hij h. XI: 4, 5, "hetgeen gij hoort en ziet. Blinden worden ziende, en kreupelen wandelen; melaatschen worden gereinigd, en dooven hooren; dooden worden opgewekt, en armen hooren het Evangelie verkondigen." Ik acht het overbodig nog op plaatsen te wijzen, waarin feiten worden medegedeeld, welke die woorden bevestigen. Iedereen kent ze. Wij vinden dus hier, wat de Bergrede deed verwachten, en zien bevestigd, wat daar geschreven stond, dat anderen wonderen doen zouden door de kracht of op het gezag van Jezus, zie h. X: 1: "En hij riep zijne twaalf leerlingen tot zich, en gaf hun macht over onreine geesten, om ze uit te drijven en elke ziekte en elke kwaal te genezen." [1])

---

[1]) RÉVILLE l.l. zegt bl. 36: „Jésus ne trouvait ni dans son éducation, ni dans les croyances, ni dans la science de son temps, une raison quelconque de nier le miracle." Mij dunkt echter, dat Jezus — die ook volgens Dr. RÉVILLE zoo ver boven zijne tijdgenooten stond, dat hij van hem getuigt in zijn werk, *Manuel d'instruction religieuse*, bl. 214: „Dans l'univers à nous connu, le Christ est le point culminant de la Révélation. Qui l'a vu a vu Dieu" — wel degelijk reden zou hebben gehad, om het wonder te loochenen, als het wonder inderdaad, zoo als genoemde geleerde meent, nooit feitelijk is gebeurd. Nog meer verwondert mij, wat op de boven aangehaalde plaats volgt: „Et il est évident qu'il a cru posséder le pouvoir d'en faire, nous verrons bientôt à quelles conditions; je veux dire qu'il s'est consideré comme nanti de la faculté d'opérer des guérisons par la seule puissance de sa parole, en qualité d'envoyé divin." Maar als dit wordt erkend, hoe is het dan mogelijk, de wonderen, die van Jezus worden verhaald, als niet gebeurd te beschouwen? Zoo Jezus' overtuiging, wonderen te kunnen doen, met de werkelijkheid in strijd was, dan moet men toch toestemmen, dat hij in dit opzicht althans waanzinnig was. Wil Dr. RÉVILLE dit niet toegeven, dan moet hij erkennen, dat Jezus werkelijk wonderen heeft gedaan, en niet, waar hij dit onderwerp aanraakt, alléén op die plaatsen in het N. T. wijzen, waar Jezus, de omstandigheden in aanmerking nemende, weigert een teeken te doen, of het

Maar hoe ver ook boven de andere menschen verheven, Jezus staat beneden God; des Vaders verheerlijking is zijn doel, des Vaders volmaaktheid zijn ideaal; voor zich zelven moge hij navolging, liefde, geloof eischen, voor God alleen verlangt hij aanbidding. Dit is in de Bergrede door ons opgemerkt: wij vestigen thans daarop de aandacht in het vervolg van Mattheus' Evangelie. — Jezus wijst den jongeling, die het goed en deugdzaam zijn veel te licht telde, op de volmaaktheid des Vaders, h. XIX: 17; "Goed is er maar één;" of, zoo als Marcus schrijft h. X: 18: "Niemand is goed dan God alleen;" verg. Luc. XVIII: 19. Zoo is het opmerkelijk, hoe Jezus in Gethsemané zijn wil onderwerpt aan den wil van God. Kinderlijke afhankelijkheid van en gehoorzaamheid aan den hemelschen Vader kenmerken daar het vrome gemoed van den Zoon Gods: "Mijn Vader! indien het mogelijk is, laat dezen drinkbeker van mij voorbijgaan! Doch niet gelijk ik wil, maar gelijk gij wilt!" h. XXVI: 39. — Dat Jezus beneden God staat, dat ook hij van God den hoogsten rechter afhankelijk zijn zal, geeft hij duidelijk te kennen, als hij, h. XX: 23, tot de zonen van Zebedeüs zegt: "Het zitten aan mijne rechter- en aan mijne linkerzijde staat aan mij niet te geven, maar is voor hen,

onnoodige er van aantoont. — Ik kan niet nalaten hier ook nog te verwijzen naar bl. 56—58 van hetzelfde werkje van Dr. Réville. Daar wordt met groote ingenomenheid over Matth. XV: 21 v.v. en parall. en over Matth. VIII: 5 v.v., Lucas VII: 1 v.v. gesproken, waar het verhaal van de Kananeesche vrouw en dat van den hoofdman te Kapernaüm voorkomt, en ten slotte gezegd: „Aussi ces derniers enseignements ne laissent-ils prise à aucun doute." Hoe is het nu mogelijk, aan Jezus woorden toe te schrijven, die zoo nauw samenhangen met het doen van een wonder, en toch over het doen van wonderen door Jezus hier en elders te zwijgen? Hij, die bedoelde woorden voor oorspronkelijk houdt, moet noodzakelijk erkennen, dat Jezus werkelijk dingen heeft gedaan, die volgens de tot nu toe bekende natuurwetten niet kunnen worden verklaard, en welke wij daarom wonderen noemen.

wien het door mijnen Vader bereid is." Zoo weet ook God alleen den dag, waarop Jezus zal komen ten gerichte, Matth. XXIV: 36. Naar de redactie van Marcus, h. XIII: 32: „Doch van dien dag of die ure weet niemand, ook de engelen in den hemel niet, ook de Zoon niet, dan de Vader," stelt Jezus zich hierbij wel boven de engelen, maar toch beneden God. Eindelijk vestigen wij nog de aandacht op de gelijkenis Matth. XXI: 33—39, waarin Jezus sterk doet uitkomen, dat hij niet een gewone of buitengewone plaats innam in de rij van Israëls profeten, maar, als in eene geheel eenige betrekking tot God staande, met geen der vroegere godsgezanten was te vergelijken. Tegenover den heer des wijngaards in de gelijkenis staan de profeten, die God een ēn andermaal aan Israël toezond, als dienstknechten, Jezus daarentegen als de Zoon.

Wat vinden wij nu omtrent deze zijde van Jezus persoonlijkheid bij de drie overige Evangelisten? Toen Jezus door Johannes gedoopt werd, liet zich naar Marcus' verhaal een stem uit den hemel hooren, I: 11: „Gij zijt mijn Zoon, de geliefde; in u heb ik welbehagen." Hiermede komt overeen Matth. III: 17 en Luc. III: 22, terwijl de Evangelist Johannes I: 34 bericht, dat de Dooper zelf, overtuigd door een aanwijzing hem door God gegeven, zeide: „Ik heb het gezien en getuigd, dat deze de Zoon Gods is." Zoo wordt derhalve reeds dadelijk in het begin van elk Evangelie aangeduid, dat de betrekking, waarin Jezus tot God stond, hem van alle andere menschen onderscheidde. De parallel van de merkwaardige plaats Matth. XI: 25—30 vinden wij in Luc. X: 21, 22. Van Matth. XIII: 17 in Luc. X: 23, 24, en van Matth. XVI: 16 in Marc. VIII: 29, Luc. IX: 20 en Joh. VI: 69, terwijl uit deze laatste plaatsen blijkt, dat de benaming, „de Christus, de Zoon des levenden Gods," over-

eenkomt met: „de Christus," „de Christus Gods," „de Heilige Gods."

Het zijn slechts verschillende namen, om dezelfde betrekking te kennen te geven, waarin Jezus reeds in de Bergrede zich voordoet. Daar treedt hij op als de gezalfde Gods, de Zoon Gods, als Godsgezant, en hier in het antwoord van Petrus wordt hij als zoodanig beleden. Zoo heeft Jezus in de Bergrede het vermoeden, in zijn verder onderwijs door woorden en daden de overtuiging gewekt, dat hij waarlijk door God was geheiligd, waarlijk tot God in eene eenige betrekking stond, waarlijk door God was gezonden, opdat de menschen door hem burgers zouden worden van het koninkrijk, dat hij stichtte, zonen van denzelfden God, dien hij als Vader openbaarde [1]. Zoo zegt Jezus Joh. XVII: 3: „Dit nu is het eeuwige leven, dat zij u kennen, den eenigen, waren God, en dien gij gezonden hebt, Jezus Christus." Hij laat het zich dan ook welgevallen, als hij door de schare als godsgezant wordt begroet en vereerd, Matth. XXI: 9, Marcus XI: 9, 10, Luc. XIX: 38; verg. vs. 40 en Joh. XII: 13. De merkwaardige gelijkenis waarin hij zich scherp onderscheidt van alle vroegere godsgezanten, Matth. XXI: 33—39, vinden wij terug Marc. XII: 1—8 en Luc. XX: 9—14. Zie eindelijk de parallel van Matth. XXVI: 63, 64 in Marc. XIV: 61, 62, Luc. XXII: 66—70, en van Matth. XXVII: 11 in Marc. XV: 2 en Luc. XXIII: 3, verg. Joh. XVIII: 37.

---

[1]) Dr. A. Réville l.l. bl. 59: „Que Jésus ait eu une conscience très nette, très vive, du devoir, donc de sa mission, de répandre parmi les hommes la vérité religieuse dont il se sentait le porteur, c'est ce qui ne peut faire le moindre doute, et ce qu'il dit à ses disciples à propos de la lumière qu'on ne met pas sous le boisseau, il a dû se le dire au paravant à lui-même."

Dat er in de drie overige Evangeliën even goed als in het eerste, vele wonderen van Jezus geboekt staan, zal ik wel niet opzettelijk behoeven aan te wijzen. Alleen zij opgemerkt, dat Jezus ook daarvan Gode de eer geeft, en zich ook daarin van God afhankelijk toont. Zie Luc. VIII: 39, verg. Joh. XI: 40, Luc. IX: 43, Marc. VII: 34 en Joh. XI: 41, 42.

Hier moeten wij ook wijzen op eene alleen in het Evangelie van Johannes voorkomende verklaring van Jezus' persoonlijkheid, als de Zoon van God, de gezondene des Vaders. Volgens talrijke uitspraken, die wij in Johannes' Evangelie vinden, heeft Jezus zelf getuigd, vóór zijne geboorte op aarde, in den hemel bij den Vader te hebben geleefd, vóór dat Abraham ter wereld kwam, ja vóór de schepping der wereld zelve. [1]) Zoo heeft Jezus derhalve, volgens den schrijver van het vierde Evangelie, het raadsel zijner buitengewone persoonlijkheid, zijner eigenaardige betrekking tot God en tot de menschen, opgelost. Een andere oplossing daarvan wordt gevonden in de Evangeliën van Mattheus en Lucas, die echter niet door Jezus zelven wordt gegeven en zich alleen tot een verhaal in de beide eerste hoofdstukken beperkt, ik bedoel de geboorte van Jezus uit de maagd Maria. Bij Marcus vinden wij niets noch van deze, noch van de voorgaande oplossing. In de Bergrede wordt op geen van beiden door Jezus gedoeld; wij maken er hier dan ook alleen melding van, om te toonen, dat wij daarin een bevestiging zien van de eenstemmige getuigenis en voorstelling, èn in de Bergrede èn overal elders, dat Jezus met geen ander

---

[1]) Het is bekend, dat velen de bedoelde uitspraken zoo uitleggen, dat daarin een idëeel, geen persoonlijk voorbestaan, zou worden geleerd. Hoogst belangwekkend mag die exegese heeten; voor haar valt mijns inziens veel te zeggen; maar de bezwaren, die er tegen zijn, wegen mij tot nog toe te zwaar, dan dat ik er mij mede zou kunnen vereenigen.

mensch op gelijke lijn is te stellen, dat hij inderdaad is geweest, een „ens sui generis" [1]).

Dat Jezus, evenals in de Bergrede en bij de Synoptici, zich ook in het vierde Evangelie overal beneden God stelt, dat niet zijn eigen wil, zijne eigene verheerlijking, maar Gods wil en Gods verheerlijking zijn hoogste doel is, dat hij, bij het heldere bewustzijn zijner eigene nooit geëvenaarde zedelijke grootheid, en hemelsche roeping of goddelijke zending, nooit zijne afhankelijkheid van den Vader uit het oog verliest, maar aan Hem alles toeschrijft, wat hij is en wat hij doet, blijkt zonneklaar ook, ja bovenal, in dat Evangelie, waarin het buitengewone zijner persoonlijkheid het meest op den voorgrond treedt. Men leze Joh. V: 19, 30, 36, 43, VI: 38, 57, 65, VII: 16 v.v., VIII: 28, 49, X: 29—37, XII: 28, 44, verg. vs. 45, 50, XIII: 31, XIV: 24, 28, XVII: 1, 4, 11, 15 enz. Dit wordt ook erkend door Baur, *Neutest. Theologie*, bl. 367, al acht hij het een bezwaar tegen de oorspronkelijkheid der Johanneïsche voorstelling, dat de vraag zich niet laat beantwoorden, „wie dasselbe Subject, das als der göttliche Logos in die evangelische Geschichte eingeführt wird, zugleich als menschliches Individuum in ihr auftreten kann." Hij zegt namelijk: „Es ist durchaus der Logos, welcher seiner Einheit mit Gott sich bewusst ist, nur darin scheint sich ein menschliches Bewusstsein in ihm auszusprechen, dass er in seiner Einheit mit Gott sich auch schlechthin abhängig von Gott weiss."

Hebben wij gezien, dat Jezus zich overal in de vier Evangeliën, even als in de Bergrede, als den Zoon van God voordoet, wij zullen thans zien, dat hij ook als zoodanig door zijne apostelen wordt erkend en gepredikt in de overige schriften van

---

[1]) Schleiermacher, *Leben Jesu*, bl. 510.

het N. T. Petrus zegt tot de schare op het eerste Pinksterfeest na Jezus' dood, Hand II: 36: „Zoo wete dan het gansche huis Israëls met zekerheid, dat God hem tot Heer en tot Christus gemaakt heeft, dezen Jezus, dien gij gekruisigd hebt!" Zoo zegt Petrus ook Hand. X: 36, van Jezus Christus, „deze is aller Heer," en vs. 38 „te weten Jezus van Nazaret, hoe God hem gezalfd heeft met heiligen geest en kracht." De „gezalfde van God" wordt Jezus ook genoemd: Hand. III: 18, en zijn „heilige knecht," h. IV: 27 en 30. De benaming *υἱὸς τοῦ θεοῦ*, komt in het boek der Handelingen slechts eens voor h. IX: 20 „En (Paulus) predikte terstond in de synagogen Jezus, dat deze de Zoon Gods is." Jezus wordt „de knecht," doorgaans „de heilige knecht Gods" genoemd, met het Grieksche woord *παῖς*, overeenkomende met het hebreeuwsche עֶבֶר, hetwelk in het O. T. voor de dienaren van Jahve inzonderheid voor de profeten wordt gebruikt. Maar moge de naam, die hier dikwijls aan Jezus wordt gegeven, hem niet boven de profeten verheffen, de wijze, waarop over hem wordt gesproken, stelt hem op een geheel eenige plaats. De aangehaalde gezegden toonden het reeds, de volgende zullen het bevestigen. Hand. V: 31: „Dezen (Jezus) heeft God door zijne rechterhand tot een Vorst en Zaligmaker verhoogd, om aan Israël bekeering te geven en vergeving van zonden," verg. h. II: 32. Als de Christus wordt Jezus gepredikt, Hand. V: 42, IX: 22, XVIII: 5, 28, XX: 21. Als godsgezant wordt op Jezus gewezen, wanneer Petrus h. II: 22 zegt: „Jezus de Nazarener, een man, u van God aangewezen door krachten en wonderen en teekenen, die God door hem in uw midden gedaan heeft, gelijk gij weet." Bij een andere gelegenheid zegt Petrus met het oog op Jezus, Hand. IV: 12: „Het heil is in niemand anders; want er is ook onder den hemel geen andere naam, die onder de

menschen gegeven is, waardoor wij moeten behouden worden." Eindelijk merke men nog op, dat "de apostelen en de oudsten en de broeders" van de gemeente te Jeruzalem, schrijven Hand. XV: 25, 26: "Barnabas en Paulus, menschen, die hun leven overgegeven hebben voor den naam van onzen Heer Jezus Christus." — Hebben wij in de Bergrede opgemerkt, dat Jezus wonderen zou doen door anderen, wij vinden het hier bevestigd. "In den naam van Jezus Christus den Nazarener, sta op en wandel!" zegt Petrus Hand. III: 6 tot iemand, die kreupel was, en deze werd oogenblikkelijk genezen en loofde God, vs. 8. Een verlamde, Enéas geheeten, wordt genezen op het woord van Petrus h. IX: 34: "Jezus de Christus maakt u gezond." Zoo verdrijft Paulus den waarzeggenden geest uit zekere dienstmaagd, zeggende: "In den naam van Jezus Christus beveel ik u van haar uit te varen!" XVI: 18. Ook met andere woorden getuigen de apostelen, dat zij hunne wonderkracht van Jezus hebben, zie Hand. III: 12b en IV: 10, 30 [1]). Eindelijk verdient in dit boek nog te worden opgemerkt als een bewijs, hoe hoog Jezus wordt gesteld, de bediening van den doop met de woorden *ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ*, h. II: 38.

Wat de brieven betreft: Paulus noemt Jezus in den regel den Zoon van God, om hem van alle menschen, als den zedelijk-volmaakte en door God tot verlosser der zondige wereld aangewezene, te onderscheiden, als den middelaar tusschen God

---

[1]) Men leze over die wonderen in den naam van den Messias verricht, Dr. A. H. Blom, l.l. bl. 168—178. En bl. 180: „De eerste Christenen leefden in de vaste overtuiging, dat Jezus als de door God verhoogde Messias voortdurend heerschte, en dat deze heerschappij zich ook openbaarde in de uitoefening eener bovennatuurlijke magt."

en menschen [1]). Zoo begint zijn brief aan de Romeinen met de betuiging, dat hij is „dienstknecht van Christus Jezus, die naar het vleesch geworden is uit Davids zaad, en naar den Geest der heiligheid krachtig als Zoon Gods is verklaard uit de opstanding der dooden." En Gal. IV: 4: „Maar toen de volheid des tijds gekomen was, heeft God zijnen Zoon uitgezonden, geworden uit eene vrouw, geworden onder de wet." Zie ook Rom. I: 9, V: 10, VIII: 3, 2 Cor. I: 19, 20, Gal. I: 16, II: 20, IV: 4. Door den in Jezus geopenbaarden geest Gods worden wij zonen Gods, Rom. VIII: 14—17. Jezus wordt in onderscheiding van dezen, Gods eigen Zoon genoemd, Rom. VIII: 3: „*τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν* heeft God gezonden;" en vs. 32: „*τοῦ ἰδίου υἱοῦ* heeft Hij niet gespaard." De eigenaardigheid van Jezus' verhouding tot den Vader komt ook uit in de dikwijls gebezigde uitdrukking: „God, de Vader van onzen Heer Jezus Christus," en Col. I: 13b: „het koninkrijk van den Zoon zijner (Gods) liefde." Eph. I: 6: „God heeft ons begenadigd in den Geliefde." Ook zou volgens Paulus Jezus zich hierdoor van alle menschen onderscheiden, dat hij persoonlijk [2]) praeexisteerde; zie 1 Cor. VIII: 9, Rom. VIII: 3, Phil. II: 6—8, 1 Cor. XV: 47, 1 Cor. IX: 4, Col. I: 15; ja dat God ook de wereld door hem heeft geschapen, 1 Cor. VIII: 6, Col. I: 16 [3]). En schrijft Paulus zich het doen van wonderen toe, 2 Cor. XII: 12 en Rom. XV: 18, 19, op deze laatste plaats voegt hij er bij, dat Christus ze door hem heeft ge-

---

[1]) De naam „Christus", die daartoe in de Evangeliën het meest wordt gebruikt, komt gelijk Dr. WEISS l.l. bl. 304, opmerkt, bij Paulus en Petrus, meer als nomen proprium voor. Zie echter Rom. IX: 5, Eph. II: 12.

[2]) Men vergelijke de aanteekening boven bl. 110.

[3]) De bijvoeging *διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*, Eph. III: 9, komt in vele codices niet voor.

daan. Wij vinden de praeexistentie ook in den brief aan de Hebreën [1]). Dat Jezus Gods Zoon is en zich daardoor boven de menschen verheft, is volgens Paulus vooral ook door de teekenen zijner opstanding uit den dood krachtig bewezen; zie Rom. I: 4, IV: 24: 25, VIII: 11, 34, X: 9, 1 Cor. IX: 1, XV: 3—8, 12—21, Gal. 1: 1, 12—17, 2 Tim. II: 8. Ook de schrijver van den brief aan de Hebreën noemt Jezus in onderscheiding van alle andere menschen, godsgezanten en profeten, den Zoon van God, h. I: 1: „Nadat God oudtijds vele malen en op velerlei wijzen tot de vaderen gesproken had door de profeten, heeft hij op het laatste dezer dagen tot ons gesproken door een Zoon." Op Jezus past hij vs. 5 de woorden van Ps. II: 7 toe: „Gij zijt mijn Zoon, ik heb u heden verwekt," en vs. 6 noemt hij hem „den Eerstgeborene." H. III: 5, 6 wordt Jezus tegenover Mozes als dienaar, Zoon van God, genoemd; zoo ook V: 8: „Hoewel hij Zoon was, heeft hij gehoorzaamheid geleerd uit hetgeen hij leed" [1]). Eindelijk zij nog in den eersten brief van Johannes onze aandacht gevestigd op de volgende plaats, h. I: 22, 23: „Wie is de leugenaar, dan die loochent, dat Jezus de Christus is? Deze is de antichrist, die den Vader en den Zoon loochent. Ieder, die den Zoon loochent, heeft ook den Vader niet. Wie den Zoon belijdt, heeft ook den Vader." Zie verder h. III: 23, IV: 9, 14, V: 11, 12, 20.

Wordt Jezus derhalve overal door de apostelen als de Zoon van God gepredikt, ook door den naam *κύριος* stellen zij hem verre boven zich zelven en boven alle andere menschen, gelijk

---

[1]) Verg. T. Cannegieter, l.l. bl. 29—33.

[2]) Over de voorstelling en het wezen van den Zoon Gods, bij dezen schrijver kan men verder het noodige vinden bij T. Cannegieter, l.l. bl. 8—28.

Jezus zelf in de Bergrede deed. Zoo 1 Cor. I: 9: „God is getrouw, door wien gij geroepen zijt tot gemeenschap met zijnen Zoon, Jezus Christus onzen Heer." 2 Cor IV: 5: „Want wij prediken niet ons zelven, maar Christus Jezus als Heer en ons zelven als uwe dienstknechten om Jezus' wil." De belijdenis der gemeente, dat Jezus de Heer is, doet haar deelen in Gods genade en in het heil door Jezus aangebracht; zie Rom. X: 9, 1 Cor. XII: 3, verg. Phil. II: 11, Col. II: 6. De naam κύριος, die blijkbaar dient om de verheven betrekking te kennen te geven, waarin Jezus tot zijne gemeente staat, komt telkens in de brieven voor: Rom. I: 4, 5, XXI: 7, 25 enz. Vooral is dit opmerkelijk in die aan de Thessalonicensen.

Zoo leeft het woord van Jezus: „één is uw Meester en gij zijt allen broeders," voort in de prediking der apostelen. En zoo min als Jezus er zelf ooit aan gedacht heeft, zich met God gelijk te stellen, waarvan wij noch in de Bergrede, noch in het overige der vier Evangeliën een schaduw hebben gevonden, evenmin wordt hij ook in de prediking zijner apostelen, als tweede persoon eener drieënheid, [1]) met God vereenzelvigd, of als een tweede God in den hemel voorgesteld. Even als in de Bergrede van Jezus, vinden wij ook in het onderwijs zijner apostelen een zuiver monotheïsme gehandhaafd. Wat Jezus is, is hij door, onder en ter verheerlijking van God: „God heeft hem uitermate verhoogd, en hem een naam geschonken, die boven allen naam is, opdat elke tong belijde, dat Jezus Christus de Heer is, tot heerlijkheid van God, den Vader," Phil. II: 9, 11. Zoo ook 1 Cor. XV: 28: „Wanneer nu alles aan hem onderworpen is geworden, dan zal ook de Zoon zelf zich

[1]) In Johannes' brief is, gelijk men weet, in 1 Joh. V: 7, 8, een later bijvoegsel, 't welk in de oudste codices niet voorkomt.

onderwerpen aan dien, die hem alles onderworpen heeft, opdat God alles in allen zij." Eph. IV: 5, 6: "Één Heer, één geloof, één doop, één God en Vader van allen, die over alles en door alles en in alles is." 1 Tim. II: 5: "Want er is één God, één middelaar ook van God en menschen, de mensch Christus Jezus." 1 Cor. III: 23: "Gij zijt van Christus, en Christus is van God." De schrijver van den brief aan de Hebreeën is er evenzeer verre van af Jezus met God gelijk te stellen; dit komt reeds uit h. I: 3, en is verder aangewezen door T. Cannegieter, l.l. bl. 57—60. Ook in de overige brieven wordt Jezus altijd beneden God geplaatst. Zie b. v. dien van Judas vs. 24 en 25.

Hebben wij in de Evangeliën en in de Handelingen opgemerkt, dat Jezus boven alle andere menschen wordt verheven, ook door het eischen van geloof in hem, hetzelfde vinden wij in de brieven terug. De uitdrukking *πίστις εἰς I. X.* komt voor, Gal. II: 16, Phil. I: 29, Col. II: 5; *πίστις ἐν I. X.*, Gal. III: 26, Eph. I: 13, 1 Tim. III: 13, 2 Tim. III: 15; *πίστις ἐπὶ I. X.* Rom. IX: 33, 1 Tim. I: 16. Eindelijk zij opgemerkt, dat ook in de brieven, aan Jezus, door de instelling van den doop *εἰς τὸ ὄνομα I. X.* en van den maaltijd, 1 Cor. XI: 23 v.v., welken hij zelf ter herinnering aan zijnen dood verordende — het eene tot mededeeling van zijn geest, het andere tot versterking van zijn geest, beiden tot instandhouding van levensgemeenschap tusschen den in den hemel levenden Meester en zijne volgelingen op aarde — een eenige plaats onder alle schepselen wordt toegekend. Daardoor wordt hij als de Zoon Gods en de Heer der gemeente met dankbare liefde erkend en vereerd, in het bewustzijn eener diepe afhankelijkheid en geestelijke armoede, welke alleen in hem haar steun en haar rijkdom kunnen vinden, die de weg, de waarheid en het leven

is, de zekere gids tot den hemelschen Vader voor alle eeuwen en voor alle geslachten.

§ 8. Slotsom van Jezus' onderwijs in het overige Nieuwe Testament.

De slotsom van de Bergrede, of de toepassing van al hetgeen Jezus daarin heeft gesproken, kwam, gelijk wij zagen, hierop neder: Vertrouwt u aan mij toe; doet wat ik u zeg; dan zult gij, wat er ook gebeure, u kunnen verheugen over uwe keuze als die van een verstandig man; zonder die keuze staat uw geluk niet vast. Diezelfde bewustheid van de hooge waarde van zijn onderwijs, en van het ongeluk dergenen, die het verwerpen, vinden wij telkens bij Jezus in het vervolg van Mattheus' Evangelie en in de drie overige terug. Wij kunnen hiervoor verwijzen naar hetgeen wij § 3 en § 7 sub *a*, hebben opgeteekend, omtrent de zaligheid, welke Jezus hun toezegt, die hem volgen, in hem gelooven, en zijne geboden bewaren. Enkele plaatsen zal ik hier bijvoegen, om te toonen, hoe Jezus ook op andere wijzen het beklagenswaardige doet uitkomen van die menschen, welke hem verwerpen. Helder wordt dit in het licht gesteld Luc. XIX: 41, 42: „Toen hij nader gekomen was en de stad zag, weende hij over haar en zeide: Och of ook gij erkendet, ook nog op dezen uwen dag, wat tot uwen vrede dient! Maar nu is het verborgen voor uwe oogen." En Luc. XIII: 34, 35: „Jeruzalem! Jeruzalem! gij, die de profeten doodt en steenigt die tot u gezonden zijn, hoe menigmaal heb ik uwe kinderen willen bijeenvergaderen, gelijkerwijs eene hen hare kiekens bijeenvergadert onder de vleugelen, en gij hebt niet gewild. Zie, uw huis wordt u overgelaten. Doch ik

zeg u, dat gij mij niet zult zien, totdat de tijd komt, wanneer gij zegt: „Gezegend hij, die komt in den naam des Heeren!" Zoo wijst Jezus ook op het ongunstige vonnis, dat hen, die hem verwerpen, na den dood wacht. Wij vinden hier voorbeelden van § 7, sub *g*. Zelfs zegt Jezus van de stad, die de prediking zijner apostelen afwijst, Matth. X: 15: „Voorwaar, ik zeg u, het zal voor het land van Sodom en Gomorra dragelijker zijn ten dage des oordeels, dan voor die stad." Verg. vooral ook h. XI: 20—24. Het is derhalve duidelijk, dat Jezus, even als in de Bergrede, overal elders volkomen overtuigd is van de waarheid zijner prediking, en van de noodzakelijkheid, om aan hem het geheele vertrouwen te schenken, hem na te volgen en zijne geboden te bewaren, als men die zaligheid wil deelachtig worden, welke hij alleen kan schenken.

Eindelijk zij hier nog het volgende opgemerkt. Jezus' onderwijs heeft overal een universalistisch karakter. „Gij zijt het licht der wereld," zegt hij in de Bergrede tot zijne apostelen, „komt allen tot mij, gij, die vermoeid en belast zijt," vermaant hij in het vervolg van Mattheus' Evangelie, en aan het einde: „Gaat heen en onderwijst alle volken." Maar even nadrukkelijk wijst hij er op, dat allen moeten komen tot hem, dat niemand tot God als Vader kan komen dan door hem, en zijnen apostelen geeft hij den last, om te leeren onderhouden, wat hij hen heeft geboden. Zoo is de slotsom van zijn onderwijs, gelijk aan die der Bergrede: Zalig de mensch, die hem aanneemt! Ongelukkig, die hem verwerpt; diens huis is gebouwd op een zandgrond. „De regen stroomde neder, en de stortvloeden kwamen, en de winden bliezen en sloegen tegen dat huis aan, en het viel, en zijn val was groot."

§ 9. Uitwerking van Jezus' onderwijs in het overige Nieuwe Testament.

Toen Jezus de Bergrede had geëindigd, stonden de scharen, zoo als Mattheus verhaalt, h. VII: 28, 29, verslagen over zijne leer. Meermalen wordt ook elders in dit en in de andere Evangeliën met een enkel woord gewag gemaakt van den diepen indruk, dien Jezus' onderwijs op zijne toehoorders maakte. Matth. XIII: 54 lezen wij: „In zijn vaderstad gekomen, leerde hij hen in hunne synagoge, zoodat zij verslagen stonden en zeiden: Vanwaar heeft deze die wijsheid en krachten?" Zelfs van de leerlingen der Pharizeën en de Herodianen, die gekomen waren, om Jezus met woorden te verstrikken, zegt Mattheus, na de mededeeling van het antwoord, dat Jezus hun gaf, h. XXII: 22: „Toen zij dit hoorden, verwonderden zij zich: en zij (blijkbaar verslagen) verlieten hem en gingen weg." Na het gesprek van Jezus met de Sadduceën, die met een dergelijk doel tot hem kwamen, teekent Mattheus aan, vs. 33: „Toen de scharen dit hoorden, stonden zij verslagen over zijne leer." Ook de Pharizeën, die meenden Jezus in een woordenwisseling te kunnen overwinnen, werden zoo zeer uit het veld geslagen, dat Matth. vs. 46 schrijven kon: „Niemand kon hem een woord antwoorden, en ook durfde niemand hem van dien dag af iets meer vragen."

In het Evangelie van Marcus vinden wij dergelijke getuigenissen omtrent den indruk, dien Jezus' onderwijs maakte. Reeds waar hij verhaalt, dat Jezus te Kapernaüm op den sabbat in de synagoge ging en leerde, teekent Marcus aan I: 22: „Zij stonden verslagen over zijne leer; want hij leerde hen als machthebbende, en niet als de schriftgeleerden." En vs. 27: „Allen stonden verbaasd, zoodat zij onder elkander vroegen, zeggende:

„Wat is dit? Welke is deze nieuwe leer, dat hij met macht ook den onreinen geesten bevelen geeft, en zij hem gehoorzamen? En terstond ging alom het gerucht van hem uit, in den geheelen omtrek van Galiléa." Zoo getuigt ook Lucas, wanneer hij verhaalt, dat Jezus na zijn verblijf in de woestijn naar Galiléa terugkeerde, h. IV: 14, 15: „En er ging een gerucht van hem uit door den geheelen omtrek. En hij leerde in hunne synagogen, en werd door allen geroemd." Verder vs. 32: „En zij stonden verslagen over zijne leer; want zijn woord was met macht." Vs. 42: „En de scharen zochten hem op, en kwamen bij hem; en zij hielden hem tegen, opdat hij niet van hen zou weggaan." De dikwijls herhaalde vermelding, dat eene groote menigte Jezus volgde, is een treffend blijk voor den diepen indruk, welken zijne woorden en daden op het volk maakten, 't geen te merkwaardiger is, omdat hij nimmer toegaf aan de grof zinnelijke verwachtingen omtrent het Messiaansche rijk, zoo als die onder de Joden bestonden. Zoo verhaalt Lucas, h. XII: 1, dat „een schare van duizenden zich (om Jezus te hooren) verzamelde, zoodat zij elkander vertraden." Toen hem verweten werd, dat hij den sabbat ontheiligde, dewijl hij een kranke genas, wist hij zich zoo te verdedigen, dat al zijne tegenstanders beschaamd stonden, en het volk, hoe sterk aan de strenge sabbatsviering gehecht, hem toejuichte, „zich verblijdende over al het heerlijke, dat door hem werd gedaan," Lc. XIII: 17. Als Lucas verhaalt, dat Jezus dagelijks in den tempel leerde, en de voornaamsten des volks hem zochten te dooden, voegt hij er bij, h. XIX: 48: „Zij vonden niet, wat te doen; want het gansche volk hing aan hem, terwijl het hem hoorde." Zoo vinden wij weder h. XXI: 38: „En des ochtends kwam al het volk tot hem in den tempel, om hem te hooren." Ook in het Evangelie van Johannes ontbreekt het niet aan

plaatsen, die getuigen voor dezelfde krachtige uitwerking van Jezus' prediking, h. VII: 15: „De Joden dan verwonderden zich en zeiden: Hoe is deze zoo geleerd, daar hij toch niet onderwezen is." Meermalen verhaalt Johannes, dat velen na Jezus gehoord te hebben, in hem geloofden. Eens waren zelfs de dienaren des Hoogen Raads zoo diep door zijne redenen getroffen, dat zij hun last, om hem gevangen te nemen, niet konden uitvoeren, maar bij hunne meesters terugkwamen, met de verklaring, dat zij het hun opgelegde gebod niet hadden kunnen volbrengen. Ze zeiden, Joh. VII: 46: „Nooit heeft een mensch zóó gesproken als deze mensch."

Wij hebben in de Bergrede opgemerkt, dat behalve de inhoud, ook de vorm, van Jezus' prediking zoo geschikt was, om een diepen indruk te maken. Niet anders is het met Jezus' onderwijs in het overige N. T. Ook hierin vinden wij die levendigheid van stijl, die frischheid van gedachte, dien rijkdom en die juistheid van beelden, welke in de Bergrede ons zoozeer aantrekken. Ook aan puntige gezegden, oxymora en hyperbolen ontbreekt het hierin niet. Heb ik daarvan in de Bergrede enkele voorbeelden aangewezen, ik zal dit hier niet doen. De keuze is zoo ruim, dat ik niet zou weten, waartoe mij te bepalen; zij staan bovendien ongetwijfeld iederen lezer voor den geest. Ik wil alleen wijzen op die vele en schoone gelijkenissen in het onderwijs van Jezus, welke zoo geschikt waren, om de aandacht der hoorders te boeien, in hun geheugen in te dringen, en hun tot nadenken aanleiding te geven; gelijkenissen, die, geheel eenig in haar soort, te vergeefs worden gezocht in het onderwijs der apostelen, terwijl het bekend is, dat later tot in onze dagen toe vele Christenen vruchteloos hebben getracht den grooten Meester daarin te bereiken.

BESLUIT.

Ik ben uitgegaan van het merkwaardige verschijnsel, dat de Bergrede, zoo als wij haar Matth. V, VI en VII vinden, door alle tijden heen de bijzondere aandacht en hooge waardeering heeft gewekt van allen, wier streven het geweest is, de zuivere bronnen van het Christendom te leeren kennen, en dat zij ook in den laatsten tijd onder hen, die aan vele stukken van het N. T. oorspronkelijkheid in denkbeelden en geloofwaardigheid in voorstelling ontzeggen, zeer hoog als een kenbron der christelijke waarheid staat aangeschreven.

Dat verschijnsel bracht mij er toe, te onderzoeken, hoe die Bergrede ons Jezus Christus doet kennen. Het resultaat was, dat zij hem kennen deed als den Zaligmaker der menschen, als koning onder God van het rijk dat hij stichtte, als vertegenwoordiger en prediker der hoogste zedelijkheid, waardoor hij Israëls wet geheel vervulde, als wetgever in zijn rijk, als wetverklaarder en daardoor als opvoeder der menschen, als rechter in het koninkrijk des Vaders, als iemand, die zich niet met de menschen gelijk stelt, maar zich bewust is, de Zoon te zijn van God, die alléén zijnen Vader boven zich erkent als zijn zender, van wien hij ook de macht heeft, om buitengewone teekenen te doen èn zelf èn door anderen, opdat zoo door

hem zou worden gesticht het koninkrijk der hemelen, waarin alle menschen, tot zonen en dochteren Gods opgeleid, naar de volmaaktheid des Vaders zouden streven, om daarin hier en hier namaals hun zaligheid te vinden.

Met dit resultaat nu heb ik in het tweede deel van mijn proefschrift alles, wat ik daaromtrent in het overige N. T. vond, vergeleken. Dit heeft vooreerst doen zien, dat de Bergrede uitmuntend past in het Evangelie van Mattheus, waarin dezelfde geest ons overal tegen komt, en de ontwikkeling der kiemen van h. V, VI en VII duidelijk zichtbaar is. De inhoud van het geheel geeft ons wel den indruk, dat Mattheus blijkbaar met het oog op Joodsche lezers zijn Evangelie heeft opgesteld, maar niet het recht, om gelijk o. a. Baur doet, *Neut. Theol.* bl. 55, van een judaïstisch karakter te spreken, alsof er in dit Evangelie veel zou zijn, wat meer met de zienswijze van den Joodschen schrijver dan met den geest van Jezus overeenkomt; alsof hierin b. v. het Joodsche particularisme bleef gehandhaafd, waarboven Jezus zich in de andere Evangeliën verheft. Neen, het tegendeel meenen wij, in de vroeger gemaakte opmerkingen, (tweede deel § 7, *a*—*i*) te hebben aangewezen.

Verder hebben wij bevonden, dat alles in het N. T. inderdaad tot dezelfde voorstelling van Jezus leidt. Maar wat hier en daar in de Bergrede slechts in kiem aanwezig was, ziet men elders nader ontwikkeld; wat in de Bergrede soms niet veel meer gaf dan een vermoeden, werd in het vervolg tot zekerheid opgevoerd. En vonden we in de overige schriften, bij meerdere uitbreiding en dikwijls onder geheel andere omstandigheden, gedurige afwisseling in gedachte en voorstelling, ook bijvoegingen, waaraan de Bergrede niet doet denken, nergens ontdekten wij tegenspraak tegen of omverwerping van het gevondene. Neen, terwijl wij opmerken, dat in die rede, welke kort na

Jezus' optreden zal zijn uitgesproken, de voornaamste gegevens omtrent zijn persoon en werk niet meer dan in kiem aanwezig waren, terwijl wij voorts zeggen kunnen, dat de Bergrede het Christendom bevat in zijne aansluiting aan het Oude Verbond en in zijne beginnende afscheiding van het Oude Verbond, en hierin de wijsheid bewonderen van hem, die eerst langzamerhand, naar gelang het oog zijner leerlingen helderder werd, zijne prediking uitbreidde en zich zelven openbaarde, moeten wij er aan vasthouden, dat de hoofddenkbeelden, waarbij wij in de Bergrede hebben stilgestaan, zich allen in den overigen inhoud des N. T. laten terug vinden, zoodat Jezus blijkt in de Bergrede en in het overige N. T. dezelfde te zijn.

Mocht mijne poging, om dit aan te toonen, niet te zwak worden bevonden, ik zou dan een bijdrage hebben geleverd ter hoogere waardeering van de oorkonden des Christendoms; want wordt aan de Bergrede om haren inhoud onder die oorkonden een eerste plaats aangewezen door bijna alle Theologen, is het dan billijk, dat zoo velen dien eersten rang ontzeggen aan die geschriften des N. T., welke in hoofdzaken omtrent Jezus Christus juist hetzelfde te zien en te denken geven? Neen, als men in de Bergrede een oog heeft voor die dingen, welke velen over het hoofd zien, maar die ik gemeend heb te moeten aanwijzen, dan zal men niet meer van een Jezus van de Bergrede spreken, als ware deze een andere dan die van het N. T. in zijn geheel.

STELLINGEN.

I.

In de Bergrede, gelijk wij haar Matth. V, VI en VII vinden opgeteekend, zijn de meeste hoofdwaarheden des Christendoms in kiem aanwezig.

II.

De voorstelling, welke het overige N. T. ons van Jezus geeft, is niet in strijd met die, welke wij uit de Bergrede moeten afleiden.

III.

De vele punten van overeenkomst, tusschen de Bergrede en den inhoud van het overige N. T., pleiten voor de oorspronkelijkheid en geloofwaardigheid zoowel der Bergrede als der overige oorkonden des Christendoms in het N. T.

IV.

Met de jota's en tittels van de wet, Matth. V: 18, bedoelt Jezus geen kleine rituëele voorschriften, maar die belangrijke geboden, wier bedoeling niet werd begrepen en wier handhaving werd verwaarloosd door zijne tijdgenooten, dewijl deze ze voor kleinigheden hielden.

V.

Uit de schriften des N. T. blijkt, dat de Joden van Jezus' dagen geen verandering of opheffing van de wet door den Messias verwachtten.

VI.

Naar de eenstemmige voorstelling der vier Evangeliën was Jezus die wereldbeschouwing toegedaan, welke men tegenwoordig de supranaturalistische noemt.

VII.

Dat Jezus na zijn dood aan velen zijner leerlingen is verschenen, staat vast.

VIII.

Aan de stellige overtuiging, een geheel eenige plaats in de menschheid in te nemen, paart Jezus in de vier Evangeliën overal het bewustzijn eener diepe afhankelijkheid van God.

IX.

Ter handhaving van de Triniteitsleer, gelijk die in het Symbolum Pseudo-Athanasianum voorkomt, kan men zich op geen enkele plaats in het N. T. met grond beroepen.

X.

„De God van Jezus Christus is evenmin die van het Deïsme, als van het Pantheïsme."

VAN OOSTERZEE, *De Theologie des N. V.* bl. 63.

XI.

Op christelijk standpunt moet men loon en straf in het volgend leven erkennen, maar eeuwigdurende straf verwerpen.

XII.

„Het denkbeeld van eene *alleen zaligmakende Kerk*, zooals

het in de Roomsche Kerk en ook nog bij vele Protestanten bestaat, is *onprotestantsch* en *onchristelijk*."

MUURLING, *Resultaten*, D. II, bl. 37.

XIII.

Het denkbeeld, dat de mensch zich aan de wereld zou moeten onttrekken, is met het onderwijs van Jezus, in zijn geheel genomen, onbestaanbaar.

XIV.

Godsdienstige begrippen kunnen de zedelijkheid in den weg staan, maar zonder godsdienst is zedelijkheid op den duur onbestaanbaar.

XV.

„Het gevoel van pligt en het gevoel van vrijheid zijn onafscheidelijk verbonden. Het een zonder het ander is niet denkbaar."

OPZOOMER, *De waarheid en hare kenbronnen*, bl. 223.

XVI.

„Één van beiden, óf bij den mensch alleen, het hoogste der ons bekende schepselen, wordt het doel gemist, dat in zijn aanleg, in zijn pligtbewustzijn spreekt, óf de mensch is onsterfelijk."

Idem ibidem. bl. 52.

XVII.

In Psalm CX wordt niet aan den Messias gedacht.

XVIII.

In vs. 3 van Ps. CX verdient de lezing בְּהַרְרֵי - קֹדֶשׁ de voorkeur boven die, welke in den gewonen tekst en door de Septuaginta is aangenomen.

XIX.

De redactie van Joël III: 2 in den Hebreeuwschen tekst is te verkiezen boven die in de Septuaginta h. II: 29.

XX.

De tekstverandering, welke door COLANI, *Jésus-Christ et les croyances messianiques de son temps*, bl. 210—213, wordt voorgesteld in Matth. XXV: 31 en 34 is af te keuren.

XXI.

De redactie van Luc. XVI: 17 in het Evangelie van Marcion: *εὐκοπώτερον δέ ἐστιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν ἢ τῶν λόγων μου μίαν κεραίαν πεσεῖν*, welke door BAUR en HASE voor de oorspronkelijke lezing wordt gehouden, is eene willekeurige en onhandige verandering van den oorspronkelijken tekst in ons Lucas' Evangelie.

XXII.

Abraham is een historisch persoon.

XXIII.

Het verschil van gevoelens der voornaamste Hervormers was voor de Kerkhervorming zeer gunstig.

XXIV.

De oorspronkelijke beginselen der Kerkhervorming waren „rechtvaardiging door het geloof" en „vrijheid van onderzoek des Evangelies." Eerst later kwam voor het tweede in de plaats „het uitsluitend gezag der Heilige Schrift."

XXV.

Voor Christenen is de waarde van den Koran zeer onbeduidend.

XXVI.

De Waalsche gemeente heeft in Nederland, behalve te Amsterdam, Rotterdam en 'sGravenhage, geen grond van bestaan meer.

XXVII.

De bepaling in Art. 23 alinea 2 van het Reglement ter toelating tot de Evangeliebediening is onbillijk.

XXVIII.

In het belang der ontwikkeling van den jeugdigen Evangeliedienaar is het wenschelijk, dat hem bij kerkelijke verordening worde toegestaan, gedurende het eerste jaar zijner bediening op elken kerkdag slechts eenmaal voor de gemeente op te treden.